

FUNDACJA
BATOREGO

IM. STEFANA

Політика безпеки

Польща. Україна

Політика безпеки

Фундація ім. Стефана Баторія
Варшава 2015

Проект співфінансований Міністерством Закордонних Справ РП у рамках конкурсу *Підтримка самоврядного і громадянського аспекту польської закордонної політики.*

Rzeczpospolita Polska
Ministerstwo
Spraw Zagranicznych

Публікація виражає погляди авторів і не може ототожнюватися з офіційною позицією Міністерства Закордонних Справ РП.

Політика безпеки

Польща. Україна

За редакції Томаша Горбовського і Пйотра Косєвського

FUNDACJA
BATOREGO

IM. STEFANA

Фундація ім. Стефана Баторія

Fundacja im. Stefana Batorego

ul. Sapieżyńska 10a

00-215 Warszawa

tel. (48 22) 536 02 00

fax (48 22) 536 02 20

batory@batory.org.pl

www.batory.org.pl

Редакційне опрацювання: Наталка Римська

Переклад: Наталка Римська

Коректа: Катерина Сень

Графічне оформлення: hora studio

Обкладинка: Тереза Олещук

Тексти доступні на основі ліцензії Creative Commons. Визнання авторства на тих самих умовах 3.0 Polska (CC BY SA 3.0 PL)

Світлини

с. 7 і 43

© Copyright by митці

с. 83 і 139

© Copyright by митці і Галерея Лабіринт

ISBN: 978-83-62338-68-9

Публікація поширюється безкоштовно

Варшава 2015

Зміст

I. Польська політика безпеки ————— **9**

Генрик Вуец, Альона Гетьманчук, Михайло Гончар, Томаш
Гжеґож Ґроссе, Адам Ебергардт, Пшемислав Журавський
vel Ґраєвський, Павел Залевський, Роман Кузьняр, Євген
Магда, Януш Онишкевич, Михайло Самусь, Александер
Смоляр, Борис Тарасюк, Казімеж Міхал Уяздовський, Влодзімеж
Цімошевич, Анджей Шептицький, Богдан Яременко

II. Українська політика безпеки ————— **45**

Лукаш Адамський, Антон Геращенко, Альона Гетьманчук, Володимир
Горбач, Марцеліна Голембєвська, Пшемислав Журавський
vel Ґраєвський, Денис Казанський, Войцех Кононьчук, Олексій
Мацука, Євген Магда, Олексій Мельник, Бартломеї Е. Новак, Януш
Онишкевич, Александер Смоляр, Кшиштоф Становський, Міхал
Сутовський, Борис Тарасюк, Володимир Фесенко, Богдан Яременко

III. Україна 2015 — закордонна й оборонна політика ————— **85**

Боґуміла Бердиховська, Альона Гетьманчук, Пшемислав Журавський
vel Ґраєвський, Євген Магда, Борис Тарасюк, Володимир Фесенко

IV. Україна 2015 — економіка і реформа держави ————— **113**

Вікторія Войціцька, Михайло Гончар, Ігор Гринів, Гжеґож
Ґромадзький, Войцех Кононьчук, Оксана Продан

Поляки і українці — взаємне бачення у важкі часи	141
Йоанна Конечна-Саламатін	
Дивлячись на війну	157
Пйотр Косєвський	
Від редакції	165
Довідки про учасників	167
Показчик прізвищ	177

k i e d y
w r e s z c i e
b ę d z i e
w o j n a

Твожуwo, *Коли врештi буде вiйна*, 2001, бiлборд (публiкується завдяки люб'язностi художникiв)

I. Польська політика безпеки

Александр Смоляр:

Сьогодні знову фундаментальною проблемою на нашому континенті є питання безпеки. Зовнішня безпека — це також умова збереження внутрішнього спокою, стабільності, шансів розвитку в різних вимірах спільного життя. Внаслідок воєнних дій, що їх розпочала Росія — анексія Криму, бої довкола Донецька й Луганська — із загрозою зіткнулася Україна, але опосередковано — весь європейський лад. Ми в Польщі, після спокійного стабільного двадцятиліття, також відчуваємо, що зіткнулися з драматичною проблемою нашої безпеки.

«Рента миру», — коли домінувало почуття зовнішньої безпеки, — використана. Ми повернулися в часи, коли війна і непевність в міжнародних відносинах становлять чинник, що суттєво впливає на долю країн і навіть континентів. Крім української проблеми, загроза для Європи відкривається також з півдня — Сирії, Іраку, Лівії — і то в двох вимірах. По-перше, через тероризм, по-друге — через хвилю масової імміграції. Як багато інших проблем в нинішньому глобалізованому світі, ці виміри конфліктів співзалежні. У зв'язку з ініціативою Путіна в Сирії, одна з гіпотез говорить, що підтримка тамтешньої диктатури має за мету

здійснення тиску на Європу, її дестабілізацію, також через спричинення масової міграції з Сирії, Іраку і, ширше, Півдня.

Дестабілізація України й агресивні дії Росії впливають також на ситуацію в Польщі. Від 1991 року усвідомлюємо, — це усвідомлювали всі польські уряди, — що проблема незалежності України стосується нас безпосередньо і становить важливий елемент нашої безпеки. Суверенна, незалежна, демократична і безпечна в своїх кордонах Україна — це дуже важливі чинники нашої безпеки. Тим-то російська інтервенція проти України була відразу сприйнята як серйозна загроза для Польщі і цілого Європейського Союзу. Внаслідок цього настала зміна закордонної й оборонної політики нашої країни, а також Євросоюзу і НАТО — навіть якщо вважаємо цю зміну недостатньою. Безпека України, як ніколи досі, трактується як проблема цієї Європи, всього Заходу.

Роман Кузьняр:

Агресія Росії супроти України створила нову ситуацію безпеки в Європі, принаймні з польської перспективи — і ми про це говорили. Це був перелом. Потім Росія розпочала дії в Сирії, чому передувало помітне зменшення мілітарного пресингу на Україну. Це заангажування напевно матиме наслідком, що Москва змінить мілітарний пресинг на провокації. Не має виходу, бо росіяни не зможуть вести війну на два фронти: в Сирії і проти Заходу — радше хотіли стати союзником останнього.

Путін є спеціалістом високого класу з «мокрої роботи». Це його четверта війна, а, на відміну від нерішучого Заходу, він знає, як поводитися з тими «забавками». Отож я побоююся, що Путін може здобути успіх у Сирії, внаслідок чого Захід відчуватиме обов'язок вдячності.

Перед польською політикою безпеки стоять дві практичні проблеми. По-перше: що з санкціями проти Росії? По-друге: точкою відліку нашої політики безпеки є Атлантичний Союз. Ми підтримуємо готовність Союзу зміцнювати східні рубежі, навіть якщо росіяни змінять вектор спрямування військового тиску.

А чи російська участь у Сирії створює нову ситуацію для безпеки Польщі і Заходу? Чи це буде лише інцидент, а тиск на Захід триватиме? Зрозуміло, важливу роль відіграватиме ситуація на російсько-українському фронті, зокрема статус «заморожених» територій: Криму і Донбасу. Як цей статус трактуватиме українська влада? Думаю, що ставлення Заходу до цих двох територій визначатиметься діями української влади.

Александр Смоляр:

Є різні реакції на присутність Москви в Сирії: дехто симпатизує росіянам, вважаючи, що це єдиний спосіб розв'язання проблеми Ісламської Держави. Інші наполягають, що не можна забувати про Україну.

Адам Ебергардт:

Уже щонайменше два роки спостерігаємо, як російські дії на постсоветському просторі (передовсім агресія Росії проти України) деструктивно впливають на європейський лад. Проте на цьому етапі збройного конфлікту виявляється також обмежений потенціал Москви — вона не така сильна, як декому може здаватися. Володіє переважно потенціалом завдання шкоди, а не досягнення своїх цілей. Продовження збройного конфлікту насправді консолідує українське суспільство довкола влади, стає причиною відвернення українців від Росії. Політичні кошти для Росії високі — досить згадати хоча б міжнародні санкції. Москва явно змучена тим конфліктом.

Вважаю, що ми повинні придивитися до викликів безпеки з протилежним вектором: які небезпеки ситуація на Заході генерує для Сходу? Як внутрішній конфлікт в Європейському Союзі, що поглиблюється хвилею біженців та емігрантів і дезінтегруватиме європейську спільноту у найближчі місяці й роки, впливатиме на безпеку України та Східної Європи? Тут ключовим є питання, якою буде ситуація в трикутнику Україна–Російська Федерація–Європейський Союз, якщо немов картковий будиночок почне валитися сам проект європейської інтеграції. Що станеться, коли внаслідок кризи, пов'язаної з біженцями, дійде до цілковитої зміни декорацій на політичній сцені Європи? Вже тепер у Голландії зібрали кілька тисяч голосів за консультаційний референдум щодо невпровадження угоди про асоціацію з Україною. Боюся, що політика сусідства Європейського Союзу може стати жертвою внутрішньої політики в окремих країнах.

Кілька слів на тему Сирії. Два роки тому ми вважали, що Росія приречена на успіх в Україні, а сьогодні повторюємо, що Росія приречена на успіх у Сирії. Думаю, що Росія є заручником своєї політики: це ревізійна держава, яка, проте, не має сили, щоб піддавати ревізії міжнародну систему політики. Насправді роль Москви обмежується функцією своєрідного спойлера, тобто держави, яка відіграє деструктивну роль і добре в ній почуватися. Це видно з перших нальотів російських повітряних сил на позиції не Ісламської Держави, а Вільної Армії Сирії. Ми чуємо безсоромні висловлювання представників Кремля, які підважують сам факт існування прозахідних сил у Сирії. Вважаю, що Захід швидко побачить: дії Росії в Сирії так само неконструктивні, як і в європейському діалозі.

Наступне питання стосується польсько-українських відносин. Варто приглянутися до суспільних настроїв. Хоча маємо рекордний рівень симпатії українців до Польщі, як ніколи в історії — це

підтверджують дослідження International Republican Institute¹ — та водночас маємо справу зі зростанням знеохочення багатьох поляків у стосунку до України.

На мою думку, існують дві причини зміни ставлення поляків. Перша — це історичні питання. На жаль, історія стала головною проблемою в наших стосунках. Переоцінка історичної політики в Україні, яка назагал повинна тішити з огляду на розрив з комуністичною, советською ментальністю, водночас пов'язана з болісними для польської історичної пам'яті кроками, як-от реабілітація УПА й Бандери. Це має виразну антиросійську спрямованість, але в Польщі сприймається також як антипольські дії. Якщо додати до цього брак політичної чутливості з боку України — як приклад можна навести те, що спіткало президента Броніслава Коморовського під час виступу в Верховній Раді, а саме прийняття історичних постанов — то можна зрозуміти, чому проукраїнські настрої слабнуть.

І другий елемент — безпека. Поляки хочуть бути на безпечному боці. Для багатьох з нас підтримка України в її війні з Росією становить підваження нашої безпеки. Це тенденція, яку можна помітити в кожній державі Європейського Союзу. Це основний виклик, з яким мусимо нині змірятися. Рівень байдужих щодо України настроїв у Польщі стає явно вищим, ніж байдужих до Польщі в Україні. Це основний виклик для польської східної політики.

Томаш Гжеґож Гроссе:

Якщо говоримо про безпеку, то мусимо насамперед ствердити, що відколи відбувся геополітичний поворот України на Захід,

1 *Public Opinion Survey Residents of Ukraine*, September 7–21, 2015, http://www.iri.org/sites/default/files/wysiwyg/2014-10-14_survey_of_ukrainian_public_opinion_september_7-21_2015.pdf.

драматично знизилася безпека в нашій частині Європи. Не вдаватимось в подробиці, хто винен. Натомість ситуація явно значно гірша для українців, а також для їх сусідів — з мілітарного, економічного й енергетичного огляду.

Питання, перед яким ми всі стоїмо, полягає ось у чому: як можна відбудувати цю безпеку? Подобається це нам чи ні — не вдасться розв'язати проблеми безпеки України лише між поляками й українцями. Децидентами в цій грі з одного боку є Росія, а з другого — Сполучені Штати та інші потуги, також Європейський Союз.

Без росіян за столом переговорів не вдасться відбудувати безпеки в Україні і в регіоні. Щораз виразніше видно, що Європа — а принаймні деякі держави — потребує росіян. По-перше, викликом є Сирія, тобто гостра проблема імміграції до Європи. По-друге, економіка сфери евро ослабла, тому політика взаємних санкцій не становить найвигіднішої розв'язки для цієї сфери. По-третє, існує проблема тривалої безпеки в Україні.

Польща є гравцем, який має менший вплив на те, що станеться в Україні, але, зрозуміло, можемо підтримувати певні розв'язки. По-перше, в інтересах Польщі лежить недопущення ескалації війни в Україні, тому належить зробити все, аби там запанував тривалий мир. Зрозуміло, як цього досягнути і чи це можливо — це окреме питання. Не йдеться про політику озброєння України чи навчання українського війська і посилення туди польських офіцерів — бо це ескалація конфлікту. Це входить у суперечність із діями наших європейських союзників, передовсім Франції і Німеччини, які ініціювали мирний процес у Мінську. Ми повинні бути якнайдалі від такого типу жестів, які більше спричиняють до утривалення т.зв. замороженого конфлікту (*frozen conflict*), ніж встановлення тривалого миру в Україні.

Другий виклик — це економіка. Україна принаймні кілька місяців перебуває на межі банкрутства. Ми можемо і повинні підтримувати її економічно: мірою можливості розвивати економічні відносини і думати, як допомогти в справі енергетичної політики. Третій виклик також стосується безпеки, в тому числі проблеми емігрантів, що прибувають до Європи. В Польщі маємо щонайменше півмільйона іммігрантів з України, а у зв'язку з погіршенням економічної ситуації це число зростатиме. Прийняття тих людей становить виклик для польської закордонної і внутрішньої політики, щоб забезпечити їм умови для життя і праці.

Євген Магда:

На жаль, сьогодні на європейському континенті йде війна. Війна неоголошена, не така, яку ми бачили в кіно чи у книжках. Після 1945 року люди усвідомили, що після бомбардувань Гіросіми і Нагасакі ядерної війни не буде, а після 2014 року, на прикладі України, світ зрозумів, яке велике значення має інформаційний чинник: інформація — це не тільки товар, але також потужна зброя. Україна фактично є на рубежі, на передовій цієї війни.

Щодо польсько-українських відносин, то тут далі діє формула: «вибачаємо і просимо вибачення». Як сказав Тімоті Снайдер про наші країни, це «криваві землі». Попри всі політичні зміни, в обох наших країнах немає альтернативи цьому окресленню: фундаментом є земля, просякнута кров'ю. На такому фундаменті вибачення можна будувати спільне майбутнє. Польща й Україна повинні мислити перспективно. З ініціативи президента Анджея Дуди з'явилося питання балтійсько-чорноморського союзу. До участі в ньому було запрошено країни Центральної Європи, проте Україна запрошення не отримала. На моє переконання, без неї балтійсько-чорноморський союз не буде ефективний і ми не просунемося вперед.

Альона Гетьманчук:

Дозволю собі повернутися до польсько-українських відносин. Є багато непорозумінь. Ми в Києві не цілком розуміємо, що відбувається в Варшаві. Ми звикли, що Польща апріорі підтримує Україну в усьому, хоча це не є її обов'язок. Ми звикли до того, що існує консенсус провідних польських політичних сил щодо підтримки України — і ми за це вдячні. Водночас існує багато стереотипів про те, яка з польських політичних сил більш, а яка менш проукраїнська: згідно з тими стереотипами, партія Право і Справедливість є більш проукраїнською, ніж Громадянська Платформа. Для багатьох українців антиросійська політична сила в Польщі важливіша, ніж проєвропейська політична сила, хоча ми зацікавлені, аби Польща мала сильну позицію в Брюсселі та в Берліні, і щоб могла реально здійснювати вплив на європейському рівні.

У мене багато питань щодо акцентів, які сьогодні розставляються — зокрема, і акценти, які розставив президент Анджей Дуда під час свого виступу на Генасамблеї ООН, де він не згадав Росію. Йдеться і про акценти, які розставляють щодо України представники найпопулярніших політичних партій: незрозуміло, наскільки їхні заяви на цю тему є елементом лише виборчої кампанії і політичної боротьби. Де пролягає межа між політичним дискурсом, підготовкою до виборів і баченням того, як Польща повинна будувати свої відносини з Україною та свою стратегію в цьому напрямку? Чи нове польське керівництво взагалі має тут чітку стратегію?

Наступні питання. Польща хотіла б відігравати більшу роль у переговорах щодо врегулювання кризи на Донбасі. Наскільки це бажання підтримується польськими експертними колами? І, головне, в чому полягає додана вартість Польщі у такому форматі?

Знову виходить на перші позиції питання історичного минулого: наскільки сьогодні є загрозою для польсько-українських відносин деструктивна риторика польських сил, які постійно апелюють до минулого? Під час соціологічних досліджень, проведених на замовлення Інституту Світової Політики в шести найбільш населених країнах Європейського Союзу, ми ставили питання: з чим у вас асоціюється Україна? Тільки в Польщі у п'ятірку ключових асоціацій потрапили пов'язані з історією, а саме з Бандерою і УПА. Наскільки серйозна сьогодні в Польщі роль деструктивних сил, які за допомогою підтримки ззовні — а саме з Росії — далі гратимуть на розпалювання історичних незгод, тим самим підриваючи відносини України й Польщі? Як можна їм протистояти?

Януш Онишкевич:

У Польщі вповні усвідомлюємо вагу того, що діється в Україні. Тут мені пригадується наша аргументація щодо вступу нашої країни до НАТО. Одним з аргументів, вживаних у тій дискусії, було: якщо з'явиться невелика проблема з безпекою, то в принципі не потребуємо НАТО — якось самі собі порадимо. Натомість якщо з'явиться суттєва чи навіть підставова проблема, така, якій самі не будемо в стані протистояти, то це означатиме, що з цим зіткнеться також Західна Європа, бо від такої проблеми не вийде втекти. Ліпше протистояти їй за шістсот кілометрів на схід від Берліна разом з Польщею, ніж шістдесят кілометрів на схід від Берліна без Польщі. Сьогодні можна повторювати цю аргументацію, бо в Польщі вона добре зрозуміла: проблемі, що з'являється, ліпше протистояти над Доном, спільно з Україною, ніж над Віслою без участі Києва.

Якою повинна бути політика Польщі? Маємо свідомість — що можна нагадати українським партнерам, хоча вони напевно

добре це знають — що Польща є надто слабким партнером, аби самотійно переважити шальку терезів у справі конфлікту з Росією. Єдиним шансом є будівництво довкола української справи загальної підтримки як у НАТО, так в Європейському Союзі. Це наша основна роль, але вона накладає на нас певні обмеження.

Польща не може виглядати в Європейському Союзі і в НАТО як патологічно антиросійська і радикальна держава. Якщо ми погодимося на такий образ або — що гірше — будемо його творити, то з нашою позицією щодо Росії ніхто не рахуватиметься. Можна сподіватися такої реакції: «Ох, знову ті поляки — ми самі повинні інакше це вирішити». Отож мусимо стримувати наші емоції, відповідно інтонуючи нашу симпатію до України і заангажування в її справі так, аби здобути максимум у рамках Європейського Союзу і НАТО.

Тому надзвичайно важливо зберегти єдність Європейського Союзу й НАТО. І тут занепокоєння викликає ідея створення якогось окремого балтійсько-чорноморського союзу, який, якби мав бути чимсь більшим, ніж тільки групою тиску на НАТО чи Європейський Союз, може розглядатися як дії, що підважують єдність Європейського Союзу і НАТО.

У цьому контексті я хотів би перейти до питання Сирії. Розв'язання сирійської проблеми не можна досягнути без врахування Росії. Треба пам'ятати, що розв'язання цієї проблеми лежить в інтересі Росії. Росіяни мають великі потенційні проблеми в своєму політичному оточенні, наприклад, в Таджикистані вже з'явився відлам Ісламської Держави, а віце-міністр оборони перейшов на той бік і намагається будувати там Ісламську Державу. У зв'язку з тим можливе певне зближення позицій з Росією щодо Сирії і, може, доведеться досягати з Росією якихось компромісів, але не коштом України.

І на завершення дві зауваги. Перша стосується біженців з України: у нас їх мало, раптом кілька тисяч. У Польщі, зрозуміло, є велика кількість українців, які тут працюють — легально або напівлегально, але це не біженці. Вони приїхали сюди працювати, зрештою, за повної згоди поляків. Ніхто не має проблеми з тим, що українки прибирають у домах і опікуються старшими людьми, а українські чоловіки працюють на будовах. Це не є жодна економічна чи суспільна проблема. Біженців наразі маємо мало і, сподіваймося, що ця ситуація не зміниться.

Натомість з'являється інша проблема в польському політичному дискурсі: чи і як допомагати Україні мілітарно. В принципі не погоджуюся з поглядом, що Україні не можна допомагати озброєнням, бо це збільшить ризик конфлікту. Мало того, не розумію тієї логіки, бо це означало б, що чим слабша українська армія, тим менше шансів на конфлікт.

Анджей Шептицький:

Якщо йдеться про ставлення до України польських політичних сил, зокрема партії Право і Справедливість, можна сформулювати чотири тези.

По-перше, виявляється, що, попри різні пертурбації, підтримка України лежить у державних інтересах Польщі. Незалежно від змін на політичній сцені, той, хто приходить до влади, стає більш проукраїнський, ніж коли був в опозиції. Принаймні так було впродовж останніх 10–12 років. По-друге, коли говоримо про Право і Справедливість, то треба пам'ятати про те, що ця партія зазнала певної зміни. Якщо говорити гаслами, то тепер у ній спостерігаємо менше вразливості Леха Качинського стосовно України, ніж це мало місце 5–10 років тому.

По-третє, президент Анджей Дуда не випадково уникав згадок про Україну під час парламентської кампанії. Польська дипломатія не так добре організована як російська, але певні речі не діються випадково. Тому президент поїхав до Естонії, а не до України.

По-четверте — і це не теза, а питання — чи на політичній сцені не спостерігаємо зменшення зацікавлення Україною, незалежно від партійних поділів? Революція Гідності і війна дуже посилили це зацікавлення, але водночас, якщо подивимося хоч би на Європейський Парламент, значно зменшилася група польських євродепутатів, зацікавлених українськими справами. Це суттєва проблема.

Тут прозвучали визначення гібридної та інформаційної воєн. Три моменти видаються мені істотними. По-перше: як у Польщі боротися з медійними маніпуляціями — чи вдаватися до юридичних засобів? В Україні здійснювалися спроби використовувати такі кроки. Але тоді з'являється питання про права людини, демократичні свободи і т.д. З цим питанням мусимо собі дати раду в нашій країні: чи більше цінуємо широко трактовані демократичні стандарти і права людини, чи більше цінуємо правду і те, щоб нам ніхто не розповідав явної брехні.

Наступне питання: тепер щораз ліпше видно розмаїтість російської пропаганди і засобів, які вона використовує: це окремі особи, а також організації, публікації, проекти. Деякі з них на початку справляють враження проукраїнських, але потім виявляється, що є інакше. Наприклад, діє Суспільне Товариство Польща–Україна, яке громадить спадкоємців Об'єднання Грюнвальд... Нагадаю: це об'єднання з часів ПНР, не тільки вкрай прокомуністичне, але також антисемітське.

Врешті, коли йдеться про інформаційну війну, постає питання про вплив імміграційної кризи на сприйняття України та українців. Поки що в дослідженнях не видно зменшення симпатії до України². Але це не змінює факту, що потенційно ця небезпека якнайбільш реальна.

Михайло Гончар:

Наша дискусія поки що оминає питання енергетики, як у гібридній війні між Україною і Росією, так і в польсько-українських стосунках та в європейській політиці. Тим часом у російській агресії гібридного типу є також енергетичний компонент, який Росія не повністю використала. Зима 2014–2015 років не була союзником Росії. Як буде взимку 2015–2016 — невідомо, але серйозна небезпека залишається. Вона навіть зросла, відколи Газпром підписав з п'ятіркою західних компаній — двома німецькими, австрійською, британо-нідерландською та французькою — угоду акціонерів про будівництво Nord Stream II. Це означає серйозний ризик не тільки для поставок в Україну, але також для транзиту через нашу країну. Тепер не тільки Газпром, але й ціла група його європейських спільників доводитиме, що Nord Stream II потрібний, оскільки Україна — не зовсім надійна держава.

Зрозуміло, ми чуємо голос корпорацій, а не Європейського Союзу. Однак, поки що з боку Європейської Комісії та інших країн не бачимо активної і системної реакції незгоди щодо цієї угоди. Для нас цікава реакція Польщі, оскільки цей проект суперечить фундаментальним енергетичним цінностям Європейського Союзу, напрацьованих з кінця ХХ століття.

2 Joanna Fomina, Joanna Konieczna-Sałamatin, Jacek Kucharczyk, Łukasz Wenerski, *Polska – Ukraina. Polacy – Ukraińcy. Spojrzenie przez granicę*, Warszawa 2013.

Російський сценарій — це сценарій генерації множини криз для Європейського Союзу й НАТО. Так звану «українську кризу» доповнює криза сирійська. Звернімо увагу, що зараз відбувається в Нагірному Карабасі. Чи це випадково — з урахуванням того, що в цьому регіоні має бути реалізовано проекти, важливі для реальної диверсифікації поставок газу до Європейського Союзу (йдеться про проекти Південного Енергетичного Коридору, тобто про азербайджанський, туркменський та іранський газ, який ішов би через Туреччину до Європи)? В Нагірному Карабасі вперше за двадцять років дійшло до обмінів ракетно-артилерійськими ударами. Говориться навіть про введення миротворчого контингенту. Чийого? Зрозуміло, російського. Ніхто не суперечитиме, ані Азербайджан, ані Вірменія. За такого сценарію це означатиме крах проектів Південного Коридору внаслідок зростання військово-політичних ризиків до неприйняттого рівня. Ясно, що Польща розташована далеко, в іншому регіоні, але вона — член ЄС.

Росія діє системно. Це ілюзія, що вона не зможе вести одночасно дві війни — в Україні і в Сирії. Скажу більше: може бути і третій фронт. Гібридна війна — це бюджетна війна, але вона не доступна для бідних країн, бо якщо затягується, то стає величезним економічним тягарем для агресора, тобто Росії. Тимчасом так звані європейські санкції не зачепили головного мотору російської агресії, а саме енергетичних доходів, передовсім доходів від експорту нафти та нафтопродуктів. Що це означає? Росія зберегла сімдесят відсотків доходів із зовнішньої торгівлі, що їй приносить експорт енергоресурсів. У цій ситуації головний вплив на російську політику мають не санкції, а зниження цін на нафту. Проте це не гальмує агресивної політики Москви.

Отож у відносинах України та Європейського Союзу важливе значення має питання посилення санкцій задля стримування подальшої агресії. Це також важливе питання в польсько-українських

стосунках. Наші американські партнери говорять, що треба знайти нові підходи, які охоплюють енергетичну сферу. Якщо подивимося на нинішню ситуацію на енергетичних ринках, то вона сприятлива для здійснення додаткового тиску на Росію.

Чому? На світових ринках немає дефіциту нафти. Є надмір пропозиції. Можна замінити поставки російської нафти — не цілком, але значною мірою — на нафту з інших джерел. У 2014 році такий сценарій розглядався, проте його було відкинуто як такий, що ставив Європейський Союз перед новими викликами. Свого часу була подібна реакція на пропозицію запровадження ембарго проти Ірану. Чимало європейських держав виступали проти, зокрема Італія, Іспанія, Франція. Потім, після відповідних роз'яснень американських партнерів, ті держави погодилися на введення санкцій. Подібно є і в російському випадку.

Сьогодні понад вісімдесят відсотків експорту російської нафти йде до Європейського Союзу. Євросоюз не має змоги швидко змінити цей потік нафти, бо це призведе до певних втрат. Це стосується також Польщі. ПКН „Orlen” володіє великими переробними потужностями, не тільки в Польщі, але також у Литві та Чехії. Мало того, має певні преференції у відносинах з компанією РосНефть (багаторічна угода з преференційними цінами). Розумію делікатність цього питання: як, допомагаючи Україні, не зашкодити польській економіці? Однак Польща має диверсифіковані можливості поставок нафти з неросійських джерел, з використанням нафтопорту в Гданську. Отож існують технічні й економічні можливості, щоб змінити постачальників. Тому маємо можливості впливу на агресора і це треба використовувати.

Павел Залевський:

На хвильку повернуся до питань, які виходять за рамки польсько-українських відносин. Питання Сирії — це новий чинник

у світовій політиці, який формує мислення про європейську і польську безпеку, також у контексті України. З'являються два питання. Перше: на яких умовах може дійти до російсько-західного порозуміння? З'являються голоси, що дії Владіміра Путіна в Сирії мають служити досягненню ширшого, нового порозуміння із Заходом, елементом якого стане також Україна. Здавалося, що це може бути метою президента Росії, зокрема коли він у розмові з Бараком Обамою, а також під час публічного виступу в ООН говорив про те, що головним противником стабілізації Сирії є Daesh (Ісламська Держава). Ми хотіли це почути, але також не помітили (або тільки вдавали, що не чуємо) його слів про необхідність підтримки уряду, який володіє сирійською і міжнародною легітимністю, тобто уряду Асада.

Друге питання стосується істотних цілей Путіна в Сирії. На мое переконання, вони, як завжди, виникають з внутрішньої російської ситуації, пов'язаної, з одного боку, з узалежненням Росії від ринку енергоносіїв, а з другого — з тенденції Путіна здобувати міжнародні козири далеко поза своїми кордонами, захищаючи в такий спосіб внутрішні інтереси в Росії. Президент Росії доволі щирий: його метою є захист Асада і закріплення в Сирії, бо це дозволить Росії брати участь у формуванні майбутнього порядку денного на Близькому Сході.

Цей порядок буде формуватися роками. Однак якщо дивитися на дефрагментацію Сирії й Іраку та на сили, які за тим стоять, то, мабуть, ніхто не думає, що сьогодні будь-яке порозуміння з Росією допровадить до зміни ситуації. Важко собі уявити, щоб Сполучені Штати раптом могли фундаментально змінити свою політику щодо Близького Сходу і розв'язання конфлікту в Сирії. Важко собі уявити, аби США дійшли висновку, що Асад є елементом розв'язання кризи, а не її поглиблення. Напевно, США мріяли б, аби відбувся якийсь внутрішній путч і Башара аль Асада

замінив хтось більш поміркований — але таких перспектив не видно.

Інакше діється у випадку Європи. Видно, наскільки розгубленою є німецька політика. Розумію, що рішення Ангели Меркель про прийняття 800 тисяч біженців має своїм джерелом вибори наступного року й оцінку кількох мільйонів виборців — визнавців ісламу, переважно турецького походження, які традиційно голосують за християнських демократів. Проте виявилось, що виборці Християнсько-Демократичного Союзу (CDU) і Християнсько-Соціального Союзу (CSU) — ті більш традиційні — не конче захоплені цією ідеєю. І почалася політика «від стінки до стінки». Висловлювання віце-канцлера Зіґмара Габріеля (Sigmar Gabriel), що складно просити Росію про співпрацю водночас накладаючи на неї санкції, впливає саме з цього розгублення. Сьогодні спостерігаємо вироблення лінії німецької політики — чого, на моє переконання, не вдасться досягнути аж до парламентських виборів 2016 року в цій країні.

Слабкість німецької політики є причиною слабкості політики європейської. Погоджуюся з діагнозом Адама Ебергардта: загрози, які виникають з нестабільності європейської політики, значною мірою спричинені поганою якістю німецького керівництва (а в цьому питанні це найважливіше), викликатимуть серйозні загрози для безпеки членів Європейського Союзу, особливо тих на сході, але також для України.

Наступне питання: як у такій ситуації можна зберегти європейську єдність, яка лежить у нашому державному інтересі? Сьогодні маємо різні оцінки присутності Росії в Сирії, причому дві про-російські (німецька й британська) прозвучали ще заки росіяни почали атакувати позиції Вільної Армії Сирії. Маємо також французьку реакцію, яка є дуже гостра і негативна стосовно Башара аль Асада і ближча до американської політики. Як справді можна

виробити якусь спільну позицію? Це серйозний знак запитання. На жаль, погоджуюся з тими, котрі вважають, що вироблення такої спільної позиції нереальне. Це означає ослаблення Європейського Союзу як цілості.

Переходячи до польсько-українських справ. Погоджуюся — і так це бачать в Україні — що польську підтримку цієї країни можна трактувати подібно як колись польську підтримку Америки, тобто *for granted*, без умов. Це впливає з польського державного інтересу. Однак останньо серйозно змінилося ставлення польського суспільства до східної політики, зокрема до політики української. Анджей Дуда, який у своїх перших виступах уникає будь-якої згадки про Україну, робить це свідомо, пам'ятаючи про виборчу кампанію до Європейського Парламенту. Тільки це не лише тактична політика. Минули часи, коли польська політика стосовно України провадилася без умов. До цього доклалися різні чинники. Сама Україна погіршує свій образ в очах поляків. Відсутність реформ, щораз частіші повідомлення про корупцію в цій країні не сприяють формуванню позитивного образу. Своєю чергою, через прийняті новим українським парламентом «історичні постанови» важко собі уявити якусь позитивну зміну в польській громадській думці щодо України.

Поляки щораз більшою мірою, разом з поглибленням європейської інтеграції, відчують себе спільнотою Заходу. Маємо щораз більше спільного з іншими країнами Євросоюзу і щораз меншою мірою ідентифікуємо себе з нашим природним історичним середовищем, яким є Східна Європа. Можна про це шкодувати, — і я шкодую, — але це факти. Якщо ми не зробимо з цього висновків і якщо висновків не зробить українська політика, то в польському суспільстві важко буде легітимізувати ту політику, яку Польща досі провадила, без жодних умов будучи адвокатом

українських інтересів. Насправді в демократії саме громадська думка диктує політику — також закордонну.

Пшемислав Журавський ve/ Граєвський:

Насамперед я хотів би звернути увагу на необхідність враховувати динаміку часу. В нашій дискусії ми виходимо з питання, якими насправді є цілі не так Росії, як Кремля. Маю на увазі групу «силовиків», зосереджених довкола Путіна, які правлять цією країною: їхні групові інтереси відмінні від інтересів Росії, але вони мають можливості називати їх державними. Отож коли я говорю «Росія», то маю на увазі ту групу — і та Росія нетерпляча. В їхніх калькуляціях можливий горизонт для досягнення мети короткий, а саме до кінця каденції президента Барака Обама. Тому й наші калькуляції щодо суперництва в Центральній Європі, також підтримки для України, повинні бути розписані в різних часових горизонтах, з повним усвідомленням, що якщо ми досягнемо певні можливості за п'ять чи шість років, то гра може бути вже закінчена.

Пресинг часу — власне з огляду на нетерпеливість Росії — дуже суттєвий. Мета Росії чи «силовиків» з Кремля, полягає передовсім у тому, щоби втримати владу. Імперіалізм є костюмом, а не справжньою метою. Росія потребує серії конфліктів і водночас за жодну ціну не хоче погодитися на успіх українських реформ, отож аби ті реформи було успішно проведено, необхідно їх захищати зі зброєю в руках. Європа вже раз припустилася такої помилки, накладаючи влітку 1991 року ембарго на поставки озброєння на терени Югославії, яка тоді ще існувала, але вже розпадалася. Це довело до замороження військового дисбалансу на цій території і закріпило перевагу сербів. Цей крок спровокував сторону, яка була найсильніша на фронті, до пошуків військового розв'язання конфлікту. Не можна повторювати цієї помилки.

Це гарно звучить риторично, — що припиняємо підкидати дрів у вогонь і полум'я згасне, — але це неправда. Якщо одна зі сторін має почуття вирішальної військової переваги, то використовує це і шукає силових розв'язань. Мінські угоди підписано, аби «купити» час для зміцнення та озброєння України (коня в нагороду тому, хто нагадає, коли й якої угоди Росія дотрималася — може, крім пакту Ріббентропа–Молотова, але тільки тому, що Німеччина перша його зірвала...). Польща повинна брати в цьому участь, і то якнайбільш матеріальну.

Повертаючись до російських цілей: Росія не може змиритися з українськими реформами у зв'язку з ідеєю «русского мира», що також становить інструмент внутрішньої російської політики. Україна в стосунку до Росії перебуває в подібній політичній ситуації, в якій була Річ Посполита в добі Конституції 3 травня перед великими імперськими державами. Успіх реформ несе смертельну загрозу для стабільності російської влади, бо в ментальності та ідеології, пропагованій Кремлем, українці, яких в принципі вважають росіянами, довели б, що так звана суверенна демократія не конче становить єдиний вибір для Москви. Тим-то Росія мусить зламати ті реформи, отож без військової обороноздатності України ті реформи не можуть вдатися.

Про чинник часу і місце Польщі. Повторю думки, які вже тут прозвучали — Польща є гравцем середньої величини. У зв'язку з браком власного потенціалу в конфронтації з Росією мусимо шукати зовнішніх чинників, які ми могли б залучити до цієї гри. В принципі є два такі чинники: Сполучені Штати і Європейський Союз (але щодо Євросоюзу я поставив би питання, чи він як міжнародний гравець взагалі існує; на мою думку — ні). В найближчі два роки ситуація в обох цих випадках буде змінюватися. По-перше, у зв'язку з виборами в Сполучених Штатах. По-друге, в країні, яка виконує головну роль у східній політиці ЄС, тобто

Німеччині, в найближчі два роки триватимуть передвиборчі політичні баталії, які, до того ж, відбуватимуться під тиском двох серйозних криз: сфери євро та імміграційної. Оминаючи питання, як є насправді — німецькі виборці переконані, що це їхня країна несе основний тягар вирішення цих криз. Зверну при цьому увагу, що Німеччина збудувала систему безальтернативної демократії. Усі партії головної течії представлені в урядовій коаліції. Їх природне зужиття в умовах обох криз напевно зміцнюватиме значення і впливи скрайніх, антисистемних партій, як Die Linke, Pegida чи Alternative für Deutschland.

Отож можливість використання засобів Євросоюзу чи німецьких для реалізації польських та українських цілей малітиме. Водночас це також «мериторичний засіб» у дискусії з партнерами зі Сполучених Штатів. З американської, а також польської чи української точок зору, не можна виключати небезпеки «шредеризації» Німеччини. Іншими словами, Німеччини, яка відмовляється від ролі одного зі стовпів американської політики в Європі.

Сполучені Штати за президентства Обами прагнуть делегувати значну частину відповідальності регіональним партнерам, виходячи із засновку, що США не можуть нести всіх проблем з цілого світу. Німеччина мала бути одним із таких партнерів. Російська агресія проти України підважила цей план, бо Берлін, зрозуміло, не здатний стабілізувати ситуацію мілітарно (так Німеччину бачать і в Москві). На жаль, багато німецьких експертів не розуміє цієї ситуації.

Прошу вибачити брак політкоректності — але чи хтось може назвати важливого російського політика-жінку? А в Німеччині? Канцлер, міністр оборони... Оцінка Німеччини як серйозного гравця в Росії з культурних причин наближена до способу, в який Леопольдо Гальтієрі оцінював Велику Британію за правління Маргарет Тетчер. Знаємо, що президент Аргентини глибоко

помилився. Однак пам'ятаймо, що рішення часто приймаються на основі уявлень, а не на підставі аналізу дійсності. Росія недоцінила рівень рішучості Німеччини в 2014 році. Ця помилкова оцінка лягла в основу російських розрахунків.

Проте Німеччина змінюється, на темп цих змін впливають різні чинники — але, з нашої точки зору, це зміни на гірше. Не знаємо, яку позицію займатиме Німеччина за кілька місяців, а тим більше після виборів. Отож у розмовах з американцями ми повинні підкреслювати, що варто тут встановити запобіжник в особі Польщі чи Румунії — чи України, яку, з цього огляду, треба вводити до західної системи. Цей запобіжник відігравав би дуже важливу роль у ситуації, якби Німеччина вирішила йти *Deutscher Sonderweg*, як це мало місце кілька років тому.

Прошу також пам'ятати, що багатомірна криза, яку переживає Європейський Союз, та незручна поведінка Німеччини підважили гру британської політичної еліти, яка не мала наміру провакувати вихід Великої Британії з Євросоюзу. В таких умовах ця гра може вийти з-під контролю, але Брексіт був би трагедією для стабільності Європейського Союзу і всі забули би про Схід. Ще одне складне питання — це сепаратистські тенденції в Каталонії. Усі ці справи розв'яжуться в найближчі два роки. В таких умовах ми будемо змушені провадити політику.

Коли йдеться про енергетичні питання, то для України ключовою країною в утриманні стабільності поставок газу є Словаччина. Останній крок, зроблений передовсім Німеччиною, тобто Nord Stream II, явно був сприйнятий — і слушно — як заперечення ранішої політики Євросоюзу. Минулого року Словаччина погодилася на стратегічно важливий реверс, бо поставки з Польщі незначні, а реверс з Угорщини нестабільний. Заслугою Словаччини було те, що Україна пережила газовий конфлікт з Росією взимку 2014–2015. Прийняття рішення щодо Nord Stream II

справляє, що словаки можуть — і мають на це підстави — почуватися ошуканими.

Наступне питання — надмірний страх перед негативною реакцією польського електорату на підтримку України під час парламентських виборів. Це не ставлення до України матиме значення для прийняття рішень — політичним фактом, який впливатиме на вибори всіх польських партій, є страх перед будь-яким конфліктом. Саме це було одним із елементів, які в 2005–2007 роках збільшили підтримку для Громадянської Платформи. Громадянська Платформа показувала, що Польща перебуває в конфлікті з Німеччиною, Росією і Європейським Союзом. Громадська думка не підтримає жодного уряду у прийнятті будь-якого ризикованого рішення — байдуже, стосується воно України чи іммігрантів. Найважливіше — святий спокій. Це загальна проблема нашої влади — відродити почуття, що поляки не слабші, ніж Ірландія, Данія чи Греція.

Врешті, проблема переговорів у справі українсько-російського конфлікту. Польща не повинна добиватися зміни нормандського формату. Долучення до цієї групи мало би наслідком лише користання з німецько-французьких рішень. Це нічого б не дало. Натомість ми повинні долучитися до переговорів в колі держав Центральної Європи, сусідів України і Росії. Іншими словами, вважаю, що в переговорах на тему сходу України найважливішим гравцем будуть Сполучені Штати.

Кілька років тому США запропонували Росії «перезавантаження» — і дуже розчарувалися. Гадаю, що не припустяться тієї самої помилки в справі Сирії. Цікава буде також реакція Туреччини, на яку ще мусимо почекати — присутність Росії суперечить її інтересам, так само як інтересам Саудівської Аравії. Прошу звернути увагу, що Росія, узалежнена від цін на енергоносії, входить

у конфлікт з головними гравцями на цьому полі. В цій ситуації її бюджет скорочуватиметься.

На завершення мале технічне зауваження. У польській публічній дискусії довкола імміграційної кризи не з'явилося українське питання. Тимчасом в ім'я захисту Європейського Союзу перед нелегальною еміграцією Польща закрила кордон з Україною, скасувавши безвізовий рух, а після 2007 року також безкоштовні візи. Ми не поширили зони малого прикордонного руху на Львів, бо мільйонне місто становило загрозу нелегальної міграції. Тепер нам сказали: це все не важить. Наші жертви задля щільності кордонів Євросоюзу не мають значення. Ми повинні приймати людей із далеких від нас регіонів. Це впливатиме на польську політику і на її ставлення до Європейського Союзу.

Влодзімеж Цімошевич:

Спершу одна заувага: чи готовність польських партій чи уряду не уникати конфліктів становить якусь особливу цінність? Завжди ліпше уникати конфліктів, ніж у них входити. Все залежить від розрахунку ціни входження чи невходження. Траплялося, що ми входили в контroversійні конфлікти. Серед інших я сам приймав рішення про участь Польщі в Іраку, що присутні тут Александер Смоляр і Роман Кузьняр (а також інші) відверто й послідовно критикували. Проте я й нині дотримуюся думки, що ми мали рацію, зважаючи на обставини. Натомість у 2005–2007 роках було багато прикладів входження в безсенсовні конфлікти. Тому вважаю, що Громадянська Платформа слушно провадила політику зняття тих напружень з нашими сусідами.

Чи можна в Польщі ідентифікувати сили, які могли б використати історичні конфлікти в польсько-українських стосунках? І в який спосіб їм протистояти? Ми не повинні спрощувати цього питання, бо в теперішній ситуації не справджуються традиційні

схеми діяння. У Польщі є націоналістичні, ксенофобні середовища, які висловлюються про ці справи. Проте проблема значно складніша. Перепрошую за особистий мотив: понад двадцять років я підтримував і підтримую Україну, але сам за походженням — наполовину волиняк, який втратив багатьох родичів, бо вони загинули від рук Української Повстанської Армії. Отож мені важко прийняти певні постанови Віктора Ющенка (який став президентом, між іншим, завдяки рішенням, прийнятим на круглому столі в Києві, в якому я мав приємність брати участь) чи також постанови, прийняті теперішньою Верховною Радою. Мені здається, що часом такі рішення і постанови приймаються легковажно, без зважання на почуття приятелів, глибоко закорінені в історичних трагедіях. Зрештою, це нерозсудливо — роздряпувати рани, які ледве затяглися. А над цим в Україні не задумалися, зосереджуючись на власних проблемах: відтинання від советської історії задля формування національної ідентичності. Багато з нас — і я також — може пояснити для себе причини таких дій України. Проте годі дивуватися, що щораз більша частина польського суспільства трактує такі рішення як вияв невдячності українців в ситуації, коли Польща понад двадцять років безнастанно підтримує Україну.

Безпека України найбільшою мірою залежить від розв'язання її внутрішніх проблем: зміцнення держави, боротьби з корупцією і т.д. Проблема полягає в тому, що про це відомо багато місяців — а в українській державі мало що змінилося. Звичайно, прийнято антикорупційне законодавство — проте я хотів би довідатися, коли ті юридичні рішення будуть впроваджені в життя? Коли почне функціонувати відповідник нашого Центрального Антикорупційного Бюро? Коли відбудеться щось, що не буде лише показовою акцією? Що більше часу спливає, то частіше з'являються такі сумніви — чи маємо справу з деклараціями, необхідними

для того, аби переконати Міжнародний Валютний Фонд, Європейський Союз та багатьох інших партнерів й далі надавати матеріальну допомогу Україні, чи маємо справу зі справжнім бажанням змінювати державу, вдосконалювати її, поліпшувати функціонування, робити більш прозорою, опертою на праві і т.д.? Кілька слів на тему Сирії. Що складнішою і важчою є ситуація, то прагматичніше треба до неї підходити. Треба виробити собі вірогідний погляд щодо справжніх інтенцій Путіна. Чи він, захищаючи теперішній режим, однак готовий боротися з Ісламською Державою? Як мені видається — це відповідало б об'єктивним інтересам Москви. Бо там є тисячі людей, які дісталися туди з Росії чи Центральної Азії. Вони потім можуть повернутися, стаючи великою проблемою для безпеки Росії.

Якби виявилось, що Путін хоче боротися з Ісламською Державою, то чому не співпрацювати? Тільки що він зробить з Асадом? З політичного й морального огляду це складне питання. Асад має кров на руках. Якби можна було допомогти його усуненню, то треба це зробити. Однак пам'ятаю ізраїльських політиків, які три роки тому заповідали, що за кілька тижнів Асада не буде. Минають роки, загинули сотні тисяч людей, а Асад і далі при владі. Отож належить далі чинити тиск на Росію і шукати компромісу, частиною якого був би відхід диктатора. І я не боявся б досягати порозуміння з Росією в цій справі.

Але чи участь Росії в розв'язанні сирійської кризи повинна бути пов'язана з угодою «ти допомагаєш нам — ми допомагаємо тобі»? Рішуче ні. Так реальної закордонної політики не провадять. Немає причини погоджуватися на пов'язування можливих спільних дій у Сирії зі згодою на агресивну російську політику загалом, а проти України зокрема.

У справі України треба триматися незмінної позиції. Зрозуміло, на Заході з'являються і з'являтимуться інші погляди на те, як повинна виглядати політика Євросоюзу стосовно Росії. Політика Росії в Сирії може служити новим обґрунтуванням, зручним для багатьох груп інтересів та політиків, часто скорумпованих Москвою. Тому варто було б однозначно, на доктринальному рівні, протиставитися такого типу варіантам. Україну треба послідовно підтримувати, а Росію змушувати відмовитися від політики, яку Путін проголосив у день анексії Криму. Лише реальні поступки Москви давали б підстави для початку серйозної розмови про майбутнє, про співпрацю і все те, що відповідає інтересам обох сторін — Росії і Заходу.

Чи допомагати Україні мілітарно? Не маю сумнівів, що так, особливо коли йдеться про зброю, яка служить ефективній обороні. Погоджуюся з тим, що сказав Януш Онишкевич: ми дійшли б до абсурду, визнаючи, що ослаблення української армії може бути найліпшою гарантією запобігання розвитку цього конфлікту. Немає абсолютно нічого невідповідного в тому, щоб жертві агресії надавати допомогу, яка дозволяє їй вести оборону.

Борис Тарасюк:

Чи у Польщі нині відчують небезпеку з боку Російської Федерації, з огляду на її агресію в Україні і дії в Сирії? Це питання, на які треба дати відповідь. Існує важливий українсько-польсько-литовський проект щодо створення спільного батальйону, а потім бригади. Чи це матиме реальний вплив на розв'язання проблеми безпеки Польщі й України?

Якщо йдеться про балтійсько-чорноморський союз: чи цей союз можливий без України? Вважаю, що ні, але хотів би нагадати, що ініціатива президента Анджея Дуди не нова. Ця, на жаль, забута ініціатива постала в середині дев'яностих років — з нею

виступив В'ячеслав Чорновіл. Він говорив про необхідність створити балтійсько-чорноморський пояс. Після перемоги Помаранчевої Революції демократична українська влада запропонувала проект Спільноти Демократичних Держав, який поєднував би країни Балтійського, Каспійського й Чорного морів. Він мав певні перспективи, хоча, звичайно, не мислився як конкуренція для НАТО.

Врешті в Україні звернули увагу на слова Анджея Дуди про те, що Польща повинна приєднатися до нормандського формату. Я не переконаний, що цієї зміни було б досить: у тих розмовах повинні брати участь також Сполучені Штати.

На завершення питання: якою буде політика нової влади в Польщі в стосунку до Росії?

Михайло Самусь:

По-перше, ми повинні розуміти цілі, які ставить перед собою Росія. Чому я говорю про Росію? Вважаю, що безпека Польщі і безпека України пов'язані між собою. Бачимо також розвиток ситуації, прогнозуючи дії Росії в Сирії чи Україні. Варто брати до уваги, що Європейський Союз прямує до дестабілізації, Росія — подібно. В наступні п'ятдесят років Польща й Україна можуть опинитися в сфері турбулентності між двома нестабільними регіонами.

Для Путіна імперіалізм є не тільки костюмом. Імперська політика Росії — це реальність, а не тільки гра для утримання влади. Путін не тільки захоплюється імперським ідеологічним проектом Александра Дугіна, але також у нього вірить.

Наступне питання: які інтереси має Росія в Сирії? Москві йдеться про множення конфліктів. Путін прагне дестабілізувати найбільше регіонів — не забуваймо про Придністров'я чи Нагірний

Карабах. Присутність Росії в Сирії взагалі не пов'язана з Ісламською Державою.

Наступне питання: в найближчих десятиліттях Україна і Польща повинні створити механізми військово-політичної чи військово-промислової співпраці, про які ми тут не говорили. Обидві країни можуть виходити на новий рівень свого оборонного потенціалу.

Підсумовуючи: Мінські домовленості не функціонують. Напевно, всі погодяться, що на початку 2016 року або пізніше треба буде вибрати новий формат розмов щодо конфлікту на сході України. У цій ситуації ключову роль відіграватимуть Сполучені Штати — після тамтешніх президентських виборів саме на них повинна спиратися закордонна політика як України, так і Польщі.

Богдан Яременко:

Від моменту вступу Польщі до НАТО Російська Федерація на міжнародних форумах постійно підкреслює, що не можна ігнорувати її життєвих інтересів. Пізніше це було переформульовано у вимогу Росії, щоб вона стала повноправним гравцем на міжнародній арені. Проте цю вимогу не було прийнято, бо це означало б, що Москва, маючи рівні права на світовій арені, використовувала б свій потенціал у регіонах, які вважає важливими для себе. Проте відсутність згоди на те, аби Росія була повноправним партнером (на засадах, які вона сама запропонувала) справило, що Москва прийняла рішення про перехід на позицію «рівного противника». Звідси множення конфліктів, які в такий спосіб зазначають присутність Росії (яку не можна ігнорувати). Це стосується також її присутності в Україні і Сирії.

Немає сенсу аналізувати конфлікт у Сирії в контексті сирійських проблем. Росія не має стратегії в Сирії — її дії там становлять

елемент реалізації довготривалої стратегії самої Російської Федерації. В цій ситуації Ісламська Держава є логічним супротивником Росії, бо модернізація збройних сил Росії була пов'язана з планом розгортання російських військ у південному напрямку. Саме там, а не на Заході, росіяни бачили основну загрозу.

Проте якщо Росія мілітарно з'явилася в Україні, — на Донбасі і в Криму, — то хоче там залишитися і здобувати щораз більше технічних можливостей для домінування на цілому цьому терені. Тому також українські експерти вважають Росію головною небезпекою для України.

Чи Польща вбачає в Росії головну загрозу? Чи серед польських політичних еліт Москва вважається головною загрозою для Польщі? Якщо так, то що Польща планує робити? Звичайно, Польща не є головним гравцем на європейському континенті, але як вона збирається використати свій потенціал, щоб відповісти на цю загрозу (якщо її в Росії вбачають)? Це питання провадить нас до іншого важливого питання: про озброєння України (і т.зв. проблеми ескалації, тобто провокування в такий спосіб конфлікту з Росією).

Щодо питання мілітарного зміцнення України, то треба чітко сказати: Україна не може повернути вже окуповані території, але може не дозволити їх розширення. Однак питання озброєння України належить розглядати в іншому контексті — обмеження можливостей Росії. Чи Україна здатна оборонитися в безпосередньому конфлікті з Росією? До такого конфлікту ще не дійшло. Це також дуже важливе питання.

Про можливості виникнення безпосереднього конфлікту з Росією говорять ті, котрі вважають, що в економічних і політичних питаннях Україна повинна поводитися м'яко стосовно Росії. Отож зміцнення можливостей України, щоб вона оборонилася

в разі безпосереднього конфлікту з Росією, служитиме творенню більш стабільного становища на сході Європи. Це не допровадить до ескалації — це може бути єдиним способом стримати російські військові плани.

Щодо наших двосторонніх відносин і загроз, які тут криються. Може, я помиляюся, але мені здається, що польські й українські експерти дивляться на ці стосунки з різних точок зору. Українці говорять про загрозу з боку Росії, а польські експерти говорять про те, що Україна не розуміє певних речей, важливих для польського суспільства. Ми хотіли б запитати наших польських друзів: чи історичні питання є найважливішою проблемою? Якщо так, то чи має сенс говорити тільки про нерозуміння цих проблем в Україні? Україна є державою, яка провадить війну. В Україні триває процес формування політичної і етнічної нації. Зростає патріотизм, а це пов'язано із припустимим і неприпустимим розвитком націоналізму. Але якщо ми говоримо про брак розуміння, то погляньмо, скільки є польських пам'ятників в Україні — і скільки можна знайти пам'ятників українських жертв у Польщі?

Сьогодні головним завданням України є мобілізувати суспільство, щоб протистояти російській агресії. Проблему ставлення поляків до нас у цій хвилині можемо відсунути на другий план і не дивитися на те, як поляки трактуватимуть наш патріотизм і зростання нашого націоналізму.

Генрик Вуєц:

Відомо, що нинішня інтервенція в Сирії загрожує зміцненню Росії — мусимо якось цьому протистояти. Хто може бути партнером для Польщі? З Литвою на рівні декларацій маємо дуже приязні стосунки, але з реальною співпрацею гірше. Тут згадували про невдалий збіг візиту Броніслава Коморовського до Києва

з прийняттям у Верховній Раді певних постанов. Подібно було у випадку візиту Леха Качинського до Вільнюса. Ще гірша ситуація на півдні: Чехія, Словаччина й Угорщина менш чи більш явно виражають проросійські симпатії.

Ще одна держава — Німеччина. І тут маємо справу з певним парадоксом. Влодзімеж Цімошевич говорив про свій волинський досвід. Я походжу зі сходу теперішньої Польщі. Ми мали справу передовсім з гітлерівською окупацією і брутальною пацифікацією Замоїщини. Це важкий досвід. Окрім того, в ПНР панувала антинімецька політика. Пізніше відбулося своєрідне перезавантаження польсько-німецьких стосунків. За останні чверть віку Польща немовби перемістилася в бік Заходу. Пересічний мешканець Польщі бачить себе громадянином ЄС, громадянином Заходу, відтак відносини з Німеччиною стали міцніші. Значно зріс економічний обмін, а політика Ангели Меркель — і також її позиція в питанні санкцій супроти Путіна — були близькі польським очікуванням. Обидві країни, підтримуючи взаємні контакти (попри ресентименти), знайшли спільні політичні й економічні інтереси, також щодо безпеки. Зрозуміло, в перспективі можлива, наприклад, «шредеризація» німецької політики. Проте не так легко здійснити раптову зміну векторів закордонної політики. Очевидно, можна апелювати до США, але пам'ятаймо, що вони надто далеко, можуть мати власні інтереси і не завжди їм виходитиме допомагати Польщі. Треба шукати приятелів поблизу.

Останнє питання: Україна від моменту здобуття незалежності тішиться великою симпатією в Польщі. Проте останньо можна помітити ознаки розчарування, які з'являються з двох причин. Перша — це проблеми зі спільним минулим. Друга: в Польщі зауважили, що українці мають Польщу за хорошого партнера, проте важливішими вважають Брюссель, Берлін, Сполучені Штати чи Москву — і з ними хочуть вирішувати справи. Українські політичні еліти

не раз трактували Польщу досить легковажно. Це видно й нині — наприклад, Україна не домагалася участі Польщі в переговорах на тему Донбасу.

Казімеж Міхал Уяздовський:

Накреслена в 1990 році польська політика в стосунку до України не змінилася, крім одного періоду, про який я зараз скажу. Не зміниться вона і в майбутньому. Це політика активної допомоги і розуміння, що незалежна Україна є частиною безпеки нашої частини Європи.

Не тільки симпатія схиляє до активної підтримки України. Тільки раз дійшло було до відступу від цього правила: йдеться про перший період урядування Громадянської Платформи, коли Радослав Сікорський як міністр закордонних справ проголосив ідею п'ястівської Польщі, запросив міністра Сергея Лаврова на спеціальну нараду польських послів у Варшаві і будував особливі партнерські стосунки з Росією. Я глибоко переконаний, що ті часи не вернуться.

Ми повинні провадити політику активної допомоги, яка не полягає у виручанні партнера. Ми не можемо вирішувати основні питання понад Заходом — можемо й повинні його активізувати, спонукати до дій. Мусимо також думати про співпрацю в галузі безпеки. Це все можемо робити. Проте не можемо діяти за інших. Ми також не маємо змоги витягувати партнера з його власних клопотів. Після Помаранчевої Революції ми пережили велике розчарування (поляки дуже активно й емоційно в неї залучалися — тоді серед політичних еліт панувала велика однотайність). І це не росіяни стали причиною, що політична еліта, яка отримала золотий ріг під час Помаранчевої Революції, все програла. Та еліта сама піддалася деградації. Кілька слів про відношення між демократичною громадською думкою і державною політикою. Я не говорив би про загрозу

популізму. Закордонна політика перед вступом Польщі до НАТО і Європейського Союзу була проваджена поза громадською думкою, бо громадська думка тоді не була настільки дозріла, щоб ту політику контролювати. Тепер живемо в іншому часі. Польща щораз більше нагадує Західну Європу. Сьогодні закордонна політика також підлягає оцінці громадян, вони її контролюють — що не означає, ніби закордонна політика повинна йти за ваганнями громадської думки. Навпаки, закордонна політика має керуватися державним інтересом. Отож прошу не боятися, що якась влада в Польщі у майбутньому займатиме іншу позицію.

Тут згадали проблему боротьби з корупцією в Україні та відродження бандерівських традицій. Обидва ті питання пов'язані з негативним образом України назовні. Отож тут не йдеться про якісь польські претензії чи вимоги. Україна просто мусить розуміти, що такі речі серйозно псують її образ. Цього не можна легковажити — треба ефективно боротися за поліпшення власного образу.

Ми не повинні піддаватися ілюзії, що питання, про які тут дискутуємо, вдасться розв'язати за рік чи два. Якщо за десять років зустрінемося на дискусії про польсько-українські відносини, то, сподіваюся, відбудеться великий поступ, але основний контекст залишиться незмінний. Навіть демократична Росія бажатиме опосередковано володіти Україною, а ми будемо цьому протистояти. Отож нам потрібні довготермінові знаряддя для ведення цієї політики. Польща мало присутня в економічній сфері України. Співпраця у сфері обміну молоді дуже скромна, попри те, що багато осіб жертовно залучається в організацію таких обмінів. Польська наука має бути присутня в Україні набагато більшою мірою, ніж це має місце сьогодні. Повинна постати польська еміграційна політика, бо вона дає можливості творити тривалі зв'язки між елітами. І це знаряддя ми повинні збудувати спільними зусиллями.

TAKUTAN KAHORRORIS
TAMBAH KAMALAH BEAS

**Влада Ралко, *Київський щоденник* (картка з циклу), 2013–2014, рисунок
(публікується завдяки люб'язності художниці)**

II. Українська політика безпеки

Володимир Фесенко:

Які виклики у сфері безпеки стоять перед Україною? Першим є війна на сході. Якщо навіть вдасться утримати перемир'я і не буде доходити до відновлення сутичок, то ці терени й далі залишатимуться полем конфлікту в стадії замороження (або напівзамороження). Вже відомий досвід Нагірного Карабаху та багатьох інших заморожених конфліктів на пострадянському терені: завжди залишається ризик відновлення сутичок. Тим більше, що у випадку Донецька й Луганська маємо справу з регіоном густозаселеним і з розвиненою інфраструктурою. Гра інтересів за ці терени триватиме — я не вірю в можливість політичного врегулювання цього конфлікту.

Обманом передовсім є можливість реалізації політичної частини Мінських домовленостей. Ззовні здійснюються спроби змусити Україну виконати їх в односторонньому порядку. Ці спроби змусити до компромісу з сепаратистами становлять чинник внутрішньої дестабілізації, зокрема парламентської кризи, оскільки пропоновані рішення відкидає значна більшість українського суспільства. Треба відкрито говорити про цю ситуацію нашим партнерам на Заході та підкреслювати, що ті терени на найближчі два роки залишатимуться військовим, суспільним

і економічним викликом для України, а також для міжнародної спільноти.

Другий виклик — це політична нестабільність і внутрішньополітичний конфлікт. Ми могли спостерігати конфлікти під час кампанії місцевих виборів¹. Вони не такі важливі як парламентські чи президентські, однак добре показали гарячі точки — наприклад, Дніпропетровськ. Тривалий час можемо спостерігати кризу парламентської коаліції, яка ускладнює процес прийняття політичних рішень і дестабілізує стосунки з урядом. Ця криза може дозріти після місцевих виборів, бо як олігархи, так і частина пов'язаних з ними політичних сил старатимуться довести до відставки уряду і тим самим до дострокових парламентських виборів. Такі дії поглиблюють політичну нестабільність в Україні.

Війна, спроби реформ — все це відбувається в ситуації низької суспільної довіри до української влади. Не маю на думці лише браку довіри до політичних інституцій — бо з цим явищем маємо справу також у Польщі. В деяких групах з'являється гостра ненависть до другої сторони, до противників, до інакомислячих. Це може мати фатальні наслідки. Граната, кинена під час сутичок від Верховною Радою 31 серпня 2015 року — це трагічний інцидент. Проте не можемо бути певні, що подібна подія не повториться. Існує серйозна небезпека використання насильства і підігрівання екстремальних настроїв під час теперішніх політичних конфліктів та суспільної й економічної кризи в Україні.

Третій виклик — це щойно згадана глибока економічна і суспільна криза. Зменшується внутрішнє виробництво, падає курс гривні в стосунку до основних валют. За останні два роки втричі зменшився рівень життя українців. Населення дуже збідніло. Зрозуміло, це має негативний вплив на суспільні настрої, що

1 Місцеві вибори відбулися 25 жовтня 2015 року (ред.).

перекладається на градус політичних суперечок і може довести до локальних конфліктів. Економічна криза, зубожіння суспільства є також одним із чинників зростання злочинності і прогресування криміналізації суспільства. Всі ці чинники впливають на сповільнення реформ. Нині вони відбуваються дуже повільно, а мешканці не бачать їх результатів. Не кажу вже про рівень корупції у державі, що має дестабілізаційний вплив на суспільство. Четвертий чинник — це російська загроза. Москва повинна брати участь в розв'язанні української кризи за столом переговорів (в нормандському форматі), але ж в її інтересі не лежить завершення цієї кризи. Мало того, вона хоче перенести її зі сходу України на цілу країну, бо тільки в такий спосіб може зберегти свій вплив на Київ. Отож не маймо ілюзії, що Росія прагне порозуміння, спокою і стабілізації. Якщо сьогодні зменшилася військова активність на Донбасі і в Криму, то й далі триває економічний і пропагандистський тиск. Видно також, що доходить до провокацій з метою викликати суспільний неспокій. Цим займаються російські служби, на жаль, у співпраці з деякими українськими політичними силами.

Є ще одна проблема: суспільні і психологічні наслідки війни. Про це мало хто говорить, але в руках громадян залишається дуже багато зброї, яка використовується в міжлюдських конфліктах. Близько 100 тисяч осіб — це ветерани з військовим досвідом. Частина з них також потенційно небезпечна. Ті люди змагаються з наслідками війни — травмами, мають проблеми з пристосуванням до життя в цивільному суспільстві. Дехто з них бере участь у політичному житті. Наступною проблемою є суспільний поділ у ставленні до війни і миру (поглиблюваний спором про Мінські домовленості). Частина мешканців України, зокрема з російськомовних районів, хоче миру за будь-яку ціну, а інша частина, дуже активна, не бажає жодних порозумінь з сепаратистами.

І на завершення: серйозну небезпеку для нашого суспільства становить слабкість державних інституцій, додатково нищених корупцією. Видно також брак політичної відповідальності еліт, які сьогодні вже звертають увагу на суспільний інтерес, але й далі прагнуть дороблятися, навіть державним коштом.

Антон Геращенко:

Говорячи про безпеку України, я б сказав, що тут вісімдесят відсотків займають внутрішні проблеми: корупція, слабкість громадянського суспільства, роль олігархічних груп, які приводять своїх людей до влади. Тільки двадцять відсотків займають питання, пов'язані із зовнішньою безпекою. У 2014 році Путін прийняв рішення забрати в Україні Крим — бо добре знав, що наша країна дуже слабка.

Україна розірвана зсередини, за співучасті Російської Федерації, яка контролювала важливі елементи економіки. Донині два найбільші оператори наших мобільних мереж належать Росії, одна з найбільших енергетичних фірм належить політикам, пов'язаним з Росією. Владімір Путін знав, що можна легко напасти на нашу державу, роздрту корупцією, проте український народ зумів протиставитися російській агресії, оскільки хотів жити в незалежній державі.

Завдяки ініціативі громадян вдалося створити добровольчі батальйони поліції та війська, які дозволили затримати атаку. Згідно з нашою інформацією з розвідувальних і аналітичних джерел, узимку Путін вирішив, що не атакуватиме далі України, хоча зрозуміло, що військові плани готові. Його план полягає у поділі України ізсередини. З цією метою використовуються медіа, ультраправі й ультраліві сили, створюються терористичні загрози. Почасти йому це вдається — я відчуваю це як радник міністра внутрішніх справ: наша безпека висить на волосинці.

Одним із прикладів був терористичний акт 31 серпня 2015 року під Верховною Радою, коли молоді люди, пов'язані з однією з радикальних організацій, кинули гранату в вояків Народної Гвардії. Четверо з них загинули, що викликало реакцію в суспільстві як на спробу силою зламати державну владу в Україні.

Чого сьогодні потребує Україна? Передовсім допомоги всередині нашої країни — щоб політики навчилися розмовляти одне з одним і досягати спільної мети. Поки існувала зовнішня небезпека з боку Путіна, то Петро Порошенко, Арсеній Яценюк і Олександр Турчинов були схильні досягати порозуміння. Відколи Путін зрозумів, що не візьме Україну ззовні, хоче пересварити українських політиків, використовуючи як безпосередні методи, так і агентурні можливості.

Попри це я залишаюся оптимістом. Для України важливо зміцнювати громадянське суспільство та його інституції, на ділі боротися з корупцією (поки що та боротьба лише імітується) і на кожному рівні укріплювати сили армії і Національної Гвардії.

Володимир Горбач:

З поляками нас поєднує спільна політична культура — культура «посполитого рушення», а також спільна культура політичних еліт. Подібно розуміємо і трактуємо внутрішню політику та її відношення до закордонної. В Україні ще недавно політичні сили ділилися на проросійські і прозахідні, причому прозахідний табір не диференціювався — не можна було сказати, чи він проамериканський, пропольський чи прозахідний. У Польщі цей поділ можна провести між німецькою і американською орієнтаціями. Якщо Дональд Туск і Ева Копач були пронимецькими політиками, то це виникало з практичних міркувань, передовсім економічних. Водночас поляки запитують українців: чому ви розмовляєте з Німеччиною, а не хочете розмовляти з Польщею?

З української точки зору відповідь очевидна: оскільки польська точка зору залежить від німецької. Вони залежні одна від одної. Спершу змінюється точка зору Берліна, а потім Варшави. Зрозуміло, Польща могла б виявляти більшу активність, але їй бракує внутрішніх засобів для ведення настільки ризикованої політичної гри.

Повернення до влади представників Права і Справедливості може означати зміну польської орієнтації з пронимецької на проамериканську. Це може означати також зміну парадигми закордонної політики.

Під час сімдесятої сесії Генеральної Асамблеї ООН троє президентів говорило про наслідки Другої світової війни: президент Китаю — Сі Дзінпін, Росії — Владімір Путін і Польщі — Анджей Дуда. У виступі останнього українці не почули, щоб речі були названі по імені, щоб ворога названо ворогом. Ми вже звикли, що раніше багато українських політиків говорили про Росію як про «нашого північно-східного сусіда», тобто вдаються до різних евфемізмів, аби тільки не називати ворогом Росію. У такій самій евфемістичній риторичній риториці був витриманий виступ президента Польщі. Тому вважаю, що у відносинах з Україною в Польщі з'явився конкурент: Румунія. Виступ президента Клауса Йоганніса в Нью-Йорку був рішуче проукраїнський — усі речі було названо по імені.

Наступне питання: політика пам'яті. Упродовж останніх двох років більшість українців позбулася ілюзій щодо Росії. Натомість є певні польсько-українські ілюзії. Ми повинні дивитися реалістично. В останній період тема ОУН і УПА стала предметом внутрішньополітичної боротьби в Польщі. Це погано для взаємних стосунків, але ставлення поляків до цієї важливої частини української традиції позбавляє нас ілюзій, що ми становимо якусь одну спільноту. Поляки і українці — це два різні народи з різними культурами. Маємо різні історії і різні національні

міфи. І нам доведеться з цим жити. Мало того: ці різниці є нормою. Треба думати про них тверезо, без емоцій. Зрозуміло, всі ці розбіжності треба подолати. Формула «вибачаємо і просимо вибачення» універсальна, проте минуло замало часу, аби загоїлися рани. Натомість польські претензії й вимоги щодо українського ставлення до УПА закінчаться подібно, як і претензії стосовно Богдана Хмельницького. Він є і залишиться національним героєм України.

Проте, як я вже говорив, нас поєднує політична культура. І що ще? Спільний ворог, тобто Росія. Сподіваюся, російська політика не спричинить до того, що ми будемо абсолютизувати розбіжності в політиці історичної пам'яті обох країн. Інстинкт самозбереження повинен взяти гору над емоціями та уявленнями про минуле. Росія є нашою спільною проблемою. Це хижак, чиї агресивні дії останніх років впливають з його внутрішніх проблем. Війна для Кремля є способом збереження контролю над країною та відповіддю на неспроможність внутрішньої модернізації. Тільки так можна втримати державу, мобілізувати суспільство і військо.

Потенційна жертва може реагувати двояко: сховатися в якусь нору і спробувати уникнути ролі здобичі або кинути когось іншого на жирання. Ми сподіваємося на інше розв'язання — на солідарність світу. Під час російсько-чеченських воєн у дев'яностих роках минулого століття українці реагували подібно, як польське суспільство сьогодні: намагалися не помічати проблеми. Тільки незначна частина підтримувала жертву. Реакція поляків на українські події природна. Проте ми, українці — і з нами поляки — повинні позбутися ілюзії, що з росіянами можна домовитися і в мирний спосіб врегулювати цю проблему. На жаль, це неможливо.

Сподіваємося на підтримку світу, в тому числі Польщі. І маємо надію, що зміна парадигми в польській закордонній політиці не тільки не ослабить дотеперішньої підтримки, а й зміцнить її.

Кшиштоф Становський:

Під час попередньої сесії Богдан Яременко² поставив важливе питання: чи в Польщі Росію вважають головною загрозою? Тепер питання про ставлення Польщі до Росії ставить Володимир Горбач. За останні чверть віку поляки поділяли три переконання. По-перше, українці мають право на свою державу. По-друге, існування української держави корисне для безпеки Польщі. По-третє, українці здатні керувати своєю державою. Ці три пункти спільні для політичної еліти й цілого суспільства. Упродовж останніх 25 років ніхто тих переконань не підважував. Тому, незалежно від обставин, Польща послідовно визнає незалежність України і їй допомагає.

Проте не можна уникнути питання: чи ми далі віримо, що українці здатні керувати своєю державою? Якщо так (а я глибоко в це вірю), то для України і її функціонування як держави має значення як війна на сході, так і реформи. Москва хоче, щоб Україна говорила тільки про війну. Польща знає, що війна — це важливо, не можна її програти. Але без реформ, без демонополізації і децентралізації Україна може перестати існувати як незалежна держава. Вірю, наприклад, що в Україні буде проведено справжню реформу місцевої влади, яка зміцнить державу, передаючи частину компетенцій у руки громадян.

Ми в Польщі чекаємо інформації про реформи, бо вони легітимізують українську владу і спростовують те, що говорить Москва. Дозволяють сказати: на схід від Польщі не буде другої Сирії,

² Див. виступ Богдана Яременка в цій же публікації, с. 37.

а стабільна, мудра, передбачувана, демократична держава, яка може нас більше чи менше любити, навіть сваритися з нами, але буде елементом безпеки в цьому регіоні. Ми хочемо мати стабільного сусіда, саме тому в Європейському Союзі і в світі повторюємо: там є люди, які можуть керувати своєю державою. Ми певні, що маємо рацію, але потребуємо, аби Україна підтримала нас реальними діями.

Треба також оцінити величезні зусилля, яких польська держава докладає в справі біженців. Завдяки розвитку упродовж чверті століття стосунків з Україною, українець, який перетинає кордон, не думає, що єдиним безпечним місцем для нього в Польщі є табір для біженців. Він знає, що може нормально перетнути кордон, знайти тут роботу, привезти сім'ю. Це також елемент безпеки. Ми, поляки й українці, повинні навчитися говорити про це в Європейському Союзі. Не завжди мільйон біженців повинен означати штурм кордонів і будівництво таборів для біженців. І варто пам'ятати, що в польсько-українських стосунках справді могло бути інакше. Треба мати більшу повагу до польської політики.

Лукаш Адамський:

Я хотів би сказати про дві речі: про ставлення польської громадської думки до Росії та про вплив історії на політику.

Проте спочатку висловлюся про тезу щодо збіжності між польською та українською політичною культурою. Якби вона існувала, то Україна нині була б зовсім в іншому місці, без теперішніх величезних проблем. Натомість певна збіжність існує: між політичною культурою України після 1990 року та політичною культурою шляхетської Польщі. Чому я це підкреслюю? Тому що теза про нинішню збіжність між нашими політичними культурами шкідлива, бо ставить фальшивий діагноз щодо викликів, які стоять перед Україною.

Я не думаю, щоб у передбачуваній перспективі якийсь польський уряд хотів змінити політику щодо України. Це не означає, що не може з'явитися спокуса більш пасивного ставлення до України. У Польщі також немає сильних проросійських чи русофільських, або, точніше, путінофільських чи кремлефільських середовищ. Натомість є кілька середовищ, які прийняли незрозумілу або ганебну позицію стосовно агресії Росії проти України. Першу групу становлять «юргельтніки» (jurgieltnicy), якщо вдатися до давнього окреслення урядників Першої Речі Посполитої, оплачуваних сусідніми державами в XVIII столітті. Прикладом може бути діяльність Російського Культурно-Освітнього Товариства чи хоча б недавня поїздка десяти польських ліцеїстів до Криму. Другу групу становлять деякі інтелектуали, які з незрозумілих для мене причин формулюють тези про політику Росії, що викликають мій глибокий спротив. Серед них є шановані особи, як світового класу знавець російської політичної думки професор Анджей Валіцький чи професор Броніслав Лаговський. Однак це нішові середовища. Третя група — це люди, які дивляться на сучасну політику щодо України через призму Волинської різанини (що чудово використовує російська пропаганда, яка безнастанно піднімає проблему Волині). Чудовим прикладом тут є о. Тадеуш Ісакович-Залеський і деякі середовища кресов'яків.

Тепер перейду до історичного діалогу. Україна не розуміє того, що становить проблему в польсько-українському історичному діалозі. Поляки не вимагають від українців, щоб ті відкинули своїх героїв та свою традицію визвольного руху. Виклик полягає в іншому. В Україні не зрозуміли, що історію можна розповідати і викладати кількома способами, а в історичній нараці націоналізм чи етноцентризм — не єдино можливі точки зору. Історію можна представляти не тільки через призму етнічної групи, але також держави, регіону чи досвіду звичайних людей. Це має значення

також для опису контексту Волинської різанини. Про самі обставини скоєння цього злочину я говорити не хочу — зверну тільки увагу на суть проблеми: українська сторона не хоче усвідомити, що немає якогось «паритету» між відплатними акціями польського підпілля, здійснюваними всупереч наказам (ніхто в Польщі не заперечує злочинів, скоєних при тій нагоді), та цільовою етнічною чисткою, яку влаштувала УПА. Іншими словами, це не факт різанини, а її нехтування становить — хочемо того чи ні — справжню проблему в польсько-українських відносинах.

Польська громадська думка сильно впливає на політику. Політики повинні зважати на думку суспільства. А суспільство не розуміє, чому треба допомагати Україні, коли українські політики зовсім не цікавляться тим, що українська історична політика не зважає на польські почуття. У цьому полягає проблема.

Войцех Кононьчук:

Чи Росію вважають загрозою для безпеки Польщі? Відповідь проста: Росія вважається, можливо, єдиною серйозною загрозою для нашої безпеки. Події на сході України безпосередньо вплинули також на наше почуття безпеки. Це очевидно — і, може, тому ніхто з польських учасників на поставлене в такий спосіб питання прямо не відповів. Проте це питання показує асиметрію зацікавлення і знання. У Польщі рівень знання про Україну без порівняння вищий, ніж в Україні про Польщу. Кожна подія в українській політиці у нас широко коментується. Натомість Польща майже відсутня в українських медіа (може, за винятком Espresso TV). Можливо, це добре, бо означає, що Польща є стабільною і... нудною країною, в позитивному значенні цього слова.

Однак та асиметрія становить проблему. Займаючись Україною, знаю до двадцяти осіб у Польщі, які щоденно щонайменше вісім годин присвячують цій країні. Щиро кажучи, не знаю жодної

особи, яка в Києві присвячувала б вісім годин на Польщу. Якщо називаємо себе навзаєм стратегічними партнерами, то варто знати про себе більше. Що найважливіше: знання про Польщу не мають ті особи, які приймають політичні рішення, тому часом доходить до різних непорозумінь, надмірних спрощень чи браку розуміння.

Уже говорилося про те, що в Польщі змінюється перцепція України, що наша підтримка вже не буде безумовна і стане менш романтична. Найважливіше, що стратегічні цілі Польщі щодо України залишаються незмінними ось уже 25 років. Проте, і я хотів би дуже чітко про це сказати, попри ті проблеми, сьогодні в Європейському Союзі немає більш проукраїнського суспільства, ніж польське. Це показують всі дослідження, хоча б після 2013 року, коли в Європейському Союзі дискутувалося питання щодо угоди про асоціацію з Україною (DCFTA). У Польщі був найвищий рівень підтримки підписання цього документу серед усіх країн Євросоюзу.

І на завершення: ми вже багато уваги присвятили ролі історії в політиці. Я не люблю аукціону пам'ятників — чиїх більше: польських жертв УПА чи українських жертв відплатних акцій. Зверну лише увагу: на кожному третьому будинку в центрі Варшави висить таблиця, яка говорить про польські жертви злочинів, здійснених Німеччиною в цьому місті. Проте Берлін нині є головним партнером і головним пунктом віднесення в польській закордонній політиці. Це показує, що історичні справи, хай як складні, вдається розв'язувати, тільки це вимагає доброї волі з обох сторін.

Бартломей Е. Новак:

У мене складається враження, що розмивається консенсус польських еліт щодо здатності самих українців керувати Україною.

Це мало вплив на нашу громадську думку. Багато польських політиків підкреслює, що в 1991 році ВВП *per capita* у Польщі та Україні був такий сам. Сьогодні є інакше. Багато осіб висловлює критичні оцінки управління українською державою і економікою. Підкреслюють, що в цьому випадку маємо справу не з економікою вільного ринку, а олігархічною. Звідси слова Радослава Сікорського як міністра закордонних справ, що ставили під сумнів доцільність безпосередньої трансформаційної допомоги.

Маю три зауваги. Польська закордонна політика упродовж останніх трьох років почала концентруватися на собі, значно слабшою мірою помічаючи зовнішнє оточення. Польща доволі стримана в питанні тіснішої європейської інтеграції, немає планів щодо долучення до єврозони та банківського союзу, попри те, що вісімдесят відсотків банків у Польщі ним керуються. Так само стримано ставляться в Польщі до участі в сфері безпеки поза межами нашої країни. Президент Броніслав Коморовський проголосив, як він це назвав, «кінець експедиційних виїздів». Згідно з опитуванням громадської думки, почуття безпеки нині найбільше від 1989 року, при одночасному зростанні почуття загрози військової атаки чи вибухом війни в Європі³. Упродовж минулих років ми багато заінвестували в територіальну оборону, щоб почуватися більш безпечно. Тому також еміграційна криза в Європі стала таким шоком. Раптом виявилось, що проблеми безпеки, хочемо ми того чи ні, самі приходять до нас, до Європи. Ми не здатні цьому протистояти ані зосереджуючись на собі, ані навіть на Європейському Союзі.

3 Див.: *Ocena stanu bezpieczeństwa państwa. Raport z badania sondażowego przeprowadzonego na zlecenie Biura Bezpieczeństwa Narodowego* (badanie CBOS z listopada 2014 roku), https://www.bbn.gov.pl/ftp/dok/05/ocena_stanu_bezpieczenstwa_panstwa.pdf.

По-друге, викликом для обох сторін, Польщі й України, є посилення поділу на членів і нечленів НАТО. У Сполучених Штатах і на заході Європи питання співпраці з НАТО — я не говорю про членство України в НАТО — взагалі не становить теми розмови. Це годі зрозуміти, з огляду на реакцію Росії. Зрештою, НАТО не є в найліпшій формі — має серйозні проблеми з власною дієздатністю. Якщо Україна втілюватиме в життя угоду про асоціацію з Європейським Союзом і зону вільної торгівлі, то може зіткнутися з рішучою реакцією Росії. Для Росії це становитиме загрозу, бо *de facto* означатиме велику зміну на рівні управління Україною. Треба приготуватися до цього серйозного виклику.

По-третє, Сирія. Дії президента Владіміра Путіна можна окреслити одним способом: це азартна гра, на яку Росію не стати. Її мілітарна потуга менша, ніж нам здається — бо в жоден спосіб не підкріплена економічною міццю. Розпалювання пожеж у стількох місцях на світі може для Росії дуже погано закінчитися. До цього також варто бути готовим.

Євген Магда:

Погоджуюся, що в Польщі більше знають про Україну, ніж в Україні про Польщу. Тільки що Україна сьогодні нагадує державу, яка майже двадцять років після проголошення незалежності сиділа на обочині, не особливо цікавлячись зовнішнім світом. І раптом розбудилася з цього блаженного сну.

Сьогоднішній стан для українців дуже болісний. Вони мусять знаходити відповіді на багато питань, також щодо власної ідентичності. Росія «перейняла» багатьох історичних героїв, з Володимиром Великим на чолі. Решту, яких не могла привласнити, як лідерів ОУН і УПА, дискредитувала. Розумію польське ставлення до Степана Бандери, Романа Шухевича та інших, однак прошу пам'ятати, що українці опинилися в своєрідному клінчі.

З одного боку, мають справу з російською історичною політикою, яка дискредитує все, що українське, з іншого — з польською, яка вимагає від них критичного підходу до власної історії. Жодному народу не подобається, коли постаті, які він вважає видатними, інші сторони критикують. Це також не сприяє процесові консолідації держави.

Сьогодні шанс для України полягає не в «фетишизованій» європейській інтеграції (треба бути реалістом: швидко до Європейського Союзу не ввійдемо), а в поверненні її центральноєвропейської ідентичності. Без цього залишимося в сірій сфері між великими центрами впливів.

Пшемислав Журавський *ve*/ Граєвський:

По-перше, Польща, подібно як Україна, має з Росією кілька століть взаємних складних стосунків. Про це відомо не від вчора. Пам'ять про ці стосунки живе — і це пояснює, чому в Польщі, на відміну від Чехії, Словаччини, Болгарії чи Сербії, немає слов'янофільської чи панславістської традиції. Для поляків слов'янськість у російській редакції об'явилася в постаті генерала Іосіфа Гурка і Александра Апухтіна, русифікаторів країни після Січневого повстання. Це фатальні асоціації.

По-друге, теза про існування в Польщі пронимецького й проамериканського угруповань зовсім невдала. Треба все бачити в динаміці змінного часу. Польща перебуває в фундаментальному, екзистенціальному спорі з Росією щодо своєї предметності і незалежності. Це спір з Москвою про свободу вибору союзів, тобто, якщо перекласти на конкретику, про першу хвилю розширення НАТО, а потім про те, чи і які військові бази можуть існувати на території Польщі. Здаємо собі справу з недостатності польського потенціалу, отож шукаємо зовнішніх джерел сили.

Існують три такі джерела. Першим є народи в ситуації, подібній до нашої. Найсерйознішим кандидатом на союзника з цього гона, який стратегічно впливав би на становище Польщі, є Україна — зважаючи на її потенціал. Бо ж таким союзником не може бути ані Литва, ані Естонія, ані Румунія, ані Молдавія, ані Білорусь. Україна — найбільша, а її рішення про власний вибір способу функціонування є вирішальним для існування або для безповоротного кінця Російської імперії.

Польща не хоче межувати з Російською імперією. Більше: як незалежна країна маємо шанси вижити лише в ситуації, коли цієї імперії не буде. А умовою існування неімперської Росії є незалежна Україна. Наша попередня незалежність, тобто Друга Річ Посполита, тривала заледве двадцять років, оскільки ми межували з Російською імперією в її червоній редакції (зрештою, колір тут не має значення).

Країни і народи, що перебувають у подібній геополітичній ситуації, змінюються залежно від часу й обставин. Україна Леоніда Кучми була іншою країною, ніж Україна Віктора Ющенка. Україна за Віктора Ющенка була іншою країною, ніж за Віктора Януковича. Нинішня Україна також є іншою країною. І так кожного разу змінюється потенціал для співпраці. Подібно є у випадку інших, менших партнерів.

Другим джерелом сили є Європейський Союз. Він також змінюється в часі. Підлягає внутрішнім переформатуванням, змінюються уклади сил. Євросоюз забезпечив нам стабілізацію. Чимось іншим є стабілізація в умовах миру — такий період запанував був із завершенням холодної війни. Сполучені Штати вважалися переможцем цієї війни, тому їх провідна роль була неунікна й очевидна. Це пояснює силу проамериканської опції на початку 25-ліття нинішньої незалежності Польщі. Потім щораз важливішим ставав Євросоюз, який став нашим щоденним досвідом.

Можна згадати хоча б тисячі студентів, що навчаються в рамках різних європейських програм в інших державах Євросоюзу. Вони вбирали в себе європейську фразеологію, яка справджувалася в мирних умовах.

У березні 2014 року міжнародна ситуація змінилася — змінився також її психологічний вимір. Ми всі знаємо, що Європейський Союз не забезпечує захисту перед російською військовою агресією, бо не володіє відповідними інструментами. Теоретично (практично вже ні) може виставити дві бойові групи по 1500 бійців кожна, що означає захист кількох варшавських вулиць, але не Польщі. Попри всі організаційні, фінансові і політичні зусилля, яких Євросоюз упродовж багатьох років докладав до формування свого престижу в Центрально-Східній Європі — і то ефективно — після березня 2014 року Росія його знищила.

У нинішній ситуації природно відбувається розвернення в бік мілітарного протектора, тобто в бік Сполучених Штатів. Це третє джерело сили. Однак Сполученими Штатами керує слабкий президент. Це країна після значних бюджетних скорочень на озброєння і досі обтяжена нашою пам'яттю про спробу «перезавантаження» в американсько-російських відносинах. Тим-то Сполучені Штати становлять очевидний пункт відношення для польської закордонної політики, яка шукає засобів для реалізації своїх цілей на сході. Проте ми усвідомлюємо обмеження Вашингтону. Маємо свідомість, що безпека Польщі залежить від еволюції ситуації на схід від польських кордонів, а вирішення відбудеться в Україні. Якщо ми хочемо притягнути зацікавлення інших чинників, які є для нас джерелом сили, тобто НАТО чи Європейського Союзу, то мусимо старатися брати участь у діяльності тих структур і переконувати їх у наших цілях. А європейська недієздатність у військовій сфері спонукатиме до нової спроби залучити США до гри в Центральній Європі. Звідси наголос Польщі

на збільшенні військової присутності НАТО на східному рубежі. Різниці серед польських політиків стосуються того, що можливо досягнути і за який час, а не самої присутності НАТО в нашому регіоні (всі радше погоджуються: хочемо якомога більшої військової присутності США).

Варто також підкреслити, що в Польщі, крім винятків, які перелічив Лукаш Адамський, немає помітних осіб чи середовищ, які живлять ілюзії щодо Росії. Росію трактують як небезпечну державу, яка завжди була імперським утворенням. Росія не має іншої державної традиції, а лише традицію експансіоністської агресивної імперії.

Сьогодні єдиним інструментом стабілізації внутрішньої влади Володимира Путіна є представляти Росію власним — не хочу сказати громадянам, тільки підданам — як державу, яка володіє ефективною експансіоністською силою, що провокує конфлікти з іншими державами. Водночас це спосіб пояснити мешканцям, чому життя таке погане: бо всі довкола змовилися проти Росії.

У Польщі існує один виняток з цього правила. Панує хибне переконання, навіть суспільний міф, про великий російський ринок, на якому обов'язково треба бути, щоб черпати з цього економічну вигоду. Не мушу, мабуть, нагадувати, що ринок Чеської Республіки приймає більше польських товарів, ніж Російська Федерація. Це впливає з багатьох чинників: рівня корупції, а також юридичних рішень (хто хотів би вирішувати спори в судах Російської Федерації?).

На завершення — про проблему минулого в польсько-українських стосунках. Хай що відбулося в історії і хай хто мав або не мав слухність, незалежно від рації тієї чи іншої сторони, без огляду на те, що зробили наші діди — досягнення спільного погляду на ті теми не становить нашого головного державного завдання.

Не може нас поглинути дискусія про те, що відбулося, по якому боці більше жертв і т.д. Зрозуміло, ми цих тем не уникнемо. Проте якщо хочемо серйозно думати про безпеку наших держав, то мусимо працювати на нейтралізацію історичних рамок, в яких відбувається наша теперішність. Ми повинні діяти так, аби Росія, яка хоче розсварити наші народи, не могла ефективно використувати нашої історії.

Отож якщо хочемо сперечатися про спосіб пам'ятання минулого, то не зосереджуймося на тому, чи, наприклад, морально виправданий рейд шляхами Бандери на території Польщі. Подумаймо радше про те, що би сталося, якби його учасників брутально побили або, що гірше, когось із них убили «невідомі злочинці» — які наслідки це мало б для польсько-українських стосунків?

Необхідна праця над зміною образу України в Польщі. Спір про Волинь по суті не заторкує польсько-українські стосунки, а лише польсько-галицькі. Через масові переселення після 1945 року пам'ять про польсько-українські відносини на теренах цілої Польщі подібна. Натомість українська пам'ять тут дуже відрізняється. Іншою вона є в Галичині, інша в Криму, ще інша на Донбасі. Кожна з тих пам'ятей також стосується різних епох.

Історична пам'ять (як правдива, так і фальшива) є суспільним фактом, з яким мусимо рахуватися. При цьому для можливості ведення окресленої політики не важливо, наскільки ті уявлення про минуле відповідають історичній правді. Але пам'ять не може визначати нам того, в який спосіб даємо собі раду з сучасними викликами. Британський експедиційний корпус прецінь не висаджувався у Франції 1914 року під гаслом тисячолітньої французько-англійської боротьби. Французи не вітали британців як традиційних ворогів, які спалили на стосі невинну Жанну д'Арк. Не згадували Столітньої війни ані Наполеонівських воєн. При цьому ніхто не пробував позбавити англійців чи французів

їх історичної тотожності — в ім'я актуального, реального політичного інтересу. Хай що відбувалося в минулому, завдання політичного класу полягає не в розв'язанні історичних дебатів, а в їх нейтралізації, щоб вони не стали знаряддям у чужих руках. У нашому випадку — в руках Росії. Це найважливіша річ.

Януш Онишкевич:

Спробую — подібно як Пшемислав Журавський *vel* Граєвський — відповісти на питання, чи в Польщі вбачають у Росії загрозу. Звісно, що так. Це переконання також не є нове. Польський оборонний бюджет від 2001 року постійно зростає — і це не має безпосереднього зв'язку з початком української драми в 2014 році. Наші тривалі наполягання на планах військової підтримки Польщі з боку НАТО на випадок агресії зі сходу також не є чимось новим. Було очевидно, перед ким хочемо оборонятися — прецінь не перед Україною. Так звані натівські плани були розроблені і зобов'язують. Натомість у наших основних політичних і стратегічних документах Росія не названа *expresis verbis* загрозою. Проте це не має жодного практичного значення.

Однак треба чітко зазначити: за всієї симпатії до України, в Польщі немає підтримки для нашої мілітарної участі в цьому конфлікті. Ніхто не прийме рішення про скерування туди польського війська. Іншими словами, парафрабую — що може прозвучати болісно — в Польщі немає бажання вмирати за Донбас... Це не означає, що ми не усвідомлюємо потреб України. Але Україна потребує не польських солдатів, а спорядження.

Україна потребує військової співпраці. У цьому контексті варто пам'ятати про литовсько-українсько-польську бригаду. Вона якраз формується (всі необхідні рішення вже прийнято), але треба пам'ятати, що в жодному зі сценаріїв, які нині розглядаються (не думаю, аби ті сценарії змінювалися) не передбачено її

використання в російсько-українському конфлікті. Метою цієї бригади мають бути миротворчі та гуманітарні місії. Тільки існує проблема: для такого типу завдань ця бригада завелика. Дотеперішні місії Європейського Союзу були значно менші, в принципі обмежувалися одним чи двома батальйонами. Зрештою, колись польсько-український батальйон (не бригада!) брав участь у місії в Косово.

Наступне питання. Я хотів би звернути увагу на одну радше непомітну загрозу, пов'язану з українською економічною зоною на Чорному морі. Що станеться, якщо Росія почне будувати нафтодобувні платформи на кримському шельфі, визнавши його власною економічною зоною? Це виклик не тільки для України, але для всієї міжнародної спільноти: як реагувати на такі дії?

Ще одне моє питання також стосується Криму. Там здійснюється явний грабiж українського майна. Звертання до російського уряду в справі цього заграбованого майна становили б проблему, бо імпліцитно визнавали б, що Росія здійснює юрисдикцію над цією територією. Тимчасом українські підприємства в Криму були перейняті російськими підприємствами або перетворилися на російські. Це можна оскаржити в будь-якому трибуналі, без визнання, що Крим є російський. Це загарбання чужого майна!

На завершення зверну увагу на ще один сектор польсько-української співпраці, який може принести велику користь обома сторонам. Думаю про оборонний промисел. Український оборонний промисел дуже великий, але він значною мірою функціонував у кооперації з Росією. Та співпраця була перервана, натомість польський промисел (і військо) потребує продукції, яка може бути відносно дешево виконана в кооперації з Україною. Польща може також поставляти компоненти, яких бракує і які раніше поставляла Росія. Наприклад, для наших гвинтокрилів потрібні мотори, які виробляє «Мотор-Січ» в Україні. Польський

і український військові промисли компатибельні і можуть діяти спільно, також здійснювати експорт на ринки третіх країн.

Олексій Мельник:

По-перше, коли говоримо «Україна», «Польща», «українці», «поляки», то варто усвідомлювати небезпеку таких узагальнень. Так само треба бути обережним з висловлюваннями від імені всіх українців або сприймати оцінки окремих політиків як позицію цілої України. Я походжу із Західної України, з місцини, розміщеної за сто кілометрів від колишнього радянського кордону. Мого дядька в 1946 році застрелили бандерівці — бо був учителем. Чи я вважаю бандерівців героями України? Радше ні. Чи вважаю їх ворогами? Також ні. Я шаную їх за те, що вони робили для України — і водночас ніколи не буду адвокатом бандерівців і не стверджуватиму, що всі вони були кришталево чистими героями.

По-друге, тут вже сказано, що нас об'єднує спільний ворог — Росія. Однак сподіваюся, що це не єдиний чинник, який об'єднує обидві наші країни. Україна і Польща приречені на добросусідство, попри складну історію наших стосунків. Ми не можемо ігнорувати важливих моментів нашої історії, проте вони не можуть безнастанно домінувати над нинішніми нашими стосунками і планами на майбутнє.

По-третє, допомога для України. Справді, Україна була в стані відбити атаку значною мірою завдяки активності громадянського суспільства та підтримці міжнародних партнерів. Але «допомога для України» не повинна бути синонімом добродійності. Дуже часто метою добродійності є не стільки допомога жертві агресії, скільки потреба задовольнити власні потреби, позбутися почуття вини за власні помилки і безрадість. Тому закликаю говорити про «допомогу Україні» як спосіб реалізації наших спільних

інтересів. Це може допомогти у визначенні тих інтересів, які не менш важливі, ніж цінності, які ми спільно визнаємо.

По-четверте, готовність до боротьби. У 2014 році в Україні стояли черги до военкоматів. Шоста хвиля мобілізації завершилася кілька місяців тому. Вдалося мобілізувати ледве сорок відсотків призову. Українське суспільство, яке рік тому змобілізувалося і було готове до боротьби — і це воно врятувало Україну — тепер змінило думку. Люди ховаються, тікають, не хочуть боротися. Чому? Винна передовсім влада.

Олексій Мацука:

Советологія після розвалу Радянського Союзу була визнана нікому не потрібною. Проте анексія Криму і агресія супроти України доводять, що та ділянка досліджень досі потрібна. Тільки назву її треба змінити на «путінологію». Ми повинні ліпше розуміти процеси, що відбуваються всередині Російської Федерації.

Чому я нагадую про советологію? Бо російські політики грають на емоціях мешканців Східної України, спираючись на ностальгію за радянськими часами. Нинішня війна точиться не за російські, а за радянські цінності. Наприклад, на мітингах тамтешні мешканці не використовують прапорів самозваних Донецької і Луганської республік, а Радянського Союзу. Так само там не вивішують портретів місцевих лідерів, а Сталіна. Культот оточують об'єкти радянського періоду.

Водночас маю враження, що ми небагато знаємо про те, що насправді діється на Донбасі. Це три різні території. Український уряд досі не зумів проаналізувати ситуацію на окупованих територіях: не збираються статистичні дані, бо не діють державні аналітичні центри, що повинні досліджувати ці терени. Тимчасом без розуміння процесів, які відбуваються в Донецькій

і Луганській республіках, не вдасться бодай частково відповісти на питання, що зробити для збільшення безпеки на інших теренах України. Часто повторюють: у всьому винен Владімір Путін. Звичайно, це так, а мешканці Донецької і Луганської областей стали заручниками нинішньої ситуації. Проте це не звільняє нас від пошуків відповіді, чому Росії вдалося так дестабілізувати схід України. Сьогодні на окупованих територіях відбуваються дуже небезпечні речі: зростає цинізм і недовіра тамтешніх мешканців. Вони не хочуть розмовляти. Думають, що приїжджі тільки хочуть їх ошукати або на них заробити. Це наслідок діяльності медіа на взір „Russia Today”.

Необхідно обмежити вплив Російської Федерації на Україну. Звичайно, виборці Криму чи інших окупованих територій сьогодні не можуть проголосувати за якусь проросійську партію типу комуністичної, бо взагалі не беруть участі в парламентських виборах — тим самим Кремль втрачає суттєве знаряддя здійснення тиску на Київ. Проте існують приховані загрози — можливості викликати заворушення, як-от згадана Володимиром Фесенком ситуація з киданням гранати перед парламентом. Не маймо ілюзій: навіть якщо вдасться усунути лідерів ДНР і ЛНР, то проблема не розв’яжеться. У головах тамтешніх мешканців існує своєрідна «кремлівська стіна», яка має вирішальний вплив на їхню свідомість. Вони дуже критично оцінюють будь-які зміни, що відбуваються в Україні після Майдану.

Гірше: тепер українська влада порушує їхні громадянські права, наприклад, не даючи можливості брати участь у виборах. Близько мільйона мешканців Донецької області не братиме участі в місцевих виборах. Розумію, що технічно важко провести голосування на окупованих теренах, проте не можна просто сказати: ну що ж, шкода. Можу також навести інші приклади нехтування прав тамтешніх мешканців. Розумію, що будеється «мур», який

захищає решту України від російської агресії, але люди в Донецьку чи Луганську того не розуміють. Гірше: з ними не намагаються вести діалог. Розмова ведеться в один спосіб: Київ говорить, а всі мусять прийняти його точку зору. Іншої версії подій просто немає. Завдяки цьому Путін і інші здобувають «очки» на цих теренах. Популярність президента Росії на окупованих територіях від початку конфлікту зростає.

Пам'ятаймо, як виглядає життя в Донецькій області. Для тамтешніх мешканців перспектива Варшави чи Праги дуже віддалена, натомість їм значно ближча позиція Москви, бо в російських медіа говорять зрозумілою для них мовою, тобто по-російськи. Тут нас не обдурять! Під час сутичок за Донецький аеропорт мої сусіди на вигляд українських бійців говорили: вони приїхали, щоб нас підкорити! Бо чули це в телевізорі. Мешканці тих регіонів — а це 7 мільйонів людей! — живуть в умовах інформаційної блокади, яка також є блокадою європейських цінностей. Погляньмо також, як поведуться чиновники, які представляють Київ.

Донбас становить виклик для безпеки України, але так само Україна є викликом для безпеки Донецька. Повторюю: ми не знаємо, як розв'язати цю проблему обох сторін. Як собі дати раду з сімома мільйонами мешканців та з внутрішніми переселенцями. Більшість українського суспільства не розуміє, що відбувається на окупованих теренах, а їх мешканці не мають власного політичного представництва. У Верховній Раді немає жодного депутата від Донецької області. Мешканці сходу України повинні відчувати, що влада ними цікавиться. Необхідно сформувати відповідну інформаційну політику, щоб мешканці Донбасу могли зрозуміти, звідки походить агресія і чому український уряд провадить таку, а не іншу політику стосовно семи мільйонів громадян. Кожного дня на Фейсбуку (а маю там 30 тисяч читачів)

отримуємо сигнали: нас забули, нас покинули. Це виклик для цілої України та її безпеки.

Денис Казанський:

Під час дискусії вже багато разів звертали увагу на великі проблеми України з проведенням реформ, у тому числі з боротьбою з корупцією. Мушу з цим погодитися. Нашою головною проблемою є не так російська агресія, як корупція, котра точить державу зсередини і заважає нам боротися з агресором. Війна на Донбасі тримається на силі корупції, а не на силі Росії і самого Владіміра Путіна. Раніше нашу армію розікрали скорумповані люди, тим-то вона не була здатна до боротьби. Окрім того, її зрадили урядовці, губернатори, мери, які допомагали агресору.

Чи Польща бачить якісь шляхи допомоги для України у впровадженні реформ і в боротьбі з корупцією? Чи Польща може тиснути на українську владу? Чи це припустимо для вашого уряду? Наше суспільство також чинить тиск на владу, але цього не досить, аби змусити провести реформи. Можливо, необхідний тиск з боку інших урядів на нашу владу — це потрібно українському суспільству.

Наступне питання: які знаряддя тиску використовувати? Можливо, не варто давати грошей без можливості контролю над їх витрачанням. Бо дуже багато коштів пішло на популістські загравання.

Міхал Сутовський:

У дев'яностих роках у Польщі панував досить широкий суспільний консенсус щодо добродійного впливу інституцій Євросоюзу та його вимог щодо реформування польської держави і її адміністрації, зокрема в сфері боротьби з корупцією. Напевно, багато

українців сьогодні мислить подібно. Проте є принципові різниці між ситуацією тодішньої Польщі і нинішньої України.

Хоча суспільна ціна трансформації в Польщі була дуже висока, причому не зауважувана більшістю бенефіціентів і політичних еліт, проте були два чинники, які немовби «паціфікували» суспільство, тобто гамували опір стосовно проєвропейських реформ. Першим чинником був утопійний, у доброму сенсі цього слова, горизонт долучення до структур західного світу, доволі одностайно трактованого як простір добробуту, свободи і «нормальності», незалежно від того, наскільки реальний образ Заходу був здиференційований у громадській думці.

Другим чинником були конкретні умови майбутнього вступу. Польща найпізніше в середині дев'яностих років отримала виразну мету її шляху, тобто повноправне членство в Європейському Союзі — це сприяло ефективному обґрунтуванню часто складних юридичних рішень і зміні політичної культури. Весь процес відбувався в умовах явної асиметрії тодішніх геополітичних центрів. З одного боку була потужна ідеологічна й матеріальна сила західного світу, якого ми прагнули, з другого — короткий історичний момент слабкості пострадянського Сходу. Це фундаментально відрізняє нинішній період від дев'яностих років.

Суттєвою для польських перемін була також опінієтворча трансформаційна еліта, яка досить ефективно формувала поточні уявлення про те, що для Польщі добре, а що погано, водночас визначаючи пріоритети польської політики і стандарти публічного життя. Зрозуміло, наявність впливової опінієтворчої еліти мала також свої вади — бо означала, між іншим, символічне виключення голосів спротиву як «ірраціональних» — проте відіграла фундаментальну роль у формуванні колективної свідомості в проінтеграційному напрямку.

Підсумовуючи: всі ці чинники справили, що високі кошти трансформації не викликали масової, тим більше добре організованої, популістської реакції проти основної політичної мети тодішньої Польщі, тобто європейської інтеграції. Спротив артикулювався переважно з традиціоналістських позицій, але він не був достатньо сильний, щоб затримати процес чи навіть його серйозно ускладнити.

Моє перше питання до українських гостей звучить так: чи в нинішній Україні видно чинники, здатні зупинити вибух суспільного незадоволення, яке могли б політично артикулювати радикальні націоналістичні сили? Чи це велика загроза? Які чинники — якщо такі взагалі існують — дозволяють жити оптимізм, коли йдеться про реакції українців на процес трансформації, який, поза сумнівом, буде коштовний і болісний?

Друге питання стосується пропозиції політики безпеки: яким є в Україні ставлення до ідеї розміщення постійних баз НАТО в країнах Центральної Європи? В Польщі, а також у балтійських країнах, це предмет щораз ширшого консенсусу політичних еліт. Як влада, так і опозиція декларують, що мірою можливості стриматимуть до того, щоб у Польщі були постійно розміщені бази НАТО, говориться навіть про американські бази. Чи це питання є предметом дебатів в Україні і, якщо так, то яким є ставлення України до тих намірів?

Марцеліна Голембєвська:

Я хотіла б порушити тему з перспективи економічної, а зокрема енергетичної безпеки, про яку на попередній сесії говорив уже Михайло Гончар⁴.

⁴ Див. виступ Михайла Гончара у цій же публікації, с. 21–23.

Україна в галузі енергетики (а передовсім газової) в останні роки поперемінно то наближалася до Європейського Союзу, то від нього віддалялася. Цього року в Україні почала діяти нова постановка про ринок природного газу, яка повинна допомогти в його реформуванні. Вслід за цією ухвалою повинні прийти зміни, які наблизили б український ринок газу до ринків цього палива в Європейському Союзі. Ті зміни мають полягати на створенні інструментів, які сприяють розвитку ринку через конкуренцію фірм.

Але чи нові принципи буде запроваджено? Звідки беруться ці сумніви? По-перше, досі проблемою залишалася українська інерція і гальмування реформ всередині країни. По-друге, є питання щодо російсько-українських газових відносин, зокрема транзитного контракту, який діє до кінця 2019 року і по суті може блокувати важливу частину реформи, якою є впровадження нової системи транзиту, *entry-exit*.

Це сфера непевності. Отож чи маємо справу з реальною реформою, чи тільки з «маркетинговими» частинами? Звичайно, в Україні суттєво поліпшується доступ до інформації про дії органів влади, а також про сам газовий ринок, але чи справді за тим підуть реальні зміни? Треба сподіватися, що так.

Питання також, наскільки реальними є російські заповіді стосовно обмеження транзиту газу через Україну? Згідно з ними, від 2020 року цей транзит мав би припинитися або суттєво скоротитися. Російська позиція в цій справі від початку 2015 року змінилася. Це питання є ключовим для України, а також для низки держав ЄС, у тому числі й Польщі.

У контексті цих змін і сфер ризику, що стосується газу, належить ствердити, що польсько-українська співпраця в цій сфері — яка вписується в тему енергетичної і економічної безпеки — вимагає

нових відкриттів і дебатів експертів. У цих дебатах мусимо аналізувати актуальні пріоритети і замислитися над новими, які можуть з'являтися в змінній ситуації.

Антон Геращенко:

Я хотів би додати кілька слів про те, що ми робимо в Україні для укріплення нашої безпеки. Росія має в Україні багатьох своїх агентів, бо знає, що наші служби пронизані корупцією. Наприклад, голова Служби Безпеки України в Криму тепер служить у ФСБ. У березні 2014 року шість міст на сході України перейшли до рук сепаратистів, тому що тисячі працівників міліції, які там служили, відмовилися виконувати свої обов'язки.

Нинішня влада розпочала реформу внутрішніх органів. У великих містах з'явилася нова поліція — в Києві, Харкові, Одесі. На роботу приймають нових людей, які дотримуються законів. Працівники нової поліції отримують вищу зарплатню — відповідник 300 євро (раніше було 80 євро). Зміцнюємо також наші збройні сили, в тому числі Національну Гвардію, яка функціонуватиме на основі контрактів. 1800 контрактних бійців отримуватимуть зарплату близько 400 євро, офіцери — близько 600 євро. Я переконаний, що це буде ефективна одиниця.

Варшава і Київ повинні співпрацювати між собою, коли йдеться про зміцнення безпеки. Тим більше, що Польща також сусідить з Росією, яка любить дестабілізувати ситуацію на своїх кордонах. Усі ми добре пам'ятаємо про спроби провокування Естонії, тобто арешт офіцера естонських внутрішніх служб, якого потім обміняли на одного з російських шпигунів. Тим-то Україна повинна шукати міжнародну підтримку, приймаючи умови (корисні для неї), які ставить Європейський Союз. А в інтересі Європейського Союзу (і також Польщі) лежить існування України як сильної держави, розташованої між ним і Росією. Геополітичного

положення ані історії не змінимо, отож мусимо старатися наші вразливі місця, що виникають з географії та історії, перетворити на переваги.

Богдан Яременко:

Дякую за всі пояснення. Проте я хотів би запитати: якщо Польща трактує Росію як основну небезпеку для себе, то що готова зробити? Запитую, бо часто в коментарях польських політиків та експертів з'являються застереження: Польща не хоче, аби її вважали найбільш антиросійською державою в Європейському Союзі.

Александр Смоляр:

Відповідь очевидна. Її диктує історія і польський досвід: поляки боролись би. Жоден польський уряд не допускав жодних сумнівів у цьому питанні. Януш Онишкевич уже згадував тут зростання військових видатків від 2001 року. Нині Польща належить до тих держав Євросоюзу, які найбільше видають на озброєння. Натомість польська влада впродовж років провадить м'яку гру в Європейському Союзі. Держави Західної Європи побоювались, що країни, які колись були залежні від Радянського Союзу, можуть прямувати до конфронтації з Росією. Це побоювання стосувалося балтійських держав, але також Польщі та, меншою мірою, інших країн нашого регіону. Тому ми грали, суто тактично, послуговуючись мовою, яка була більш прийнятна для західних партнерів. Немає жодного офіційного висловлювання, яке могло би свідчити, що Польща у важливих питаннях готова піти на компроміс з Росією. На жаль, цього не можна сказати про інші держави Вишеградської Групи, починаючи від Угорщини Віктора Орбана чи також про висловлювання, які виходять зі Словаччини чи Чехії. Але не з Польщі. Ані попередня, ані теперішня адміністрація тих припущень не формулювала.

Мабуть, тут ідеться передовсім про асиметрію знань. Здається, що велика частина українських еліт не здає собі справи, що на захід від їхньої країни найбільшою державою, яка максимальною мірою стоїть на боці України, є Польща.

Свого часу Польща опинилася перед вибором між США та Європейським Союзом. Це правда, що до війни в Іраку і вступу Польщі до Європейського Союзу Варшава здавалася рішуче проамериканською. Вступ до НАТО був незрівнянно легшим, ніж вступ до Європейського Союзу. Участь у Північноатлантичному Союзі давала нам почуття безпеки. Проте разом із членством в ЄС Польща значною мірою почала жити проблемами Європи. Тим більше, що в тому самому часі відбувала компрометація частини американської адміністрації, а також еволюція політики самих Сполучених Штатів, нова політика Барака Обама, «перезавантаження» в стосунках з Росією і т.д.

Ближчі стосунки з Німеччиною після вступу до ЄС означали передовсім зв'язок з Європейським Союзом, в якому Берлін відіграє провідну роль. Проте не можна говорити про якусь «німецьку опцію». Ще несподіванишим є твердження, що можна не питати думки Польщі, а досить послухати, що каже про це Берлін, аби знати, якою є позиція Варшави.

Наведу два приклади. Ініціатива створення Східного Партнерства вийшла від Польщі і Швеції, а не від Німеччини. І воно було створене передовсім з огляду на Україну. Знаю, що в Києві було багато невдоволених цією ініціативою, бо бачили в ній спробу зредукувати Україну до статусу Азербайджану, Вірменії чи Грузії. Проте Східне Партнерство, попри обмежені результати його дотеперішнього функціонування, було великим дипломатичним досягненням. Європейський Союз вперше сформулював у стосунку до своїх східних сусідів важливу політичну пропозицію. Натомість її значення можна буде оцінювати в другому

періоді. Передовсім з огляду на роль, яку вона може відіграти для менших держав.

Другий приклад — це візит до Києва 19 лютого 2014 року (у найбільш драматичний момент Майдану) трьох міністрів закордонних справ: Польщі — Радослава Сікорського, Франції — Лорана Фабіуса і Німеччини — Франка-Вальтера Штайнмаера. Він відбувся з ініціативи польського міністра закордонних справ. Цей візит спричинився до втечі Януковича і запобіганню можливості ще більш кривавого розвитку подій. Важко стверджувати, що візит трьох міністрів не відіграв жодної ролі в найновішій історії України...

Як поляки, так і українці мають проблеми з історією, необхідністю її болісної переоцінки. Маємо також проблеми з географією. Коли в 1991 році з'явилася велика незалежна українська держава, у поляків це викликало шок. В одному з опитувань польської громадської думки після оголошення незалежності України на питання, звідки може походити найбільша загроза для Польщі, найбільше осіб відповіло: з України. Тим більшим досягненням є подолання цього початкового шоку. Для поляків сусідство з великою українською державою стало нормальною річчю.

Мало того: голос Польщі почав важити в міжнародній дискусії на тему України. Це було добре видно під час останнього Майдану. Сьогодні це змінюється. У нинішній ситуації має менше переваг, ніж на зламі 2013–2014 років, коли Радослав Сікорський з Дональдом Туском значною мірою впливали на політику Європейського Союзу. Це було тим легше, бо великі держави, зосереджені на відносинах з Росією, не мали визначеної політики щодо України в цілком новій ситуації. Однак теперішнє відносне ослаблення позиції Польщі не означає, що вона перестала бути для України важливим партнером в Європейському Союзі і що її можна ігнорувати.

Важливим є також розуміння взаємної історії. Проблема ставлення українців до Української Повстанської Армії і до Степана Бандери є дуже складна. З перспективи України УПА — це не винищення десятків тисяч поляків на Волині. Значна частина українців бачить передовсім символічне й реальне значення цієї формації у визвольних прагненнях свого народу. Посилання на цю частину історії є для України елементом формування нової національної ідентичності, визволення від нарації, накиненої Росією. Це не є скероване проти Польщі. Натомість українці повинні прийняти складність власної історії і те, як вона сприймається іншими, в тому числі поляками.

Для поляків УПА означає щось зовсім інше. УПА — це не визволення, а масові вбивства поляків під час війни. Зрозуміло, ми мусимо пізнавати і визнавати зло, яке чинили супроти українців: перед Другою світовою війною, під час неї і відразу після війни. Тут не йдеться про мірвання, хто більше завинив, а про визнання відповідальності за власну, повну — хорошу і погану — історію. Тільки тоді буде можливе повне розуміння і довіра. Демократична культура — це культура амбівалентності, напружень, складності. У Польщі ми також з цим болісно змагаємося. Напевно, мусимо також більше вчитися географії і складності: не все вдасться вирішити з Німеччиною чи зі Сполученими Штатами.

Борис Тарасюк:

До вже названих внутрішніх чинників, які впливали і далі впливають на національну безпеку України, я ще додав би розбіжності між політичними елітами щодо членства в НАТО та у ставленні до Росії. Ті розбіжності мали також великий вплив на формування громадської думки. У 2013 році лише двадцять відсотків українців підтримувало членство в НАТО. Ці дані допомогли Владіміру Путіну обрати нинішній курс в політиці. Сьогодні

членство України в НАТО підтримує 64 відсотки респондентів — і це також задає визначене поле дій Росії.

Варто також згадати стан підготовки українських збройних сил на початку 2014 року. Стан армії відіграв вирішальну роль у затриманні третьої армії світу. Це питання вимагає аналізу, але я думаю, що це завдяки мужності бійців і підтримці волонтерів нам удалося затримати російську армію. Натомість недієздатне командування наших збройних сил відіграло дуже негативну роль, особливо влітку 2014 року.

Варто також звернути увагу на міжнародне оточення, яке має вплив на нашу безпеку. На жаль, ми зрозуміли, що Україна може розраховувати передовсім на себе. Тим, котрі нам допомагають, ми повинні подякувати, але відповідальність за нашу безпеку сьогодні і завтра лежить і лежатиме на наших політичних елітах, особливо на тих, що є при владі.

Внутрішній чинник відігравав дуже важливу роль, коли йдеться про визначення національної безпеки України. Російські впливи упродовж років позначалися на наших геополітичних виборах, але ніхто не сподівався, що агресія з боку Москви взагалі може мати місце. І це Путін — парадоксально — дуже нам допоміг: ми зрозуміли, що нашим пріоритетом є членство в НАТО і в Європейському Союзі. Сьогодні — я в цьому переконаний — це позиція урядової більшості в парламенті, а також українського суспільства.

Україна упродовж років у документах стосовно політики безпеки називала стратегічних партнерів. Я переконаний, що тільки один з них зробив багато для України — це Польща. Як міністр закордонних справ кожного разу роботу на цій посаді я починав з офіційного візиту до Варшави. В такий спосіб я хотів дати виразний сигнал нашим приятелям у Польщі, а також українському

спільству, що Польща є справжнім стратегічним партнером Києва. Тимчасом — що вражає — у першій статті нашої угоди з Москвою міститься безсенсовне твердження, що Росія є стратегічним партнером України...

Величезне значення для української безпеки мало ігнорування світових реалій після російської агресії в Грузії 2008 року. Відповідь на цю агресію була геть неадекватна. Путін пішов далі, атакуючи в 2014 році Україну. Це знову не знайшло адекватної відповіді. Не здобулися на неї ані Вашингтон, ані НАТО, ані демократичний Захід. Отож Росія пішла далі. Сьогодні вона вже у Сирії. Росія стає глобальним викликом, який, на жаль, розуміють не всі країни НАТО та Євросоюзу.

Україна мала гарантії безпеки, записані в Будапештському меморандумі, який підписали Сполучені Штати, Велика Британія, Росія і Україна в 1994 році. Ми погодилися позбутися третього в світі ядерного арсеналу. США (не кажу вже про Росію) не виконали своїх зобов'язань. Мало того, коли ми нагадуємо про цей меморандум, то чуємо: він не мав юридичної сили. Тимчасом це було найбільше з можливих політичних зобов'язань, які від імені своїх урядів підписали президент США Білл Клінтон, прем'єр Великої Британії Джон Мейджор, президент Росії Борис Єльцин. Отож чи взагалі можемо вірити якимсь гарантіям?..

На завершення лише одна заувага. Наша дискусія була дуже цікава, але мене здивували деякі висловлювання стосовно нашої спільної історії. Я вважав, що більшість спірних питань нам вдалося вирішити. На жаль, виявляється, що є інакше. Нові покоління знову шукають проблем у нашому минулому. Думаю, що це небезпечно. Такі дискусії повинні провадити історики на академічних зустрічах. Якщо минуле стає темою публічної дискусії, то пам'ятаймо, що це може бути використане політично. Росія — ми

це постійно бачимо — чудово використовує будь-які розбіжності між Україною та її західними сусідами.

Александр Смоляр:

Два зауваження. Перше: в “The Washington Post” опубліковано статтю Деніела В. Дрезнера *Who lost Ukraine?*⁵ — хто втратив Україну? Назва містить алюзію на знамениту статтю *Who lost China?* — що з’явилася друком у США після того, як Китай здобули комуністи. Стаття з подібною назвою — *Who lost Russia?* — з’явилася була також після закінчення каденції Бориса Єльцина.

Деніел В. Дрезнер поставив питання: чи це Захід втратив Україну, чи однак Росія втратила Україну? Текст закінчується висновком, що це таки Росія втратила Україну. Попри всі проблеми, Україна й далі залишається державою *in statu nascendi*. Зміцніла її національна ідентичність і почуття українськості. Найліпшим доказом тих змін була поразка Путіна, перекonanого, що він зможе піти значно далі і зайняти цілу російськомовну частину України, коли та вибрала шлях інтеграції із Заходом. Виявилося, що переважна більшість тієї частини України обстоює незалежну українську державу. Говорячи про клопоти і турботи, треба пам’ятати про цей фундаментальний успіх.

Друга заувага: питання, чи українці здатні керувати своєю державою, є непорозумінням. Справжня проблема полягає в іншому: скільки часу займе українцям процес побудови сучасної демократичної держави. Нам залишається побажати, аби цей процес був якнайкоротшим, а Польща не тільки вболіватиме за побудову такої держави, але також, мірою своїх скромних можливостей, допомагатиме.

5 Daniel W. Drezner, *Who lost Ukraine?*, “The Washington Post”, 15 вересня 2015 року.

Ukrainian special Forces take up positions in the eastern Ukrainian city of Slavyansk as they prepare to launch an assault on the rebels.

Маріуш Таркавян, *Цикл 366 обертань*, 2013–2014, рисунок (публікується завдяки люб'язності художника і Галереї Лабіринт)

III. Україна 2015 — закордонна й оборонна політика

Богуміла Бердиховська:

Темою нашої розмови є закордонна й оборонна політика України. Обидва ці питання так між собою переплетені, що не відомо, що належить виключно до оборонної політики, а що є предметом тільки закордонної політики. Це перше зауваження.

Друге. Головною метою української політики після Майдану було зближення з Європою. Я звернулася до спільного дослідження Центру Демократичних Ініціатив і Центру Разумкова, проведеного в липні 2015 року¹. На думку 67 відсотків респондентів, тут нічого не відбулося. Понад 44 відсотки вважає, що Україна не наблизилася до Європи, а понад 25 відсотків висловлює думку, що віддалилася від неї. Це не надто добра оцінка, яку громадяни української держави виставили своїм політикам. Зрештою, мають підстави до такої оцінки. Не завершено процесу ратифікації угоди про асоціацію. Так, більшість європейських країн цю угоду вже ратифікувала, але три ще не почали цього процесу (Бельгія, Кіпр і Греція), у двох інших досі немає підпису президента (Чехія,

¹ *Зовнішня політика України: оцінки й очікування населення* (опитування проведено 23–27 липня 2015 року), <http://dif.us10.list-manage1.com/track/click?u=7dc226ffac1177381e19add9c&id=bd70aa7207&e=157a03a911>.

Італія). Дійшло до події, яка свідчить про великі занедбання української політики: в Голландії зібрано кількасот тисяч підписів за так званий консультативний референдум у справі умови про асоціацію. Гаага на початковому етапі, після Майдану, майже не цікавилася Україною, натомість після збиття малайзійського літака опинилася на чолі держав, які присвячували їй особливу увагу. Напевно дійшло до якогось занедбання, якщо в цій ситуації ратифікація угоди про асоціацію в Голландії стоїть під знаком запитання.

Трете зауваження, а властиво питання: що робить українська закордонна політика, аби забезпечити міжнародну солідарність для своєї країни? Передовсім у справі санкцій проти Росії. Ті, що діють, невдовзі закінчатся. Ускладнюється міжнародна ситуація і в Європейському Союзі може з'явитися лоббі проти продовження санкцій. Світ перестав бути безпечний, ми опиняємося перед новими драматичними викликами. Наскільки українська дипломатія реагує і враховує в своїх діях ситуацію, пов'язану з війною в Сирії?

Останньо Україна зійшла на дальший план європейської політики. Викликом номер один, на якому зосереджується увага Європи, є проблема біженців: як затримати їх хвилю і як завершити конфлікт у Сирії. Долучення Росії до цього конфлікту несе зі собою нові ризики. Ми не знаємо результатів таємних консультацій і можемо тільки здогадуватися, чи відбуваються якісь розмови з Москвою. Декого спокушає перспектива домовлятися з Російською Федерацією — ви допоможете закінчити сирійський конфлікт, а ми, по певному часі, дамо вам повну свободу дій у справі України.

Четверте питання. Сьогодні надзвичайно важливо впливати на суспільства країн Західної Європи. Під час першого й другого Майдану саме суспільства тих країн змусили своїх політиків

поводитися так, а не інакше в стосунку до України. Чи українська дипломатія має якісь ідеї, щоб протистояти безпрецедентній дискредитаційній кампанії, яку провадить щодо України Російська Федерація? Зрозуміло, тут ідеться про засоби масової інформації (типу “Russia Today”), але також про соціальні медіа і безпрецедентний тролінг в Інтернеті. Що довше триває війна на Донбасі, то більш вразливими можуть ставати потенційні споживачі цієї російської пропагандистської кампанії. З’являється втома від конфлікту, важко мобілізувати громадську думку, а частина політичних подій в Україні опосередковано або безпосередньо справляє, що закиди російської пропаганди стають більш правдоподібними.

П’ята справа. Оминаючи широкий міжнародний контекст, я хотіла б запитати українських експертів про те, як Україна хоче використати традиційно приязні до неї країни. Останньо може скластися враження, що закордонна політика України розігрується між Німеччиною, Францією, частково Сполученими Штатами — і все. У польському контексті деякі факти були несподіваними. Дев’ять місяців — і то в найгарячіший період — Україна не мала посла в Польщі. За півроку президент Петро Порошенко не приїхав з візитом до Польщі. Український президент встиг побувати в Австралії і Сингапурі, проте йому важко було потрапити до Варшави... Здається, частина українських політиків має проблеми з політичною географією.

Знаємо, що Україна стоїть перед лицем війни й головною проблемою є мобілізація власного суспільства. І це зрозуміло. Але чи при мобілізації суспільства українські політики не занедбали «охоронних» дій, які усували б сумніви чи питання про те, чим фактично був Майдан і якими є цілі нинішньої України?

Альона Гетьманчук:

Відчуваю елементи *déjà vu*: перший раз на конференції Фундації Стефана Баторія я була в 2000 році — та конференція також стосувалася відносин України і НАТО. Минуло п'ятнадцять років — і багато питань залишилися аналогічними. Ми немовби рухаємося по зачарованому колу — від партнерства до інтеграції, від інтеграції до позаблоковості, від позаблоковості знову до партнерства й інтеграції.

Тимчасова окупація Криму й агресивні дії Росії на Донбасі змусили Україну переглянути стратегічні безпекові документи. У 2014 році Україна відмовилася від *know-how* часів Януковича — від так званого «позаблокового статусу». Прихильники позаблоковості чи нейтралітету України повинні враховувати, що Україна стала жертвою агресії якраз тоді, коли відмовилась від інтеграції з НАТО і законодавчо закріпила свій позаблоковий статус. Причому нинішня відмова від позаблокового статусу ставить так само багато питань, оскільки ми все ще можемо піти у трьох напрямках. Перша можливість — це законодавчо закріпити й політично задекларувати: Україна прагне здобути членство в НАТО. Друга — це прихована інтеграція з НАТО, тобто процес виконання всіх критеріїв, необхідних для членства НАТО, але без декларування цього курсу. У середньостроковій перспективі це може означати наслідування так званої шведської моделі: наші збройні сили будуть відповідно підготовані, необхідний рівень сумісності буде досягнутий, а коли настануть відповідні політичні умови, то зможемо отримати членство в НАТО без жодних додаткових етапів. Третя можливість — це фактично неоголошений нейтралітет України.

Сьогодні ми йдемо шляхом інтеграції з НАТО, причому, якщо брати до уваги стратегічні документи, які було підписано в 2015

році, це не є цілком «прихована» інтеграція. Розроблені нові стратегічні безпекові документи. Затверджено Стратегію Національної Безпеки і нову Військову Доктрину. Вперше в стратегічних безпекових документах Росію названо воєнним противником України (а саме — у Військовій Доктрині), попри зауваження з боку деяких європейських партнерів. До 2020 року українська армія повинна бути компатибільна зі збройними силами НАТО, але в середній перспективі ми повинні розраховувати виключно на власні сили. Це стосується також можливої агресії супроти України.

В Україні немає ілюзій, що НАТО чи якісь інші міжнародні організації можуть допомогти забезпечити її територіальну цілісність. Ніколи ми не були так близько і водночас так далеко від НАТО. Українці сьогодні підтримують курс на НАТО, проте ми розуміємо, що серед членів НАТО немає і ще довго не буде консенсусу в справі інтеграції України.

Якщо говорити про інтеграцію з Європейським Союзом, то вона нарешті перестала бути лише питанням закордонної політики, бо стала частиною політики внутрішньої. Це серйозний виклик для України: ефективна європейська інтеграція вимагає ефективних державних інституцій, яких в Україні наразі немає. Їх ще потрібно створити.

Україна заплатила, мабуть, найвищу в світі ціну за Угоду про асоціацію з Європейським Союзом. Хоча це документ, який навіть не передбачає перспективи членства в Євросоюзі, не гарантує безвізового руху та інших переваг, пов'язаних з європейською інтеграцією.

Однак сьогодні Угода про асоціацію з ЄС дещо відійшла на другий план. Деякі наші європейські партнери фокусуються передовсім на виконанні іншого документу, а саме так званих Мінських

домовленостей. Інколи складається враження, що для них довіра до України як надійного партнера залежить від можливості Києва реалізувати ці домовленості, а не від того, як буде виконуватись Угода про асоціацію. На мою думку, це помилка. Існує великий ризик, що закінчення війни на Донбасі на нинішніх умовах може автоматично означати перенесення війни до Києва, оскільки недолугий мир як наслідок реалізації політичних угод, досягнених у Мінську, може зашкодити функціонуванню української держави: спровокувати серйозну політичну нестабільність у країні, посилити поляризацію суспільства тощо. Стараємося пояснювати нашим західним партнерам, що не можна виконувати Мінські угоди тільки заради їх виконання — треба враховувати реалії і серйозно ставитися до наслідків.

Україна є країною, яка добре бігає стометрівки, однак погано дає собі раду з марафонами. Нам легко робити революції і приймати швидкі рішення, але важко дається праця на довгих дистанціях і введення реформ. Ми надто нетерплячі, нам бракує послідовності і політичної волі. Сьогодні маємо шанс довести, що можливе інше функціонування української держави. Просувається процес проведення реформ. Ці зміни є неминучими, але важко гарантувати, що вони незворотні. Треба буде докласти ще багатьох зусиль, аби курс на європейську інтеграцію справді став незворотнім.

Чому так відбувається? Існує багато причин — на перешкоді стоїть не тільки військова агресія. Але головна, як на мене, причина — що в Україні є багато осіб, які багато втратили б через європейську інтеграцію. І замало людей, які готові запроваджувати нові, європейські правила гри в економіці та функціонуванні держави. Багато також залежить від підтримки наших партнерів, зокрема Польщі, від якої ми завжди цю підтримку отримували. Можливо, ми не завжди її належно оцінювали і, трапляється,

забуваємо, що над стосунками з Польщею треба постійно працювати, як над шлюбом, бо ті добрі стосунки не є подарунком. Однак і ми, і поляки не можемо постійно дивитися в минуле, а повинні укладати змістовний порядок денний наших стосунків, які служили б інтересам обох наших країн.

Боґуміла Бердиховська:

Належить додати, що згідно з тими самими опитуваннями, про які я говорила на початку, аж 65 відсотків українців підтримує вступ своєї країни до НАТО. Це справді велика суспільна зміна.

Альона Гетьманчук:

65 відсотків — це українці, які готові взяти участь у референдумі. Згідно з різними дослідженнями, 41–44 відсотки «за», тобто менше, ніж у 2014 році. Це свідчить про те, що хвиля підтримки членства в НАТО була радше реакцією на зовнішню загрозу, ніж свідомим вибором. Формула «або членство, або нічого» сьогодні не може спрацювати, тому українцям треба пояснювати, якими є практичні переваги співпраці з НАТО і членства в ньому.

Боґуміла Бердиховська:

Ставлення до НАТО змінилося, бо ще кілька років тому годі було сподіватися 30 відсотків підтримки. Зрозуміло, ця зміна є реакцією на війну, таким трохи магічним переконанням, що країна в стані війни буде прийнята до Північноатлантичного Союзу.

Володимир Фесенко:

Мінські угоди — це актуальна проблема української політики, як для її внутрішнього, так і зовнішнього виміру. Є різні очікування щодо них. Одні вважають, що їх виконання допровадить до ще

більшого конфлікту, майже до апокаліпсису. Інші бачать у них шанс на реальне порозуміння з сепаратистами.

Ситуація парадоксальна. Багато хто непокоїться, що Петро Порошенко — під натиском Німеччини і Франції — може погодитися на нові поступки перед сепаратистами, наприклад, на модель самоврядування, яка полегшила б поділ України. Водночас заморожено реалізацію самих угод — Україна не визнає місцевих виборів, що їх сепаратисти провели в обидвох самозваних республіках. Франція і Німеччина також їх критикують, оскільки ті вибори суперечать Мінському порозумінню.

Отож що робити далі? Чи бути відкритим на дальші переговори? На прийняття «Мінська III»? А може, погодитися на реалізацію урізаної версії вже досягнених домовленостей?

Влітку 2015 року Центр Разумкова провів дослідження. Вони показують, що українське суспільство поділене у ставленні до Мінських угод. Значна частина (близько 40 відсотків) їх не визнає — у випадку певних пунктів тих угод несприйняття ще більше. Водночас на сході і півдні країни, в російськомовних регіонах, значна частина населення, попри все, хоче миру.

Ми опинилися в ситуації, в якій частина суспільства і політиків категорично виступає проти порозуміння з сепаратистами, що доводять події під Верховною Радою в серпні 2015 року. Однак ті угоди підписано. Мусимо про це пам'ятати, незалежно від власної оцінки, бо їх подальша доля може мати вплив на стосунки України з її партнерами: Європейським Союзом, Францією, Німеччиною та США.

За останній рік Україна відродила свою армію і збільшила оборонну потужність. Сьогодні армія здатна обороняти рубежі в Донбасі. Водночас Росія демонструє, що не припинить мілітарної підтримки сепаратистських республік.

Відомо також, що при використанні війська сьогодні не вдасться визволити Донбас. То що треба робити? Треба шукати способу зрівноважити інтереси всіх сторін. Володимир Горбулін, представник України на Мінських переговорах, у статті в «Дзеркалі тижня» представив, якою повинна бути, а якою є фактична політика України в цьому питанні, показуючи різні можливі сценарії. Свої роздуми він підсумував так: воювати недоцільно, миритися недоречно. Найбільш вірогідним сценарієм є неофіційне замороження цього конфлікту². Україна не відмовиться від Донбасу і Криму, але сьогодні не може здобути Донбас і ризикувати безпекою всієї України. Отож необхідна дуже еластична політика: Україна захищає свої території і водночас проводить переговори, але не підписує угод, які суперечать її інтересам і можуть викликати внутрішню кризу. Керівництво України розуміє, що на переговорах у Мінську не можна піти задалеко в поступках сепаратистам і Москві, бо це викликало б обурення в суспільстві.

В Україні нині обговорюється компромісний план щодо місцевих виборів, запропонований на початку жовтня цього року французьким дипломатом П'єром Морелем, який координує роботу контактної групи Україна–Росія–ОБСЄ. Він передбачає спільне формування виборчих комісій, участь у виборах і сепаратистів, і українських політичних сил, зареєстрованих до 2014 року. Комісії повинні визначити, на яких засадах мають діяти українські медіа на територіях, зайнятих сепаратистами. Формально все це виглядає як прийнятний компроміс. Однак суспільство інакше сприймає цей план. Можна здогадатися, що спроба розгляду такого компромісу у Верховній Раді викличе гостру парламентську і суспільну кризу. Може, власне на це розраховує Росія.

2 Володимир Горбулін, *П'ять сценаріїв для україно-російських відносин*, http://gazeta.dt.ua/internal/p-yat-scenariyiv-dlya-ukrayino-rosiyskih-vidnosin_.html.

Наші західні партнери, які переконують Україну досягнути політичного компромісу в справі Донецька, повинні розуміти, що ми є демократичною країною, в парламенті наявні різні сили, а суспільство дуже поділене в цьому питанні. Підсумовуючи: сьогодні найбільш вірогідний сценарій — це замороження конфлікту. Зрештою, це відповідає політиці Владіміра Путіна, який хоче виторгувати зменшення санкцій для Росії. На сході України зараз не ведуться воєнні дії — Росія начебто демонструє прагнення миру. У такий спосіб, малими кроками, досягається замороження конфлікту — але без політичного розв'язання, зі збереженням статусу кво, тобто поділу Донбасу на українську і сепаратистську частини.

Наступне питання: реформування країни. Чому маємо таку складну ситуацію? Можна демагогічно ствердити: погане керівництво держави не здатне до проведення реформ. Проте справа не є така проста. Напевно нинішня українська влада з різних причин не готова до революційних реформ у стилі Міхеїла Саакашвілі. Петро Порошенко і нинішня політична еліта досягнули певної стабілізації ситуації в країні порівняно з 2014 роком, натомість радикальні реформи можуть збільшити економічну і суспільну нестабільність. Це викликає побоювання у керівництва країни.

Є ще інша причина. Україна — це не Росія, але також не Польща. Українське суспільство досить консервативне. Частина його хоче зближення з Європою, проте водночас більшість не хоче відмовлятися від соціального захисту з боку держави. Наприклад, реформа пенсійної системи: є підтримка для скасування пільг, але вважається, що пенсійний вік повинен бути такий, як в радянські часи. Ставлення до приватизації — абсолютна більшість населення виступає проти. Для популістських сил це поле гри в парламенті і в суспільстві. Реформи повинні впроваджувати

люди, які їх розуміють і здатні провести, але також не абстрагуються від політичної і суспільної дійсності, в якій їм доводиться діяти.

Треба також виразно сказати: реформи впроваджуються. Є і активізація боротьби з корупцією. Але все це відбувається занадто повільно. Проте сфер, в яких треба здійснити радикальні зміни, є дуже багато: скорумпована судова система, прокуратура та ін. Варто також пам'ятати, що сьогодні реформи відбуваються під тиском як наших західних партнерів, зокрема європейських, так і суспільства. Це позитивна зміна.

Важливе також порівняння нинішнього періоду з 2005–2006 роками. Тоді стало очевидно, що революційних змін в країні не буде — швидко настало суспільне розчарування, яке відкрило шлях до реваншу силам минулого в особі Віктора Януковича. Тепер політичний реванш неможливий, оскільки змінилася структура українського електорату. Парадоксально, втрата Криму і Донбасу зробила неможливим реванш проросійських сил і зміцнила прореформаторський електорат. Сьогодні видно певне розчарування, але також чиниться реальний суспільний тиск на владу — яка боїться суспільства і старається реагувати, також через добирання кадрів. Отож я й далі залишаюся обережним оптимістом. Проте важливо, щоб Польща і Європейський Союз мали розуміння ситуації, в якій доводиться нині діяти Україні. Підкреслюю: розуміння. Українці знають, що ніхто за них не проведе реформ, а тільки вони принесуть країні економічне зростання, стабілізацію і безпеку.

Євген Магда:

Стан гібридної війни, яка сьогодні точиться в Україні (у 2015 році з'явилася моя книжка на цю тему³) є незвичним і новим для на-

3 Євген Магда, *Гібридна війна. Вжити і перемогти*, Харків 2015.

шого суспільства. Не варто забувати, що значна частина українського суспільства далі живе в тіні Другої світової війни, яка є для них важливим, часом найважливішим пунктом віднесення. Велика вітчизняна війна була істотним елементом советської тотальності, а пам'ять про неї далі впливає на спосіб бачення дійсності. Тимчасом ситуація в регіоні, геополітичні умови і т.д. — все це дуже ускладнилося.

Росія, як мені видається, перша усвідомила потенціал сучасної України і вирішила: нападом на неї зміцнимо власні позиції на пострадянському просторі і засигналізуємо наші наміри багатьом країнам Центрально-Східної Європи, зокрема Польщі, Литві, Латвії та Естонії, які особливо вразливі на гібридну війну.

Українське суспільство переживає бурхливі зміни. Ми довго тупцювали в болоті на подвір'ї перед будинком, спокійному, стабільному — і раптом опинилися у відкритому океані. Зміни, які нуртують наш корабель-державу з понад сорока мільйонами пасажирів, відчувають не тільки вони самі, але й вся Європа.

Нині українське суспільство живе між двома парадигмами — «зради» і «перемоги». Це також справляє, що існує надто великий попит на прості розв'язання і популізм. Дивним способом поєднуються великі суспільні очікування щодо реформ з успадкованим браком довіри до влади — не тільки з часів Януковича, але також Віктора Ющенка і Юлії Тимошенко (їхні безнастанні сварки посилювали недовіру до влади). Російська агресія була катализатором, проте основна причина — це брак реальних реформ після проголошення незалежності в 1991 році. Це занедбання зробило з України об'єкт російської агресії.

Приклад? Дії України в Криму і на Донбасі не були раптовою реакцією на прихід до влади людей з Майдану і на втечу Януковича з Києва. Роками російські політики називали Україну «невдалою

державою», велася також боротьба за контроль над українською газотранспортною системою, наприклад. Використовувалася неспроможність і помилки владної верхівки, щоб довести нездатність України бути незалежною державою. Грали також на слабкості України в інформаційній сфері — накидали російську візію минулого, в якій багато особистостей з української історії виявлялися росіянами. Це справило, що Україна мала проблеми з самоідентифікацією, бо не могла усвідомити, що фактично була колонією Росії...

Гібридна війна додатково допровадила до стирання меж між внутрішньою і закордонною політикою та військовою безпекою. В такого типу війні ми не маємо справи з класичними бойовими діями, але з боротьбою за свідомість. Це не війна за територію, а дії, що мають на меті деморалізацію мільйонів громадян іншої країни, щоб вони втратили довіру до сенсу існування власної держави.

Сьогодні вже знаємо, що Росії не вдалося досягнути поставленої мети. Проте масштаб дій і множинність можливих варіантів дій свідчать про те, що все було підготоване давно, в тому числі сама формула гібридної війни. Начальник Генерального Штабу Росії генерал Валерій Герасімов говорив про неї в 2013 році.

Нині Україна зіткнулася зі складним викликом. Характер гібридної війни справляє, що вона повинна змінитися, аби вижити і перемогти. Змінитися — оскільки в старому стані, без реформ, становить легку здобич для Росії. Москва добре розуміє значення України для своєї безпеки і прагне її використати як трамплін для власного «рестарту». Тим-то для України надзвичайно важлива відбудова власної суб'єктності в закордонній політиці. Проте це неможливо без наших європейських друзів, у тому числі Польщі.

Польща вірна своїм стратегічним політичним виборам у закордонній політиці, також щодо України. Проблему становить наше спільне дуже складне минуле. Тому немає альтернативи для формули «пробачаємо і просимо пробачення», інакше будемо приречені на безнастанне з'ясування історії. Це до нічого не провадить. Натомість досвід інших європейських країн, зокрема Франції і Німеччини, підказує, що формула поєднання дає можливість зробити наступний крок.

Наступна справа. Вважаю, що ми повинні швидко, наскільки це можливо, відродити центральноєвропейську тотожність України. Це краще розв'язання, ніж фетишизація європейської інтеграції. На жаль, в Україні ми живемо ілюзією: віримо, що нам вдасться швидко досягнути інтеграції України з Європейським Союзом, бо всі в Європі на нас чекають. Тимчасом Євросоюз не має досвіду інтеграції з такою великою і проблемною країною.

Натомість Україна має можливість вскочити до останнього вагону потягу під назвою Центрально-Східна Європа. Важливою є ідея створення групи Адріатика–Балтика–Чорне море, яку президент Анджей Дуда представив у серпні цього року в Талліні. Україна обов'язково повинна до неї долучитися, бо як собі уявити такий балтійсько-чорноморський проект без нашої участі? Хоча можна сумніватися, чи така група могла б діяти ефективно, з огляду на політичну географію.

На завершення кілька слів на тему Донбасу. Одним з можливих виходів є його деіндустріалізація. Імовірно, за допомогою західних партнерів можна буде створити систему мікрокредитів, щоб змінити саму продуктивну структуру в цьому регіоні і зменшити значення великих підприємств. Сьогодні мешканці Донбасу не мають альтернативи: можуть за низьку зарплату працювати на металургійних заводах і в шахтах — або опинитися на суспільному маргінесі. Треба створити базу для розвитку малого

і середнього бізнесу. В Польщі розвиток такого бізнесу справив, що можна захистити національні інтереси, бо вони зрозумілі для мільйонів громадян. Треба також, щоб українці відкрилися на Україну. Це звучить парадоксально, але українці повинні повірити у власну державу. Найважливіше не допустити, щоб ми опинилися на задвірках Європи. Отож мусимо діяти в дуже різних сферах, часто нестандартно, бо гібридна війна потребує гібридних відповідей.

Борис Тарасюк:

Я переконаний, що кожна українська влада, яка недоцінила б роль і значення Польщі, припустилася б помилки. Я стояв на початках незалежності України і встановлення польсько-українських відносин, тому також хотів би виразити вдячність усім полякам, нашим друзям, за підтримку, яку ми відчували у важких для України моментах, зокрема після початку російської агресії. Вважаю, що маю право сказати: українська закордонна політика повинна більше уваги присвячувати Польщі. На посаді міністра закордонних справ я свої візити починав з Варшави, прагнучи в такий спосіб вирізнити Польщу серед інших країн, з якими Україна мала й має відносини. Варто також сказати, що дійшло до занедбання українсько-польського діалогу на найвищому рівні. Так не повинно бути, оскільки Польща відіграє дуже важливу роль в українській закордонній політиці і в політиці безпеки.

Хотів би підкреслити, що українська закордонна політика в певному сенсі упродовж багатьох років випереджувала внутрішню політику, громадську думку і переконання еліт. Від початку нового століття особи, що займаються закордонними справами, вважали, що метою України є інтеграція з Європейським Союзом і НАТО. На цю мету була скерована наша дипломатія. Проте для інтеграції України з тими структурами не досить зусиль

дипломатів — над цим повинні працювати всі державні структури. Цього, на жаль, не було. Гірше: бракувало консенсусу щодо цього питання серед політичних еліт, не тільки через значний вплив Росії в країні. Сьогодні, парадоксально, це завдяки Владіміру Путіну українське суспільство усвідомило, що немає альтернативи для членства в НАТО.

Інакше було в Польщі: на початку дев'яностих років минулого століття досягнуто не тільки внутрішнього консенсусу в справі членства в Європейському Союзі і НАТО, але також серед членів обох цих інституцій панувала згода, що Польща повинна опинитися в тих структурах. Мало того, Польща отримувала реальну допомогу Євросоюзу і НАТО у підготовці до членства. Україна, на жаль, донині такої підтримки не має. Ми чуємо: «Старайтеся самі, а коли виконаєте копенгазькі критерії, то, може, розглянемо питання про ваше членство в Європейському Союзі».

Події 2014 року — агресія Росії й анексія Криму — змушують дійти досить гірких висновків. Від самого початку тодішня демократична влада України робила кардинальні, системні помилки. Це doprowadило до втрати Криму. Проте хочу підкреслити, що співвідповідальність за ті помилки повинні нести також наші партнери з-за океану і ті ближчі, які вимагали від нас, щоб ми «не провокували Росії». Це означало не віддавати наказу про оборону нашим військовим, яких було досить багато, аби захистити український Крим. Унаслідок цього ми втратили півострів, а Росія пішла далі.

Наступне питання. Вдалося створити міжнародну коаліцію, яка могла допомогти Україні протиставитися російській агресії. У Женеві зустрілися представники не тільки України і Росії, але також Сполучених Штатів та Європейського Союзу. Потенційно це був сильний форум, який міг зайнятися мирним врегулюванням. На жаль, так не сталося. Помилкою України була відмова від

женевського формату і згода на формат нормандський, без участі Європейського Союзу і Сполучених Штатів. Звичайно, Євросоюз представляють дві, може, найбільші, європейські держави — Німеччина і Франція, але сила Заходу в розмовах з Росією була ослаблена, а нова формула розмов допровадила до Мінських домовленостей, які я оцінюю критично. Навіть їхня форма не нагадує міжнародної угоди — важко їх визнати міжнародним юридичним документом чи міжнародним зобов'язанням. Чому так сталося — це вже інше питання.

Для України Мінські порозуміння — це програш, бо вони відкривають шлях для внутрішньополітичної кризи — про що тут ішлося. Якщо справи далі йтимуть у цьому напрямку, то доведеться включити до конституції запис про особливий статус окупованого Донбасу, що, своєю чергою, може довести до серйозних змін на політичній сцені. Цього не хочуть помічати деякі люди на Заході. Наприклад, недавно в розмові з відомим німецьким політиком на тему Мінських порозумінь і міжнародних санкцій, накладених на Росію, я почув: «А чи ти знаєш, що ми платимо високу ціну за ті санкції? В нас люди втрачають роботу — це серйозна проблема». Я відповів йому на це: «А чи знаєш, що внаслідок російської агресії гинуть люди? Ми втрачаємо людські життя».

За півтора року загинуло вісім тисяч українців. Зруйновано економічну структуру Донбасу. Ми втратили двадцять відсотків нашого економічного потенціалу. А проте чинимо опір. Чи ми тільки себе захищаємо? Ні. Ми затримали російську агресію, яка завдяки нам не дійшла до кордонів НАТО і Європейського Союзу. Цього не можна недоцінювати. Поза сумнівом, успіхом української закордонної політики була мобілізація європейської спільноти. Завдяки цьому вдалося прийняти резолюцію Загальних Зборів Об'єднаних Націй, у якій однозначно підтримано територіальну цілісність України (в зв'язку з безправною анексією Криму). Це

позитив. Тільки чи міжнародної солідарності нам вистачить, аби відбити агресію? Зрозуміло, що ні.

Чого нам треба, крім міжнародної солідарності і санкцій, з яких, зрештою, Росія сміється? Необхідна військово-технічна допомога, в рамках якої мають бути доставлені сучасні елементи озброєння для оборони перед російською агресією — йдеться про дефензивну, а не офензивну зброю, зрозуміло. На жаль, ані Вашингтон, ані європейські столиці не розуміють, що не досить надавати політичну підтримку Україні, що треба також поставляти зброю. Ми не тільки обороняємо свою територію, але також боремося за демократію і європейські цінності.

На жаль, події в Сирії ще раз потверджують, що Росія не отримала від демократичного світу адекватної відповіді на свої дії. Лише Україна стримує агресора. Колись говорилося, що українці дотримуються філософії «моя хата скраю — ваші проблеми не є моїми проблемами». Сьогодні таку політику демонструє весь демократичний світ: «Ви, українці, самі собі боріться з росіянами. Ми, зрозуміло, виражаємо солідарність і співчуття, але наша хата скраю. Допмагаючи вам, не хочемо відмовлятися від свого спокою і достатку. Боріться, давайте собі раду, але поставки зброї були б помилкою, цього не можна робити». Тимчасом Росія кожного дня ввозить на терени України важке озброєння і навіть регулярні війська.

Це помилкова позиція. Сподіваюся, що в Польщі, за нового уряду, це зміниться. Варшава є важливим членом НАТО і Європейського Союзу — має багато можливостей переконувати своїх партнерів. І ще одна справа. Війна, яка триває вже півтора року, коштує Україні 5 мільйонів доларів щодня. Від держав НАТО, в тому числі від Польщі, ми отримали технічно-військову допомогу на вартість 71 мільйон доларів. Зрозуміло, дякуємо за це. Польща й інші

країни допомагають нам у лікуванні наших поранених бійців. Це безцінна допомога, але, на жаль, її не досить.

Пам'ятаймо, чого прагне Росія: замороження конфлікту в Україні. Цей стан — і цього від нас вимагає нормандська четвірка, а також Вашингтон — повинен бути потверджений змінами в українській конституції. Подібні вимоги не ставилися перед Молдовою, Грузією чи Азербайджаном. Від тих держав ніхто не вимагав, щоб вони юридично підтримали сепаратистські режими. Натомість це повинна зробити Україна. Це серйозна помилка. Тому треба розширити нормандський формат і до розмов на тему сходу України знову включити Сполучені Штати і Європейський Союз. Помилкою було б також не брати до уваги пропозиції польського президента, щоб до мирного процесу включити Польщу. Україна не повинна відкидати цієї пропозиції політичної допомоги.

Пшемислав Журавський *ve*/ Граєвський:

Ми повинні виходити від асиметрії терплячості між обома сторонами конфлікту. Це основне питання: кому горить, а хто має час? У нинішній ситуації Україна не може сподіватися на швидке прийняття позитивного рішення. Можливий тільки негативний сценарій. Тим-то прийняття рішення Україна повинна відсувати на дальший час. Чому? Необхідно проаналізувати, хто має більші можливості для стабілізування внутрішньої ситуації в своїй державі: жертва агресії чи агресор? Іншими словами, чи відкладання рішення провадитиме до вичерпання здатності української влади керувати державою, провокуватиме внутрішні проблеми і політично дестабілізуватиме Україну чи, маймо надію, це радше Росія вичерпає свої можливості експансії?

Моя відповідь така: той, хто обороняється, має більше рішучості, ніж агресор. Україна має більше терплячості, ніж Росія, бо їй спішно через міжнародну ситуацію, в тому числі завершення

президентства Барака Обама, якого в Кремлі вважають слабким лідером. Влада Росії переконана, що тепер для них час *window of opportunity*.

Не менш важливо також вичерпування можливостей Росії шляхом зниження цін енергоносіїв і передбачувані економічні проблеми в поєднанні з санкціями. Це все викликатиме зростання нетерплячості Кремля, який потребує успіху. Треба унеможливити цей успіх.

Україна досягла того, що було можливе: затримала хід російської військової агресії (навіть дещо її відсунула: окуповані терени зараз менші, ніж у кульмінаційному моменті) і загалом зберегла свій юридичний статус. Тим більше (про що вже говорилося) не повинна поступатися і допускати якісь юридичні концесії на користь сепаратистів. Мінські домовленості повинні трактуватися як знаряддя впровадження в життя військового перемир'я. Це вдалося: наступ російської армії влітку 2014 року було затримано. Інакше кажучи, домовленості служили «купівлі часу». Тепер цей час повинен бути використаний передовсім на озброєння України.

Належить відрізнити цілі від інструментів. На початку дев'яностих років минулого століття ми припускалися подібної помилки: плутали мету зі знаряддям. Зрозуміло, Україна перебуває в набагато драматичнішій ситуації. Однак треба чітко сказати: метою не є ані членство в Європейському Союзі, ані в НАТО, тільки гарантія безпеки і розвитку української держави. Обидві структури можуть бути лише інструментом для цієї мети.

Проте у випадку України ті інструменти стануть для неї доступні щойно тоді, коли вона загарантує собі безпеку і розвиток. Україна стане членом НАТО, коли вже цього не потребуватиме. Буде прийнята до Європейського Союзу — якщо до цього взагалі дійде

— коли досягне відповідного для цього рівня розвитку. Отож це не європейська інтеграція — членство в Європейському Союзі — буде знаряддям розвитку України, а навпаки — розвиток стане гарантією входження до обох цих структур. Варто пам'ятати, що в 2000-х роках Франція, маючи на увазі можливо членство Туреччини в Євросоюзі, прийняла внутрішню регуляцію, згідно з якою прийняття до Євросоюзу держави, населення якої перевищує п'ять відсотків населення Європейського Союзу, вимагає ратифікації шляхом референдуму. Це вимога, яку буде важко виконати. Отож треба прийняти певні умови. По-перше, необхідна гра на час. Україна не має жодної причини поспішати з остаточним вирішенням конфлікту на Сході. Належить почекати на відповідну кон'юнктуру. А вона може прийти разом із певного роду вибухом Росії, подібним до того, який мав місце в Радянському Союзі. Росія вичерпує свої засоби, провадить політику конфлікту зі всіма, від Сполучених Штатів, через Європейський Союз, по Саудівську Аравію і монархії Перської Затоки, які прецінь є важливими гравцями в енергетичній сфері. Владімір Путін навіть спровокував дипломатичні інциденти з Японією. Всі ці дії здаються геть нелогічними з точки зору російських національних інтересів, але вони зрозумілі з точки зору групи, що править у Кремлі. В певний момент треба буде пояснити обмеження, яких зазнаватимуть російські громадяни. Найліпше — це змова ворогів Росії! Наступне питання: озброєння. На жаль, у випадку Польщі підтримка української армії найновішими здобутками військової технології не буде можлива, бо ми самі ними не володіємо. Україна повинна переконати до співпраці скандинавські країни чи Канаду, які мають ліпші технології, ніж ми.

Мусимо здавати собі справу, що Україна не проведе жодних реформ, якщо їх не захищати зі зброєю в руках. Бо успіх тих реформ становить смертельну загрозу для стабільності режиму Путіна.

Нинішня ситуація нагадує становище Речі Посполитої доби Великого Сейму. Успіх реформ, які тоді проводилися, був смертельною загрозою для політичної стабілізації сусідів.

Ще одним питанням, з яким треба швидко дати собі раду, є збільшення енергетичної безпеки України. Тут ситуація розвивається доволі динамічно. У 2014 році відбулися тристоронні переговори Євросоюзу, Росії й України. Європейська Комісія, що закінчує свою каденцію, була життєво зацікавлена в їх успіху. Це вдалося і підписана угода дозволяла Україні пережити зиму (суттєве значення мав реверс поставок газу, здійснюваний словацьким шляхом).

У вересні 2015 року підписано угоду про Nord Stream II, дуже погано сприйняту в Словаччині. Важко дивуватися. Треба укріпити цю країну, аби вона в черговому розігравші знову «грала» на нашому боці. Це дуже важливо, бо азербайджансько-грузинсько-чорноморсько-український шлях можна буде легко дестабілізувати через відновлення конфлікту в Карабасі. Росія, як завжди, провадить експансію на всіх напрямках. І на всіх напрямках її треба стримувати.

Чергове завдання для української, а також для польської, румунської чи угорської закордонної політики — це відповідь на дії Росії, що провадять до порізнення народів у Центральній Європі (ту політику добре видно, якщо прослідкувати за Інтернет-сторінками російського МЗС та розміщеними там лінками). Ця широка акція стосується польсько-українських стосунків, але також українсько-румунських, угорсько-словацьких, польсько-литовських і т.д. Росія пробує грати на нашому, часом складному, минулому. Ми повинні превентивно знешкоджувати ті історичні міни, пояснюючи громадській думці події минулого і водночас остерігаючись кроків, які полегшили б гру Росії. Іншими словами, треба виявляти велику чутливість до історичної пам'яті, бо спосіб

пам'ятання є складником політичної сучасності. Тим-то немає значення, чи погоджуємося щодо реальних подій — пам'ять є реальним фактом і треба на нього зважати.

Ми також повинні визначити вразливі місця Росії і підняти ціну російської агресії. Належить вказати на інформаційну війну, яку ми поки що програємо через різницю потенціалів. Однак це можна змінити. Треба скерувати власні засоби на цю війну — так само наступально. Наприклад, Польща, Україна, Литва і Латвія мають шанс впливати на Білорусь і зменшувати медійне й інформаційне домінування Росії на її теренах. Варто також скоординувати дипломатичні відповіді держав нашого регіону на російські провокації. У 2014 році Владімір Жиріновський запропонував Польщі, Угорщині й Румунії участь у поділі України. Ніби це несерйозний політик, але він не говорив про це в телевізійній студії чи під час мітингу, а виступив зі своєю пропозицією в письмовій формі, на офіційному російському державному бланку. Відповіддю не мали бути окремі реакції Польщі, Угорщини і Румунії, а спільна недвозначна позиція, яка рішуче і з обуренням відкидала б подібні інсинуації.

Ідеться також про координацію — як оборонну, так і наступальну — наприклад, у питанні звинувачень на адресу України щодо «відродження нацизму», а ця тема повторюється також в естонсько-російських чи латвійсько-російських стосунках. Пам'ятаємо виступ російського посла в Варшаві Сергея Андреева, який говорив про відповідальність Польщі за вибух Другої світової війни. Такого типу висловлювання не повинні стикатися з окремими відповідями Варшави чи Києва. Кожного разу, коли якась з наших держав була б у такий спосіб заатакована, це повинно викликати скоординовану чітку дипломатичну відповідь усіх наших країн, яка б показувала, що маємо справу з системною російською політикою дефамации своїх жертв.

Проблема формату розмов щодо ситуації на сході України — про яку вже не раз говорилося — є суттєвою. Проте боюся, що ні Польща, ні Україна зараз не мають потенціалу, щоб самим визначати форму тих переговорів. Це вирішать Сполучені Штати. Нинішні учасники: Росія, Німеччина і Франція — задоволені цим форматом. Натомість ми в дискусії щодо формули розмов, наприклад, можемо підкреслювати: дивним є те, що жоден сусід Росії й України не був присутній у розмовах щодо цього конфлікту. Але не маймо ілюзій: Польщу чи інші країни не запросять до столу переговорів — бо ті виявлять своє експертське знання про конфлікт. Не запросять нас також з міркувань дотримання добрих звичаїв. Польща та інші сусіди опиняться в цьому гроні лише у випадку, коли без нашої участі якісь справи не розвиватимуться згідно з планами теперішніх учасників цих переговорів. Іншими словами, якщо будемо чекати на дозвіл інших країн щодо дозброєння України, то ніколи не сядемо за цим столом.

Крім Польщі, до розв'язання цього конфлікту повинні бути залучені інші країни: Румунія і балтійські держави (попри їх малий потенціал), а також Фінляндія, Швеція чи Канада. Мусимо про це старатися і шукати партнерів серед тих, хто гратиме на нашому боці. Тому я свідомо не згадав інших країн Вишеградської Групи. На завершення ще дві зауваги стосовно міжнародного контексту і нашої закордонної політики.

Перша. Нинішня імміграційна криза в Європейському Союзі — це добрий момент, щоб порушити питання коштів, які понесла Польща у зв'язку з вступом до шенгенської зони і які заторкували наші стратегічні політичні інтереси. В ім'я нашого долучення до цієї зони і охорони Європейського Союзу від нелегальної еміграції ми спершу ввели для українців безкоштовні візи, які потім стали платними, а потім погодилися не включати Львів до зони малого прикордонного руху. Натомість сьогодні нас просять відкрити

наші кордони для іммігрантів з дальших країн, далі зберігаючи бар'єри в стосунках з українцями чи білорусами, приваблювання яких на Захід лежить у нашому стратегічному інтересі. Це повинно стати темою переговорів з Європейським Союзом.

Друга. У найближчі два роки відбудуться вибори в Сполучених Штатах і Німеччині. Виборчі кампанії будуть провадитися в тіні тиску кризи євро та імміграційної кризи. Додатково Євросоюз мусить дати собі раду із загрозою Брексіту і проблемою незалежності Каталонії. Це все впливатиме на рівень уваги, яку європейські країни присвячуватимуть українським питанням. На це також треба зважати в наших калькуляціях щодо політики безпеки і закордонної політики Польщі та України.

**Орен Group, *Синонім слова «сподіватися»* (2015), відеоінсталяція,
фот. Пйотр Косевський**

IV. Україна 2015 — економіка і реформа держави

Гжеґож Громадзький:

Ми повинні говорити про економічну та інформаційну безпеку України. Як відомо, безпека має багато вимірів, не тільки військовий. Україна переживає економічну кризу, її ВВП спадає і це дуже відчутне падіння. Держава далі стоїть на межі банкрутства. Серйозним викликом є також енергетична безпека, передовсім проблема газу, що поставляється з Росії. Причому я поставив би, може, дещо провокаційну тезу: нині ця проблема трохи втрачає значення, бо Україні вдалося зменшити споживання газу з понад 70 мільярдів кубічних метрів (майже дев'ять років тому) до 42 мільярдів у 2014 році. Пам'ятаймо також, що половину нині споживаного газу Україна видобуває на своїй території.

Якщо говоримо про економічну безпеку, то тут суттєвим питанням є реформи. Без запровадження фундаментальних реформ Україна не буде безпечна. Триває боротьба з корупцією. Для нормального функціонування економіки і цивільної служби необхідна реформа правоохоронної системи. Список необхідних реформ можна продовжувати. Ключовим є питання, чи нинішня владна команда, яку я вважаю найбільш реформаторською за

24 роки незалежності України, готова їх провести і чи здатна це зробити?

Ще одне питання: інформаційна війна. Які дії проти цієї війни вже застосовує Україна і що ще повинна зробити? На мою думку, найгірше було б просто відповідати на одну пропаганду, з якою маємо справу, тобто російську, іншою, тільки з протилежним знаком.

Ігор Гринів:

Європа досі належним чином не зауважує місця і ролі України в загальноєвропейській політиці. Україна заслуговує на більшу увагу і краще розуміння, що важливо не лише для самої України, але й для Європи також. Спробую довести це у своєму виступі.

Україна досягнула великого поступу на шляху від поділеної нації до незалежної держави. Слід взяти до уваги й те, що ми будували свою незалежність у дуже складних умовах, порівняно з іншими народами. У мене навіть складається враження, що жодна країна в ХХ столітті не мала стільки випробувань, як Україна. Я походжу зі Львова. Упродовж ХХ століття дев'ять разів змінювалася влада в цьому місті. Але ми довели що ми є і маємо право на власну державу.

Та сьогодні утвердження нашої державності й суверенітету відбувається в умовах війни. І ця війна точиться не лише в Україні, вона прямо стосується Європи. Хоча сама Європа цього намагається не помічати. Європа звикла мати справу з політикою. Вже Карл фон Клаузевіц (Carl von Clausewitz) зауважив, що політика і війна є тим самим, тільки проводяться різними методами. Але війна вимагає принципово інших реакцій та інших інструментів, порівняно зі звичайною політикою. До цього, на жаль, Європейський Союз виявився не готовим. Європа демонструє

запізнілі реакції на російську агресію і не має власної стратегії щодо України.

Неготовність Європи пояснюється тим, що вона не розуміє політики Росії, логіки її поведінки. Чому Росія провадить власне таку політику? Було б спрощенням пояснювати це характером Владіміра Путіна, його фобіями. Подібно як визнання, що та політика становить реалізацію його особистої волі. Це не Путін є причиною війни в Україні. На початку XXI століття змінюється російська політична еліта. Відбувається відхід від європейського лібералізму і пошуки нової ідентичності, а останні десятиліття в російській політиці визнано втраченими. В російській політиці починає домінувати стратегія реваншу.

Під час президентської кампанії 2004 року ми запитали сто представників російської еліти, який президент України був би ліпшим для Росії — Віктор Ющенко чи Віктор Янукович. Майже всі відповіли: Ющенко. Ми поставили питання: на яких умовах ви були б готові публічно підтримати Ющенка? Відповідь була: на жодних. В очах росіян його вибір означав би поразку не Януковича, а Росії.

У 2005 році Владімір Путін уперше відкрито говорить, що розпад Радянського Союзу — це найбільша геополітична катастрофа XX століття. Відродження імперії стало новою геополітичною стратегією Росії. Починається пошук нової російської ідентичності, з'являються нові цілі, боротьба за сенси. З'являється багато публікацій у рамках проекту «Росія». З'являються нові формулювання, яких досі не було: «відродження імперії», «оточена твердиня», «остання барикада» та «місія Росії — захисника православ'я в світі». Так виглядав початок серйозної геополітичної мобілізації Москви.

У вересні 2012 року в дискусії у Криниці я сказав, що саме почалася політична агресія Росії щодо України, а незабаром прийде час на військову. Я застерігав, що нас чекає втрата Криму і дестабілізація Донбасу. Говорив, що Україна стоїть перед викликами, з якими не дасть собі ради. Тоді це виглядало як виступ особи, позбавленої здорового глузду...

На жаль, відкритий конфлікт став фактом. Ведена від 2005 року ідеологічна й інформаційна війна перейшла в збройний конфлікт. У січні 2013 року генерал Валерій Герасімов, начальник Генерального Штабу Збройних Сил Російської Федерації, вперше публічно ствердив, що концепція «гібридної війни» спирається на невійськові методи тиску на противника. Говорилося про партизанські загони, про сепаратистів, про спеціальні групи, але ключовими були інші методи тиску — політичні, економічні і гуманітарні.

Російський наступ був добре підготовлений і масштабний. Верховний Головнокомандувач Об'єднаних Збройних Сил НАТО в Європі (SHAPE), генерал Філіп М. Брідлав (Philip M. Breedlove) сказав, що «подібного блицкригу досі ми не бачили». Упродовж року вдарили на всіх фронтах. Захопили терени, які нині називаємо окупованими — Крим і Донбас. Ведеться багатовекторна війна, з використанням усіх доступних засобів.

Багато можна було б говорити про інформаційну війну, що її провадить Росія — про спосіб її підготовки і реалізації, про використані методи. Про те, як вона вплинула на українсько-польські стосунки і в який спосіб твориться образ українського фашизму і уявної загрози націоналізму. Спеціально перебільшувалося хоч би значення Правого Сектора, представленого в якості гіперболізованого монстра, який майже здобув владу в Україні. Пізніше виявилось, що в парламентських виборах 2014 року це угруповання

отримало ледве 1,8 відсотка голосів. Це показує, що українське суспільство насправді зріле і готове приймати виклики історії.

Поряд з тим, не вдався задум створення Новоросії. Пам'ятаємо, що всі експерти на початку 2014 року говорили: Росія не зупиниться на Криму. Потім ніхто не сподівався, що агресія зупиниться на Донбасі. Натомість говорили: Росія піде далі. Але російський наступ був зупинений, попри відсутність дієвої армії. Заледве кілька тисяч вояків обороняло цілу лінію фронту, від півночі на південь, за допомоги так званих добровольчих батальйонів, які мали у своєму складі від тридцяти до ста бійців.

Мало того, за рік вдалося створити одну з найліпших і найбільш дієздатних армій Європи. Ця армія вже на початку 2015 року зупинила чергову атаку, підготовану росіянами. Проте і далі тривають сутички і ніщо не вказує на те, що маємо справжнє перемир'я. Радше варто говорити про тимчасову зупинку військових операцій.

Україна буде свою державність, формує нову національну свідомість, інтегрується до Європи, реформує систему управління і долає корупцію в історично спресованому часі.

Усе це відбувається в умовах війни як збройного конфлікту, так і інформаційного протистояння.

Перед нами стоять масштабні завдання. Україна повинна, по-перше, далі модернізувати армію і цілий сектор економічної й енергетичної безпеки, а також відроджувати військово-промисловий комплекс. По-друге — опрацювати україноцентричну внутрішню політику задля відсічі Росії. По-третє — прямувати до європейської і північноатлантичної інтеграції. Однак умовою членства України в цих структурах не може бути розв'язання нею всіх своїх проблем, досягнення військової безпеки та відповідного економічного рівня. Навпаки, інтеграція повинна допомогти

вирішити наші проблеми і бути знаряддям досягнення наших національних цілей.

Європейська інтеграція — це сьогодні наша головна надія, яка дає нам алгоритм розв'язання численних завдань, а також дає нам моральну силу долати труднощі. Митрополит Любомир Гузар, відповідаючи пару років назад у Брюсселі в дипломатичному клубі на питання про долю України в Європейському Союзі, сказав: я знаю багатьох поляків, які готові загинути за Польщу, і багатьох українців, здатних померти за Україну — але не знаю жодного європейця, який хотів би загинути за Європу. Парадоксально, першими європейцями, які загинули за Європу, були українці. Європа потрібна Україні не менше, ніж Україна потрібна Європі.

Насамкінець про так званий український націоналізм, якого з російського голосу починають боятися в Європі. Що врятувало Україну в 2014 році? Патріотизм — патріотизм мільйонів мешканців України, зі Сходу і Заходу. В Донецькому аеропорту загинули передовсім мешканці Східної України.

Енн Епплбаум зауважила, що українці після отримання незалежності не мали періоду націоналізму, який належить розуміти як патріотизм: «...Історично кожна демократія, що існує сьогодні, була результатом націоналістичних рухів, патріотичних чи національно-ліберальних революцій. Насправді, не можна мати демократії, якщо спершу немає націоналізму. Так було у Франції, у Великій Британії, навіть у Німеччині. Так було також у США, де демократія була результатом націоналістичної революції — війни за незалежність»¹. Вона також стверджувала, що українцям бракує почуття власної винятковості — якщо Україна стане для

¹ Олександр Ярошук, *Енн Епплбаум: «Не можна мати демократії, якщо спершу немає націоналізму»*, <http://reinvent.platfor.ma/enn-epplbaum/>.

них чимось винятковим, то вони будуть готові за неї вмирати. Сьогодні це сталося. Сьогодні гасло «Слава Україні! — Героям слава!» вже не є вітанням націоналістів, а звичайних українських громадян.

Світоглядне наповнення цього патріотичного почуття відбувається в наші дні. Воно відбувається в умовах російської агресії, тому в основі сучасного українського патріотизму повинна лежати окремішність нашої української історії від історії Росії і відкинення Російської імперії як універсальної формули, в якій знаходять себе інші народи, підвладні колись царського, а потім советського режиму.

Тому в Україні сьогодні твориться не лише національна історія, але й історія цілого європейського континенту, чи, принаймні, значної його частини.

Вікторія Войціцька:

Нещодавно Тимоті Снайдер на шпальтах “The Times” зауважив: «Війна в Україні ніколи не стосувалася лише України — тут завжди йшлося про знищення європейського проекту як такого. Якщо ЄС впаде, то зникне загроза, що росіяни вбачатимуть в Європі альтернативу. Якщо Європа розпадеться на національні держави, Росія стане значно сильнішим гравцем. Отож Росія шукає способу зруйнувати Європейський Союз, надаючи підтримку радикалам і популістам, які виступають проти європейської інтеграції, а також підштовхуючи до повернення до національних держав»².

Я не випадково наводжу тут слова Снайдера. Щоб зрозуміти конфлікт на сході України, важливо зрозуміти мотивації Владіміра

2 Timothy Snyder, *The Real Reason Russia Is “Helping” Syria*, “The Times”, 30 вересня 2015 року, <http://time.com/4054941/putin-russia-syria/>.

Путіна та його адміністрації. Самотня боротьба на фронті чи в дипломатії проти такого серйозного гравця як Росія дуже складна. Снайдер показує, що агресія Москви скерована не тільки проти України, але проти цілого Європейського Союзу як певного політичного проекту. Якщо це стане зрозуміло і Європейський Союз стане пліч-о-пліч з Україною, то не тільки дії Росії зустрінуться з сильнішою відповіддю, але також позбавимо Кремль його головної зброї — можливості сіяти хаос, який провадить до розламів і різниці поглядів всередині ЄС.

Натомість стратегічною метою України повинно бути збудування економічно сильної, незалежної України, яка разом з Польщею, членом НАТО, може створити пояс безпеки для Європи. Такий союз буде здатний гарантувати рівновагу і зупинити плани Кремля супроти цілого Європейського Союзу.

Наступне питання: Мінські угоди та їх можливий вплив на економіку. Уявімо собі їх уведення в життя. Україні, яка щойно починає процес фактичного формування ідентичності, без ефективного державного апарату довелося б зіткнутися з великим числом людей, негативно настроєних щодо власної держави. Дати собі раду з сильною російською агентурою та з сепаратистами, яким надавалося б набагато ширші права, ніж решті мешканців України. Перебільшую? Згідно з реформою самоврядування, території, зайняті сепаратистами, мали б отримати особливий статус, який дозволяв би створити власну поліцію, прокуратуру і суди. Мало того, центральна влада не матиме можливості ліквідувати чи розпустити ті органи. Крім тих загроз, на шії України мала б опинитися своєрідна «економічна петля», тобто обов'язкове фінансування тих теренів, не тільки їх відбудови, але також постійної підтримки, значно більшої, ніж та, яку б отримувала решта регіонів.

Чому я так гостро говорю про Мінські угоди? Бо закладений у тих угодах особливий самоврядний статус на деяких територіях Донецької та Луганської областей — це спроба імплементації ракових клітин до ослабленого організму України та її економіки. Це приклад для інших: хочете додаткових прав — боріться з Києвом. Треба почати конфлікт і отримати підтримку третіх сторони, а тоді здобудете преференції і більші можливості...

Війна на сході України остаточно не програна. Вона далі триває. На конференції YES (Yalta Economic Summit, 10 вересня 2015 року) генерал Стенлі Маккрістел (Gen. Stanley McChrystal, US Army, Retired) сказав: «Не змішуймо двох понять: перемир'я і встановлення миру. Тільки тоді, коли ви повернете контроль над власною територією, зможете провести там вибори згідно з українським законодавством, а коли повернете контроль над власним кордоном — можна буде говорити про встановлення миру».

Мінські угоди — це хитрий крок Владіміра Путіна. Він хоче представити збройну агресію супроти України як громадянську війну. Тимчасом дослідження громадської думки показують, що українці досить негативно оцінюють ті порозуміння³. У березні 2015 року позитивно їх оцінювало 34 відсотки респондентів, у вересні — тільки одинадцять відсотків. Мало того, на питання про подальші кроки, 34 відсотки готові підтримувати цю війну до кінця, а 36 відсотків за те, щоб конфлікт було заморожено. Себто тих, котрі хочуть воювати, є більше, ніж тих, що готові на підписання миру.

Вважаю, що війна на сході повинна бути заморожена. Ми повинні зосередити наші зусилля на економічному розвитку та на творенні сильної армії. Нам необхідне озброєння оборонного типу,

3 Дослідження Центру Разумкова від 28 серпня 2015 року стосовно оцінки українським суспільством ситуації на Донбасі: http://www.uceps.org/ukr/news.php?news_id=656.

щоб ми могли контролювати нашу територію. Тільки тоді — маючи сильну економіку й боєздатну армію — зможемо повернутися до питання про повернення територій, які нині не контролюються Києвом.

На завершення скажу кілька слів про енергетику. У цій сфері починаються цікаві зміни. З одного боку, ми впроваджуємо революційні юридичні зміни, які мають створити справді хороший газовий ринок — конкурентний і прозорий. Стараємося зменшити споживання газу. У співпраці з Європейським Союзом та іншими державами нам вдалося зменшити залежність від російського газу до 5 мільярдів кубічних метрів на рік і водночас забезпечити резерв газу з Європи. Проте починаються зворотні процеси: в 2015 році Україна почала імпортувати з Росії електричну енергію і вугілля. Це результат олігаргічних воєн та браку реформ, які б гарантували прозорі умови для конкурентності в енергетиці. У нас багато говориться про монополізацію чи деолігархізацію. Та, на жаль, цієї сфери це не стосується. Навпаки, маємо новий поділ сфер впливу між старими й новими олігархами.

Тому одним із пріоритетів на 2016 рік є реформування сектора державних компаній. Вони повинні бути виведені з-під контролю міністерства. Міністерства повинні займатись розробкою та втіленням політики у відповідних галузях (*policy making*). Бо якщо збережемо їх контрольні функції, то й далі буде ризик, що політики почнуть робити преференції для тих чи інших олігархів.

Гжеґож Громадзький:

Як бачимо, однією з головних проблем є домовленості Мінськ II. Вони ділять як українське суспільство, так і політичний клас. Всередині правлячої коаліції в Україні також з'являються різні

голоси щодо поправок до конституції, які надавали б спеціальний статус окупованим територіям.

Оксана Продан:

Ми говоримо про внутрішню і зовнішню політику, але знаємо, що політика — це концентрат економіки. Упродовж останніх двох років, у зв'язку з окупацією Криму і війною на Донбасі, ми втратили двадцять відсотків економічного потенціалу. Маємо серйозні проблеми з постачанням енергоресурсів, оскільки значною мірою залежні від імпорту. П'ятдесят п'ять із дев'яноста шахт Донбасу, підпорядкованих Міненерговугіллю, знаходяться на окупованих теренах. На цих територіях є також усі шахти, в яких видобувають антрацит, потрібний для українських теплових електростанцій.

Ми фінансуємо війну. Україна щодня витрачає на це 5–7 мільйонів доларів. Очікується, що в 2015 році інфляція сягне 47 відсотків, тоді як у 2014 році цей показник був майже вдвічі нижчий — 24,9 відсотки. Прискорилося падіння ВВП із семи відсотків у 2014 році до близько одинадцяти відсотків у 2015 році.

Україна сьогодні як ніколи потребує реформ. Без них не зростатиме економіка, а без побудови сильної держави з сильною економікою ми не зможемо оборонитися перед Росією.

Про потребу реформ говорять усі. Чому вони йдуть так повільно? Маємо три відповіді на це питання.

По-перше, корупційна система, яка існує з дев'яностих років минулого століття. З кожним роком вона зміцнювалася і сьогодні ми стоїмо перед серйозним викликом втрати державних інститутів і державності через корупцію. Вже розпочинається слідство щодо старих і нових чиновників. Сподіваюся, ми зможемо спочатку зменшити масштаби корупції, а потім звести нанівець вплив цього явища на розвиток України.

По-друге, брак розуміння серед політиків значення міжнародної допомоги. У мене складається враження, що дехто прагне лише отримати допомогу від Міжнародного Валютного Фонду чи інших міжнародних інституцій, але не думає про доходи з української економіки. А прецінь в якийсь момент нам доведеться самим забезпечувати дохідну частину! Що швидше ми почнемо це робити, то краще. Тим більше, що нас чекає виплата взятих на себе боргів.

По-третє, важко провести певні реформи через парламент. Після виборів змінився його склад, але й далі відчутні впливи старих олігархічних груп, які використовують різні механізми і стримують прийняття системних рішень.

Попри всі ці перешкоди, реформи однак упроваджуються. Наведу кілька прикладів. Вдалося відродити армію — не тільки її військовий потенціал, але також завантажити роботою збройний промисел. Це велике досягнення, бо військовий промисел упродовж останніх десятиліть планомірно знищувався. З великими проблемами вдалося провести реструктуризацію боргів. Завдяки цьому можемо продовжувати міжнародну співпрацю й отримувати фінансову підтримку, що забезпечить нам зростання в майбутньому. Вдалося також повністю прийняти антикорупційний пакет законів, необхідний для європейської інтеграції, хоча можна також указати на певні його недоліки, як відсутність легалізації дотепершніх доходів чи податкової амністії.

Вдалося також уявити публічні видатки, наприклад, на лікарні. На Інтернет-сторінках можна перевірити, якими є реальні видатки окремих бюджетних інституцій. Це дуже нове. Постає відкриті майнові реєстри, що зміцнює захист права власності. Врешті постала система підтримки експорту українських продуктів до Європи.

Тут вже говорилося про втому. Вона становить невід’ємну частину війни. Проте якщо українці втомляться реформами і боротьбою з корупцією, а Європа втомиться підтримувати Україну, то програємо всі. Ми дуже хочемо бути сильною державою. Багато для цього робимо. Реформи в Україні — це фронт паралельний з воєнним. Якщо переможемо у проведенні реформ, то й війну виграємо.

Михайло Гончар:

Європейський Союз говорить: Україна повинна проводити реформи, бо програє. Проте якщо не вдасться захиститись від агресора, то реформи будуть впроваджуватися — але зовсім іншого, неєвропейського зразка, і впроваджуватимуть їх з Кремля. По суті, захист держави і забезпечення її безпеки є елементом реформ.

Вже багато говорилося про «гібридну війну», що її веде Росія проти України. Експерти Центру Глобалістики досліджують невоєнні аспекти цієї війни. Одним із ключових питань у цьому протистоянні є енергетика.

Зазвичай говорять, що енергетичний сектор — це ахілесова п’ята України. Це правда, але ситуація змінюється. Як підкреслила Вікторія Войціцька, Україна скоротила споживання газу. Порівняно з 2010–2011 роками це скорочення є значним (однією з причин було обмеження енергоємкого промислового виробництва на сході України). Цікаве те, що у всіх європейських державах, крім Польщі і Росії, дійшло до скорочення річного споживання газу. Причому Польща може собі дозволити на таке зростання, оскільки має низький базовий рівень споживання газу, якщо порівняємо цей показник з ВВП. Україна в 2010 році перебувала в дуже поганій ситуації: на одиницю ВВП ми використовували більше газу, ніж Росія і Білорусь.

Сьогодні споживаємо газу на 37 відсотків менше. Навіть більше: якби не тиск Заходу, то імпорт цієї сировини був би ще менший. Не варто забувати, що для України імпорт газу з Росії створює загрозу: кожен долар, заплачений Газпрому, потім вистрілює в нашу державу. Нашим пріоритетом є військові й оборонні видатки, а не підтримка Москви платежами за газ в її агресії супроти України.

Часом складається враження, що деякі реформи від нас вимагаються задля самих реформ. Одного разу представник Європейської Комісії навів як приклад прогресу в реформуванні газового ринку Албанію. Тільки що в цій країні немає ринку газу — використовується тільки газ у балонах. Однак процес імплементації Третього енергопакету в країнах Євросоюзу тривав п'ять років, а від нас вимагають негайної імплементації.

Повернуся до проблеми гібридної війни. На моє переконання, вона ведеться не тільки проти України, але також проти Європейського Союзу, тільки в цьому вимірі конфлікту інакше, ніж на сході України, тобто без використання військового компоненту.

Недавно в російських медіа вперше звернули увагу на коріння сирійської кризи: нагадали про проект трубопровідного експорту катарського газу до Європи⁴. Дешевший спосіб доставки становив би дуже серйозну конкуренцію для Газпрому. Загострення конфлікту в Сирії унеможливило реалізацію цього проекту.

Так само раптово активізувалася діяльність турецьких курдів на теренах, через які мали проходити газогони до ЄС у рамках, визнаного Брюсселем, пріоритетного проекту Південного коридору. Чому влітку 2015 року курди висадили в повітря головні нафтогони й газогони на території Туреччини? Можливо, це тільки збіг

4 Див.: Алексей Топалов, *Сирийские риски для «Газпрома»*, <http://www.gazeta.ru/business/2015/09/30/7787825.shtml>.

обставин, але, якщо брати до уваги участь КГБ у створенні Робітничої Партії Курдистану у сімдесяті роки, закрадаються сумніви. Врешті, варто пам'ятати про спроби вивести з ладу газогін в Україні, яким транзитом йде газ до Європи. Попри дві диверсійні атаки 2014 року, ми не обмежили доставку газу. Чому дійшло до цих атак? Ідеться про дискредитацію головного шляху транзиту газу через Україну і Словаччину до ЄС. Не випадкова також ескалація становища в Карабаху. Всі ці дії служать тому, щоб до Європи не міг дійти газ з незалежних від Росії джерел, натомість доставка російського газу була б цілком контрольована Кремлем.

Погляньмо, як від початку сімдесятих років минулого століття змінювалися ціни нафти. Було три періоди, що тривали по 12–14 років — високих, потім низьких і знову високих цін. Тепер знову входимо в період низьких цін на нафту й газ. Що є головним джерелом сили Росії? Доходи з нафти і газу. Мало того, вісімдесят відсотків російського енергетичного експорту пов'язані з Європейським Союзом, сімдесят відсотків усіх доходів від зовнішньої торгівлі РФ походять з експорту енергоносіїв. Щоб забезпечити відповідні доходи, ціна не повинна впасти нижче вісімдесяти доларів за барель. Проте це сталося і Росія має серйозні проблеми. До цього ще додалися санкції Заходу після анексії Криму. Тому Москва боїться наступних дій з боку Заходу, які могли б обмежити її доходи від нафти й газу, оскільки вони становлять основу російської економіки.

У цій ситуації варто приглянутися до вразливих точок російської газово-нафтової потуги. Які країни є головним споживачем російського експорту і тим самим забезпечують Росію твердою валютою? На першому місці стоїть Голландія. Чи це випадок, що в цій країні був ініційований референдум щодо ратифікації угоди про асоціацію ЄС з Україною? Польська група ORLEN також є власником кількох нафтопереробних заводів як у Польщі, так

і в Литві та Чехії. Постачання нафти на ці рафінерії здійснюється переважно за контрактом з державною компанією «Роснефть». Не постулюю, що Польща повинна перестати імпортувати російську нафту, але доцільно обмежити цей імпорт. Бачимо, що Москва може використовувати свій вплив у країнах, узалежнених від російської нафти. Це варто брати до уваги і принаймні частково диверсифікувати імпорт. Це було б також одним зі способів посилення санкцій щодо Росії, бо її треба змусити до миру, використовуючи задля цього не мілітарну силу, а можливості, які дає гібридна війна. Польща може пробувати переконати союзників змінити підхід до конфлікту на сході України і застосувати превентивні дії, які попереджували б російську активність.

Європейська Комісія мусить змінити свій підхід у справі Росії. Маю на думці Nord Stream II. Ми добре бачимо, що цей альянс європейських корпорацій зашкодить Україні, яка не тільки втратить два мільярди доларів оплати за транзит (при нинішніх ставках), але й залишиться невикористана вся інфраструктура транспортування газу. Хто буде її утримувати? Пам'ятаючи про Nord Stream II, Україна вже тепер повинна думати про зменшення потужностей транспортних газогонів, що проходять через її територію. Тимчасом Євросоюз підтримує модернізацію цієї інфраструктури і в кінці 2014 року підписано угоду про модернізацію транспортної мережі на півдні країни. Вважаю, що повинні відбутися польсько-українські консультації, бо будівництво Nord Stream II сильно б'є по інтересах як України, так, частково, й Польщі, натомість позиція Європейської Комісії буде ключовою для розв'язання цієї проблеми.

Підсумовуючи: що належить зробити в справі енергетичної безпеки? Треба енергетично «роззброїти» Росію, тобто диверсифікувати джерела поставок і навіть думати про санкції іранського типу — зовсім відмовитися від імпорту російської нафти. Сьогодні

російський експорт нафти замкнений у Балтійському та Чорному морях, а протоки Скагеррак і Босфор не можуть пропускати супертанкерів, без яких неможливий рентабельний експорт російської нафти на віддалені ринки Східної чи Південно-Східної Азії. Не можна врешті забувати, що в Росії, крім Газпрому, є інші, незалежні видобувники газу. Треба також забезпечити свободу транзиту центральноазійського газу в Україну і Європейський Союз. Тому необхідно уважно приглядатися до того, що діється на Південному Кавказі і в Центральній Азії та швидко реагувати на російські дії там і загрози, які виникають. Проте ніхто про це не думає ані не знає, як це зробити.

Войцех Кононьчук:

У всіх виступах звучало слово «Росія». Росія явно є деструктивним чинником, який впливає на Україну. Проте не варто забувати, що безпека й майбутнє української держави безпосередньо пов'язані з успіхом українських реформ. Натомість їх брак або (що, мабуть, гірше) невдалі реформи будуть для України не меншою загрозою, ніж Росія.

Напевно, Україна сьогодні є найбільш нереформованою країною в Європі. А реформи повинні охопити кожну сферу функціонування української держави, бо маємо позаду 24 роки занедбання, імітування змін або невдалих реформ.

На мою думку, найважливіші реформи стосуються п'яти сфер: правоохоронної, боротьби з корупцією, забезпечення умов для розвитку малого й середнього бізнесу, енергетичного сектора і децентралізації. У кожному з цих випадків це повинні бути системні реформи. Україна потребує зміни парадигми з постсоветської на європейську.

Українські реформи мають піонерський характер — що належить підкреслювати. Їх важко з чимсь порівнювати. На жаль, часто припускаємося помилки, порівнюючи тамтешню трансформацію зі змінами, які мали місце чверть століття тому в державах Центральної Європи. Це зовсім інша модель. Звичайно, українці можуть вчитися на наших помилках, але не можуть повторювати модель наших змін, бо вихідні умови зовсім різні. У певному сенсі в нас реформи були легші, бо ми переходили від соціалістичної моделі і відсутності ринкової економіки до моделі капіталізму з демократією і вільним ринком. У випадку України маємо справу з гібридною моделлю: тут є елементи вільного ринку і демократії, але вони поєднані з олігархічною системою та системною корупцією. Це все справляє, що в такій державі як Україна реформи проводити важче.

Україну не можна порівнювати з Грузією, оскільки це незрівнянно менша держава з іншою політичною системою, з владою президента, якого, принаймні за першої каденції, повністю контролював парламент.

У кожній зі згаданих ключових сфер, які підлягають реформуванню, упродовж останніх кільканадцяти місяців відбулося щось позитивне. Якби зміни, які відбулися за останній рік, здійснено після Помаранчевої Революції чи за правління Віктора Януковича, ми визнали б тодішню владу реформаторською. Натомість контекст нинішніх реформ є незрівнянно іншим. Україна веде війну і цього тягару не вдасться швидко позбутися. На жаль, надто часто війна трактується як претекст для пояснення того, що не можна запроваджувати певні зміни.

Скажу коротко про кожну з тих ключових сфер.

Почну від боротьби з корупцією. Україна створює інституції, які повинні боротися з корупцією. З'явилося Національне

Антикорупційне Бюро, після довгих баталій вибрано голову, натомість саме Бюро ще не розпочало діяльності. Другою інституцією, яка повинна боротися з корупцією, є Національне Агенство Протидії Корупції. Однак у цьому випадку навіть не вибрано голову. Наведу приклад з польського досвіду: Центральне Антикорупційне Бюро постало на основі ухвали з травня 2006 року, а першу акцію провело в грудні того ж року.

Підкреслюю значення боротьби з корупцією, бо самі українці визнають її другим, після конфлікту на Донбасі, викликом, який стоїть перед українською державою. Останнє опитування Соціологічної Групи «Рейтинг» для IRI показує, що лише три відсотки українців бачить поліпшення в антикорупційній сфері, натомість більше, ніж половина українського суспільства вважає, що є гірше, ніж до Майдану. Це сигнальна лампочка, на яку повинна зреагувати українська влада.

Далі: реформа правоохоронної системи. Важко модернізувати країну без створення фундаментів правової держави. На жаль, реформа правоохоронної системи просувається повільніше, ніж зміни в інших ключових сферах. Так, звичайно, з'явився пакет постанов, але він місяцями чекає на прийняття у парламенті.

Певні позитивні зміни відбуваються в третій сфері, тобто лібералізація і дерегуляція економіки. Дійшло до змін у банківському секторі, але мало змінилося у сфері діяльності малих і середніх підприємств. Трапляється, що українські фірми перебираються за кордон: наприклад, дві великі фірми з сектора ІТ було переведено з Дніпропетровська до Вроцлава. Україна не може собі дозволити втрачати фірми з так важливої нині галузі. Бракує кроків щодо поліпшення інвестиційного клімату. Досі не прийнято нового податкового кодексу.

Четверта сфера реформ стосується енергетики. Зміни в цьому секторі (особливо в газовій галузі) впливають на інші сфери української держави. Кілька прикладів. По-перше, в 2014 році Нафтогаз, тобто найбільша українська газова фірма, мав дефіцит рівня семи відсотків ВВП України. Як реформувати фінанси і боротися з кризою, коли є монстр, який з'їдає кожен чотирнадцяту гривню з державного бюджету? По-друге, Україна потребує підвищення енергетичної ефективності. Сьогодні на вироблення однієї одиниці ВВП вона потребує утричі більше енергії, ніж Польща, і в 3,5 рази більше, ніж Німеччина. По-третє, реформа енергетичного сектора матиме велетенське значення для російсько-українських стосунків, бо від самого початку української незалежності це становило одну зі сфер впливів Росії. По-четверте, традиційно впродовж понад двадцяти років енергетичний сектор був одним із джерел корупції в цій країні. Інакше кажучи, немає можливості ефективно боротися з корупцією без реформування цієї сфери. П'ята сфера реформ стосується децентралізації. Вже була мова про те, що Мінськ II дестабілізує внутрішню українську політику. Мінські домовленості були так заплановані Росією, що пов'язують децентралізаційну реформу з наданням особливого статусу «деяким територіям Донецької та Луганської областей». Внаслідок цього Мінськ II *de facto* блокує впровадження в життя реформи, яка Україні дуже потрібна. Без реформи самоврядування неможливо реформувати модель української держави, яка сьогодні надмірно централізована.

Далі. Безнастанно звучить питання: чому українські реформи відбуваються так повільно? Я хотів би нагадати, що нинішня урядова коаліція складається з чотирьох партій (донедавна п'яти), які часто представляють суперечні інтереси. Звісно, існує група «єврооптимістів», тобто міжфракційна неформальна група, яка складається переважно з молодших депутатів і намагається бути

новою силою в українській політиці, тобто зробити щось для системних змін. Проте вона надто слабка. Олігархічна система почувається добре. Ми бачимо не тільки кілька старих груп, які досі зберігають впливи, на чолі з найсильнішою, яку творить колишній губернатор Дніпропетровська Ігор Коломойський, але також можна закинути нинішньому українському керівництву, що намагається творити новий, власний фінансово-олігархічний тил. На щастя, це помічають українські медіа, які нині функціонують цілком добре і безперервно дивляться на руки української влади.

Завершу посиланням на липневі дослідження Соціологічної Групи «Рейтинг» для IRI⁵, нищівні для української влади: ледве п'ятнадцять відсотків українських виборців вважає, що країна рухається в потрібному напрямку, 72 відсотки стверджує, що в поганому. Сорок відсотків вважає, що в Україні за останнє півріччя не сталося жодних позитивних змін. Сорок чотири відсотки респондентів розчаровані тим, що відбувається. Вісімдесят три відсотки українців незадоволені роботою уряду прем'єра Арсенія Яценюка, а понад шістьдесят відсотків негативно оцінюють діяльність президента Петра Порошенка.

Результати цього дослідження можна вважати поразкою української влади, але це також приклад нереалістичних очікувань українського суспільства, яке хотіло отримати швидкий результат за короткий час. Зміни вимагають часу, якого Україна нині не має. Водночас у багатьох сферах українській владі бракує політичної волі, аби ті зміни здійснити.

5 *Public Opinion Survey Residents of Ukraine*, September 7-21, 2015, http://www.iri.org/sites/default/files/wysiwyg/2014-10-14_survey_of_ukrainian_public_opinion_september_7-21_2015.pdf.

Додаток

Таблиці до доповіді Михайла Гончара

1. Динаміка українського газового сектора: більше газу з ЄС, менше газу з Росії

	2011	2012	2013	2014	2015*
Річне споживання, млрд м ³	59 305	54 775	50 358	42 465	~38,5
Річна продукція, млрд м ³	20 614	20 191	20 998	20,5	~19,7
Річний імпорт, млрд м ³	44 801	32 939	27 974: 25 842 – РФ 2132 – ЄС	19,6: 14 450 – РФ 5016 – ЄС	~18,3: ~11,8 – ЄС ~6,5 – РФ

* На основі даних за шостий і сьомий місяці 2015 року.

2. Динаміка ВВП, річне споживання газу й інтенсивність споживання газу, 2014/2010

Країни	ВВП 2014/2010 %	Річне споживання газу 2014/2010 %	Інтенсивність споживання газу (GI), (тис. м ³ / \$ 1 млн)		GI 2014/2010 %
			2014	2010	
Чехія	+18,1	-19,8	22,9	33,7	-32,0
Словаччина	+17,5	-24,6	28,2	43,9	-35,7
Угорщина	+21,2	-30,8	34,9	61,2	-43,0
Польща	+26,6	+1,5	15,5	19,3	-19,7
Італія	+11,5	-26,8	28,5	43,5	-34,5
Україна	+21,4	-24,1	114,5	183,1	-37,5
Білорусь	+27,8	-9,2	115,1	162,0	-28,9
Росія	+26,7	+0,8	129,6	162,9	-20,4

Джерело: <http://statisticstimes.com/economy/european-countries-by-gdp.php>,
http://www.euogas.org/uploads/media/Eurogas_Press_Release_-_New_Euro-gas_data_confirms_dynamic_EU_gas_market.pdf.

3. Новий тривалий період низьких цін на світових ринках

4. Експорт енергоносіїв з Росії в 2013 році, млрд USD

Позиція	2013	Нотатки
Нафта і нафтопродукти	282,9	77,9% — частка нафти і нафтопродуктів в експорті енергоносіїв з Росії 53,7% — частка в усьому експорті з Росії
Природний газ	67,2	
Вугілля	11,8	
Електрика	1,0	
Увесь експорт енергоносіїв	362,9	68,9% — частка енергоносіїв у всьому експорті з Росії
Весь експорт	526,4	

5. Доходи з нафти для російської мілітарної машини. Головні «платники»

Країна	Імпорт нафти з Росії, 2012	Нотатки
	\$ млрд/рік	
ЄС разом	126,0	Частка Росії в імпорті нафти до ЄС ~34% Частка ЄС в експорті нафти з Росії ~80%
Голландія	30,50	
Німеччина	20,40	
Польща (V4)	16,80	PKN ORLEN є найбільшим акціонером рафінерій у трьох країнах. Стратегічний поставник нафти — державний концерн РосНефть.
+Литва	6,62	
+Чехія (V4)	2,96	
Угорщина (V4)	4,35	MOL є найбільшим акціонером в обох країнах.
+Словаччина (V4)	4,25	
Італія	7,65	
Фінляндія	6,87	

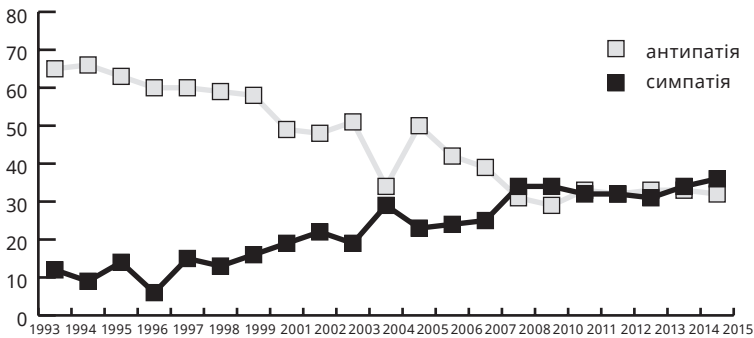

Тарас Полатайко, *Війна. 11 портретів* (фрагмент), 2015, фотографії, відеозаписи (публікується завдяки люб'язності художника і Галереї Лабіринт)

Поляки й українці — взаємне бачення у важкі часи

Коли на початку дев'яностих років минулого століття CBOS починав вести регулярні дослідження ставлення поляків до різних народів, українці опинилися серед тих, до яких найрідше відчували симпатію, а найчастіше — антипатію. Такі бачення утримувалися досить довго — виразні зміни почалися близько 2000 року, а справжній перелом принесла лише Помаранчева Революція.

Рисунок 1. Симпатія й антипатія до українців у 1993–2015 роках

Джерело: CBOS.

У дев'яностих роках минулого століття поляки майже нічого про українців не знали, а більшість асоціацій зі словом «Україна» чи

«українці» концентрувалася довкола історичних подій, найчастіше пов'язаних з Другою світовою війною. Однією з найважливіших причин такого стану речей було те, що (дивлячись з перспективи дев'яностих років) трагічні військові події були практично останніми, в яких поляки сприймали українців як колективного суб'єкта¹, а контакти між двома народами були доволі рідкі і обмежувалися майже виключно офіційними делегаціями, нечисленними родинними контактами і ще візитами студентів східнослов'янських філологій, які їздили до сусідньої країни, аби там практикувати мову, яку вони вивчали.

Після вступу Польщі до Європейського Союзу інтенсивність контактів зросла, що в певний спосіб віддзеркалює динаміку перетину кордону між Польщею та Україною. Варто зазначити, що хоча сьогодні рух через кордон значно більшою мірою генерують громадяни України, ніж Польщі (у 2014 році громадяни РП становили тільки одинадцять відсотків осіб, що перетинали кордон), то перед уведенням малого прикордонного руху було інакше², наприклад, у 2007 році громадяни РП становили 68 відсотків осіб, що перетинали кордон, а рік перед тим — 48 відсотків³.

Як відомо, контакти не є необхідні для формування ставлення до інших ані для послуговування національними стереотипами⁴ — досить медіа, родинних переказів, популярної культури.

1 Я звертала на це увагу в коментарі до перших комплексних досліджень взаємного бачення поляків і українців, проведених 1999 року Інститутом Публічних Справ; див.: Joanna Konieczna, *Polska – Ukraina. Wzajemny wizerunek*, Warszawa 2001.

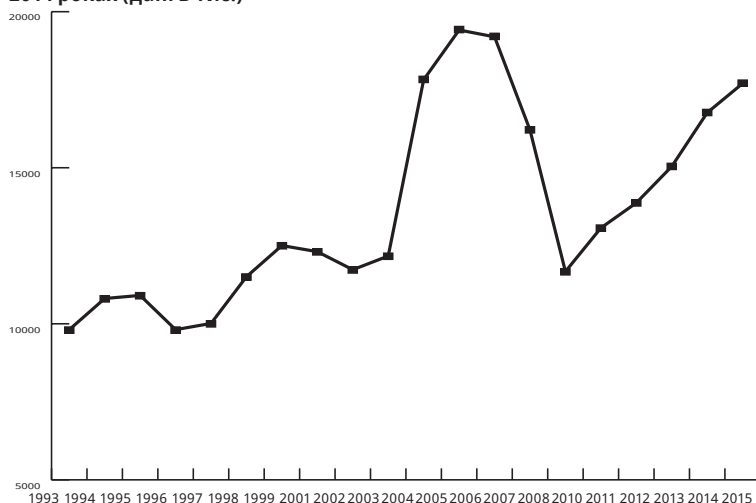
2 Малий прикордонний рух з Україною функціонує від 1 липня 2009 року (угоду підписано 28 березня 2008 року).

3 Статистики перетинів кордону доступні на сторінці Прикордонної Служби: www.strazgraniczna.pl (доступ 8 грудня 2015 року).

4 Відомим прикладом, що підтверджує цю тезу, є антисемітські позиції в польському суспільстві, які тримаються попри те, що єврейська спільнота в Польщі дуже нечисленна. Див., напр., статтю Анджея Менцвеля *Антисемітизм без євреїв* (2002): Andrzej Mencwel, *Antysemityzm bez Żydów*,

У випадку глибоко закорінених стереотипів конфронтація з реальністю може нічого не змінити, бо часто бачимо те, що хочемо бачити⁵, а докази неслушності наших переконань помічаємо і приймаємо неохоче.

Рисунок 2. Кількість перетинів польсько-українського кордону в 1995–2014 роках (дані в тис.)

Джерело: власне опрацювання на підставі даних www.strazgraniczna.pl.

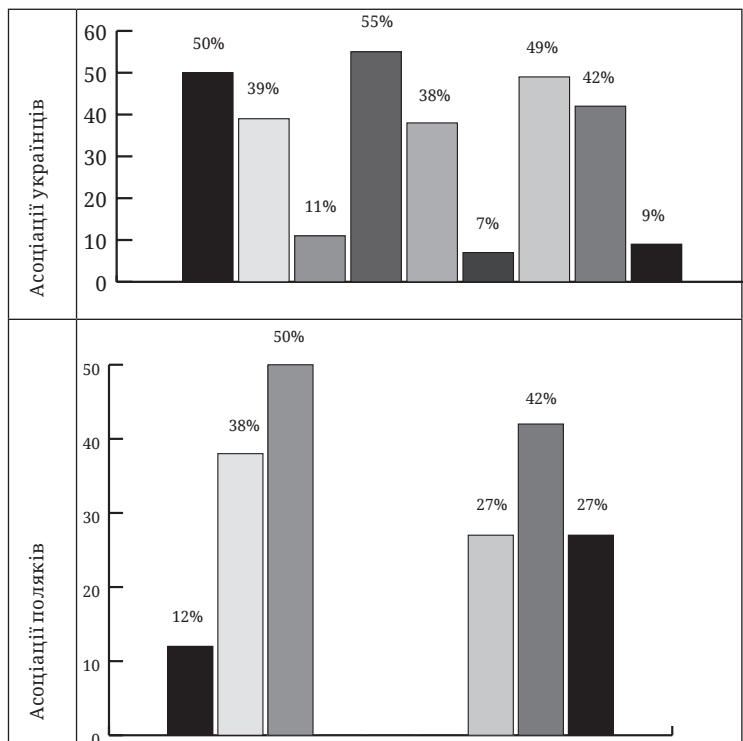
Проте здається, що у випадку стосунків між поляками й українцями зустрічі віч-на-віч спричинили принаймні те, що взаємне бачення обох народів перестало складатися переважно з історичних асоціацій (інколи далеких, наприклад, з часами Хмельницького), а набрали сучасних рис.

http://www.polish-jewish-heritage.org/pol/antysemityzm_bez_zydow.htm (доступ 1 грудня 2015 року).

5 Див., напр.: Robert Anton Wilson, *Prometheus Rising*, Las Vegas 2009, с. 23–28.

Варто також усвідомлювати, що образ Польщі і поляків в очах українців від початку (тобто від 1999 року, коли було проведено перше дослідження на цю тему) був менш обтяжений історією і в ньому було більше позитивних елементів, ніж у польському образі українців. У своїх асоціаціях до історії вдавалися переважно тільки мешканці західної частини України⁶.

Рисунок 3. Емоційне забарвлення асоціацій поляків з Україною і українців з Польщею, 1999, 2010, 2013

Джерело: Інститут Публічних Справ (Instytut Spraw Publicznych).

⁶ Більше про асоціації поляків і українців щодо сусідньої країни: Joanna Konieczna, *Polska – Ukraina. Wzajemny wizerunek*, Warszawa 2001 та Joanna Fomina, Joanna Konieczna-Sałamatin, Jacek Kucharczyk, Łukasz Wenerski, *Polska – Ukraina, Polacy – Ukraińcy. Spojrzenie przez granicę*, Warszawa 2013.

Після здобуття незалежності українці переважно не знали Польщі, але назагал не мали до неї претензій — пам'ять про польсько-українські конфлікти зберегли мешканці незначної частини країни. Поляки також України (сучасної) не знали, але пам'ять про конфлікти була тоді (і залишилася донині) суттєвою частиною польської колективної пам'яті. Це важлива різниця: разом з поширенням у Польщі знань про Україну і зростанням інтенсивності контактів, позиції поляків пройшли значну еволюцію, тоді як температура оцінок українців залишилася практично без змін.

Чому (деякі) поляки полюбили українців?

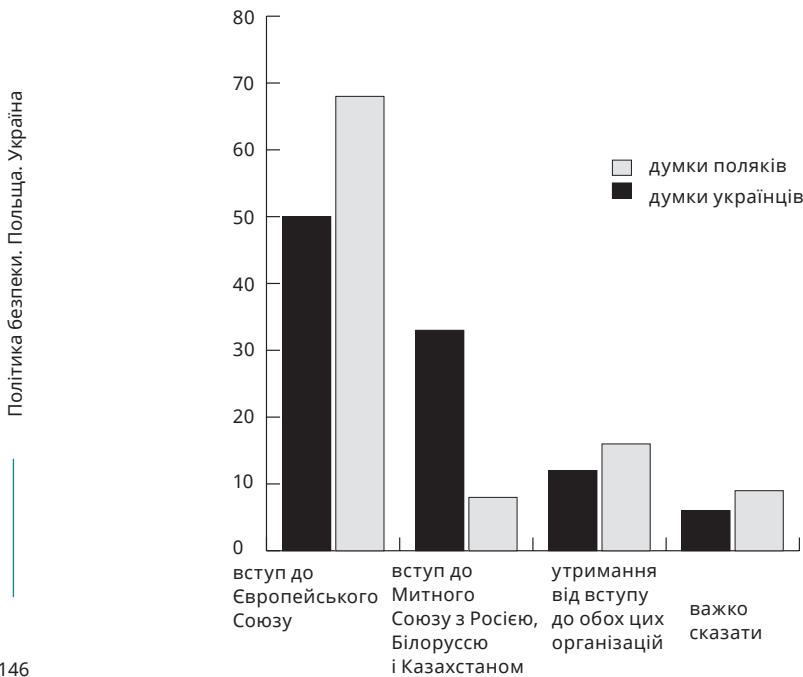
Ведені багато років дослідження ставлення до інших народів та етнічних груп указують на два найважливіші чинники, які формують ці оцінки — рівень економічного розвитку і належність до тих самих політичних союзів⁷. Назагал ми схильні обдаровувати симпатією багатші від нас народи, які становлять позитивну групу відношення, а також ті, які стоять по той сам бік «політичної барикади», тобто належать до тих самих міжнародних організацій, військових блоків і подібне. Важливим чинником є також культурна близькість — більше любимо тих, які подібні до нас, ніж тих, що явно відрізняються від нас цінностями, звичаями, кольором шкіри чи стилем життя.

Якщо дивитися з точки зору Польщі і поляків, на початку тільки культурна близькість схиляла до симпатії в стосунку до України, тоді як економічний чи політичний чинники радше стояли на перешкоді. Перешкоду становила також пам'ять про минуле польсько-українських стосунків. Однак Помаранчева Революція

⁷ Aleksandra Jasińska-Kania, *Uwagi w sprawie projektu „Postrzeganie Polski”*, [y:] *Obraz Polski i Polaków w Europie*, red. Lena Kolarska-Bobińska, Warszawa 2003, с. 22–34.

звернула увагу поляків на такі риси українців, яких багато хто досі не підозрював у своїх південно-східних сусідів. Виявилось, що українці прив'язані до свободи і демократії і готові за ці цінності боротися. Виявилось також, що «Україна — не Росія», ба навіть те, що багато українців дуже старається цю відмінність підкреслювати, а «пересічний українець» відчуває до Росії не більшу симпатію, ніж «пересічний поляк». Отож у Польщі зауважили спільність з українцями щодо цінностей і політичних поглядів. Це було тим легше, що в опублікованих у польських медіа (які тоді дуже охоче займалися цією темою) матеріалах ці події представляли в контексті змагань «Європи» з «Росією» за душу України.

Рисунок 4. Думки про бажаний напрямок інтеграції України (2013)

У результаті дій всіх цих чинників у польському суспільстві дуже популярним стало переконання, що Україна повинна стати частиною того самого політичного союзу, до якого віднедавна належить Польща. Парадоксальним може здаватися те, що поляки частіше від українців підтримували членство України в Європейському Союзі, але ця ситуація утримується вже кілька років.

Як бачимо, у випадку ставлення поляків до українців описаний механізм задіяв немовби в другий бік: тут не приналежність до того самого політичного табору вплинула на симпатію, а навпаки — симпатія викликала бажання «перетягнути» Україну на «наш» бік політичної барикади.

Поляризація ставлення поляків до українців

Приглядаючись до зацитованих думок поляків про Україну та українців, варто пам'ятати про два моменти:

1) думки поляків про українців дуже поляризовані — в останніх доступних опитуваннях CBOS (лютий 2015) було майже порівну осіб, які виражали симпатію (36%) й антипатію (32%);

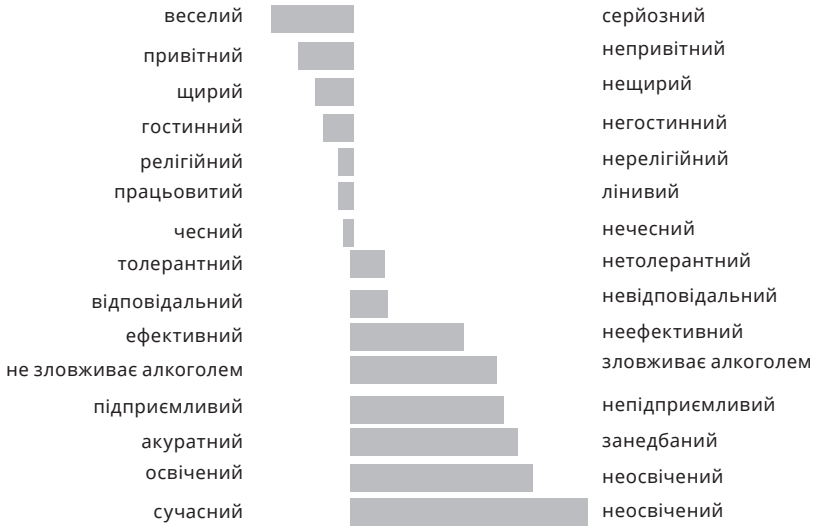
2) ставлення до країни буває значною мірою відірване від ставлення до її мешканців — навіть якщо це звучить парадоксально. На цей поділ позицій і думок звертав увагу, між іншим, Микола Рябчук у статті, опублікованій в місячнику „Więź” у 1998 році⁸. Отож загальна підтримка політичних стремлень України іде в парі з образом українців, який радше для неї не вигідний, незалежно від того, що містить багато позитивних елементів.

Цей образ також можна реконструювати на підставі рис, що їх поляки приписують «типовому українцеві». Це ілюструє рисунок 5.

8 Mykoła Riabczuk, *Polski, Polak, Polska — próba filologicznego krajoznawstwa*, „Więź” 1998, nr 3, с. 33–43.

У 2013 році поляки бачили українців як веселих, зичливих, щирих і працьовитих, але водночас — нетолерантних, неефективних, з проблемою надмірного вживання алкоголю і відсталих.

Рисунок 5. Риси українців порівняно з рисами поляків — думки поляків (2013)

Увага: на рисунку представлено порівняння образів «типового українця» з образом «типового поляка», тому якщо стовпчик скерований в бік прикметника «веселий», це означає: поляки вважають, що типовий українець веселіший, ніж типовий поляк. Якщо стовпчик скерований у бік прикметника «відсталий», це означає: поляки вважають українців відсталішими за поляків.

Джерело: власне опрацювання на підставі даних Інституту Публічних Справ (2013).

Цікаво, що до представленого на рисунку 5 набору рис типового українця належить також релігійність — стовпчик на рисунку, звернений у бік прикметника «релігійний», означає, що поляки частіше приписували цю рису українцям, ніж самим собі. Для осіб, які добре знають Україну та її мешканців, це може здаватися

несподіваним, оскільки українці напевно менш релігійні, ніж поляки — принаймні якщо брати до уваги участь в релігійних відправах та різного роду публічних релігійних практиках (процесії, прощі і т.д.). Проте релігійність становить рису традиційних суспільств. Набір рис, які поляки приписують українцям, вказує на те, що вони мають переважно власне такий, традиційний, образ типового українця: усміхненого, щирого і гостинного, тобто когось, з ким можна випити і побавитися, але в стосунку до кого радше не розглядається думка про серйозну співпрацю.

Подібний набір рис, що їх поляки приписують українцям, уявлено проведено у вересні 2015 року опитування CBOS⁹ — до набору вже згаданих позитивних рис українців респонденти CBOS додають ще відвагу й рішучість, а також зарадність і патріотизм. Серед негативних рис з'являється затягість і жорстокість, а також нечесність, нахабство і неповага до закону. Отож видно, що образ типового українця в очах поляків залишається, з одного боку, постійним у своїх головних обрисах, а з іншого — доволі неоднозначний.

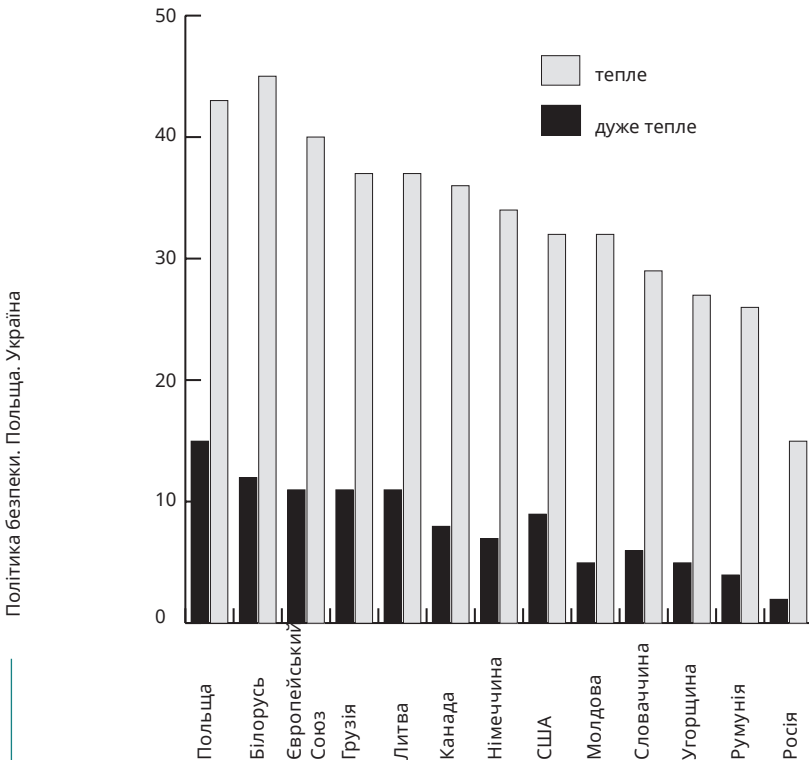
Польща як Захід

Якщо обернути перспективу і спробувати подивитися на Польщу і поляків очима українців, то виявиться, що в образі, який панує в українському суспільстві, є багато елементів, які поляки хотіли б у себе бачити самі. Цитоване опитування Інституту Публічних Справ 2013 року показало, що українці бачать поляків передовсім через призму компетентності: на їхню думку, типовий поляк більш сучасний, освічений, відповідальний і підприємливий, ніж типовий українець, а також — не зловживає алкоголем.

9 Komunikat CBOS nr 124/2015, доступний на сторінці: www.cbos.pl (доступ 10 грудня 2015 року).

Своєю чергою, польська держава дбає про своїх громадян, створюючи умови для розвитку підприємництва і шануючи громадянські права. Тільки 27 відсотків українців висловило думку, що польські урядовці корумповані, тоді як подібної думки про українських урядовців було 77 відсотків поляків.

Рисунок 6. Ставлення українців до вибраних країн і Європейського Союзу

Джерело: International Republican Institute, опитування проведене 7–21 вересня 2015 року.

Отож в очах українців Польща має всі риси позитивного відношення. Позитивне ставлення українців до Польщі, зафіксоване в опитуваннях 2013 року, змінилося також завдяки заангажуванню як польських громадян, так і влади Речі Посполитої в підтримку України під час Революції Гідності. У проведеному у вересні 2015 року опитуванні громадської думки Польща була країною, до якої симпатії виражали найчастіше (15% окреслило свої почуття як «дуже теплі», а 43% — як «теплі»).

Можна і варто тішитися з того, що українці живлять до поляків теплі почуття, а польська держава вважається механізмом, який добре функціонує і служить людям. Проте водночас належить усвідомлювати, що цей образ не випливає з того, що українці добре знають Польщу і з цього висновують саме такі переконання.

Цей образ постав значною мірою завдяки вигідним для Польщі порівнянням з Україною, і то значною мірою за посередництвом медіа, Інтернету і подібних. Українці переважно не знають Польщі з власного досвіду — у 2013 році лише шістьнадцять відсотків українців задекларувало, що були в Польщі після 1991 року. Ми сусіди, але не відвідуємо одне одного надто часто. Наведені на початку цієї статті дані, що ілюструють зростання руху на польсько-українському кордоні, зрозуміло, відповідають дійсності, але цей рух генерують передовсім мешканці прикордонних районів, які справді добре знають реалії по другий бік кордону. Варто додати, що поляки знають Україну «з автопсії» не набагато ліпше, ніж українці Польщу — після 1991 року південно-східних сусідів відвідав кожен п'ятий поляк. При цьому характерно, що більшість поляків, які були в Україні, обмежилися одним виїздом, натомість більшість українців, які відвідують Польщу, роблять це частіше¹⁰.

10 Joanna Fomina, Joanna Konieczna-Salamatin, Jacek Kucharczyk, Łukasz Wenerski, *Polska - Ukraina...*, с.16.

У значною мірою позитивному «на виріст» образі Польщі, який існує в очах українців, криється певна небезпека для майбутнього взаємних стосунків. Позитивний образ породжує далекосяжні надії й очікування, які українці пов'язують з Польщею. Значна частина тих очікувань — з різних причин — не може бути здійснена, а звідси пряма дорога до розчарування і претензій. Варто про це пам'ятати і дбати про те, щоб при відвідинах Польщі перші контакти українців з польськими інституціями права (наприклад, при перетинах кордону) не були для них відром холодної води, що спричинює поворот на 180 градусів стереотипу, який сидить у їхніх головах.

Війна на сході України в очах поляків

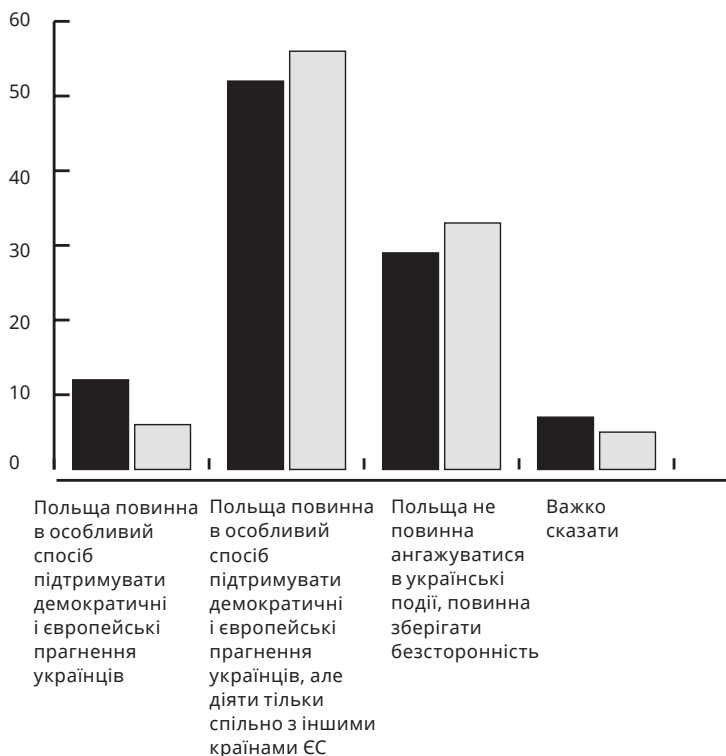
Як уже згадувалося, поляки уважно спостерігають за подіями в Україні і на підставі інформації про ці події творять собі образ українського суспільства, народу і держави. Події зламу 2013–2014 років і конфлікт з Росією, що розвинувся як їх наслідок, притягують до України увагу не тільки поляків. Згідно з опитуванням CBOS, подіями у східного сусіда Польщі цікавиться значний відсоток поляків, причому від кільканадцяти до 25 відсотків декларує, що це зацікавлення сильне (в лютому 2015 року 17% стверджувало, що «дуже цікавиться» подіями в Україні, а ще 59% цікавилось «трохи») ¹¹.

Водночас, у тому самому бюлетені (22/2015) CBOS занотував також зростання серед поляків переконання, що ситуація в Україні створює небезпеку для Польщі. В лютому 2015 року 3/4 опитуваних трималися цього переконання і водночас 67 відсотків вважали, що це також загроза для безпеки Європи.

11 Komunikat CBOS nr 22/2015, доступний на сторінці: www.cbos.pl (доступ 10 грудня 2015 року).

У цій ситуації поляки хочуть допомагати Україні — і роблять це практично, між іншим, за посередництвом неурядових (і урядових) організацій, які скеровують до України гуманітарну допомогу або надають експертну підтримку в проведенні реформ.

Рисунок 7. Думки поляків про підтримку України

Джерело: Komunikat CBOS nr 22/2015).

Як на початку 2014, так і на початку 2015 року понад шістьдесят відсотків поляків вважало, що Польща повинна підтримувати проєвропейські і продемократичні прагнення українців. Проте

характерним у цих оцінках є те, що більшість опитуваних вважає: підтримка повинна надаватися у співпраці в рамках Європейського Союзу. Упродовж останнього року відсоток прихильників надання підтримки Україні без оглядання на Європейський Союз змалів наполовину.

Треба відзначити зростання (на 4%) частки переконаних, що Польща не повинна ангажуватися в українські справи. Це різниця на межі статистичної похибки, тому не можемо бути цілковито певні, чи справді маємо справу зі зростанням «україноскептицизму» в польському суспільстві, хоча й не можна цього виключати.

Погляди на допомогу Україні не залежать від почуття загрози, яке потенційно несе для Польщі війна на сході — це пов'язано з віком, рівнем освіти і матеріальною ситуацією. Будь-яку участь в українських справах відкидають найчастіше найстарші опитувані (42%), безробітні (41%), селяни (42%) та особи з початковою освітою (43%) і з низько оцінюваною матеріальною ситуацією (47%). Що вищий рівень освіти, то рідше опитувані виражали думку, що Польща не повинна ангажуватися в підтримку України.

Незалежно від того, що виразна більшість підтримує надання підтримки Україні, водночас прозвучало, що ця підтримка не повинна мати характеру фінансової допомоги. На це вказують результати того самого дослідження CBOS з лютого 2015 року: 31 відсотків опитуваних виразило переконання, що Польща повинна виділити Україні фінансову допомогу (в тому числі 4% «рішуче так»), натомість на думку 62 відсотків цього робити не варто (29% «рішуче ні»).

Що далі зі взаємним баченням поляків і українців? Замість підсумування

Варто звернути увагу на те, що нинішні взаємні оцінки поляків і українців формуються в реаліях, які дуже відрізняються від стану речей у 2013 році, коли проведено більшість із наведених у цій статті досліджень. Проте видається, що взаємне бачення обох народів сьогодні не є гіршим, ніж два роки тому. Найважливіші елементи цього нового контексту становлять:

- Революція Гідності в Україні (2013–2014), за яку польське суспільство вболівало від самого початку, в результаті чого як суспільство, так і державні інституції надали Україні суттєву допомогу, яка не обмежилася символічними жєстами, а мала матеріальний вимір. В Україні переважно зауважують цю підтримку і її цінують, а серед поляків збільшилася кількість осіб, реально залучених у польсько-українську співпрацю.
- Анексія Криму і війна на сході, разом зі складною економічною ситуацією України становлять чинник, що сприяє еміграції з цієї країни. Багато тих українських емігрантів потрапляє до Польщі, більшість з них — до Варшави і околиць. Польсько-українські контакти набувають характеру щоденної співпраці, але також — конкуренції на ринку праці, а це не конче матиме позитивний вплив на взаємне бачення.
- Третім важливим елементом контексту, в якому формуються взаємні оцінки поляків і українців, є так звана міграційна криза в Європі та її представлення в польських медіа або, ширше, в публічному дискурсі. Цей елемент контексту дуже виразно вплинув на позиції поляків щодо самої ідеї економічної еміграції і щодо емігрантів, а також схиляє нас до щораз скептичнішого — щоб не сказати ворожого — ставлення до емігрантів. Під впливом медійного дискурсу поляки упродовж кількох

місяців 2015 року сильно змінили свої оцінки щодо ідеї приймання біженців: у травні 2015 року 72 відсотки вважали, що біженців належить приймати, а в листопаді 2015 року так вважало вже тільки 56 відсотків опитуваних¹². Це досі небачена зміна в суспільних настроях. Тому українці, що перебувають у Польщі, на тлі потенційних прибульців з більш екзотичних регіонів світу вважаються «своїми». Проте ця ситуація може змінитися внаслідок зростання суспільного напруження як довкола питань імміграції, так і приймання біженців.

Пйотр Косєвський

Дивлячись на війну

Чи мистецтво повинно займатися війною, конфліктами, стражданням? А якщо вже має про них говорити, то в який спосіб? Як уникнути пастки епатування насильством? Відповідь на перше з тих питань здається очевидною. Темою війни мистецтво займалося завжди: сцени звитяжних битв «як своєрідний *exegi monumentum* прославляли володаря і унаочнювали його силу» — нагадували творці виставки *Війна і мир*, презентованій в люблінській Галереї Лабіринт у 2015 році¹. Список творів, що прославляють великі звитяги, дуже довгий, але не бракує також праць, які показують темний, брутальний бік війни: від знаменитих графік Жака Кало, через *Лихоліття війни* Франсіско Гойї, цикли графік Макса Бекмана і Отто Дікса, по *Герніку* Пабло Пікассо і картини Анджея Врублевського.

Проте чи сьогодні мистецтво здатне конкурувати з медіа та Інтернетом? Чи митці можуть сказати про війну щось інше, суттєве, чого глядач не знайде на екрані телевізора, комп'ютера чи телефону? Спробою відповіді на ці питання була виставка в Галереї Лабіринт, присвячена присутності війни в польському

¹ *Війна і мир*, Люблін, Галерея Лабіринт, виставка діяла від 11 вересня до 7 листопада 2015 року; куратори: Маґдалена Лінковська, Томаш Кітлінський, Павел Лешкович.

мистецтві останньої чверті століття. Це тема позірно очевидна, а проте ніхто досі не підготував подібної експозиції.

8 вересня 2001 року на вулиці Кошиковій у Варшаві, недалеко від будівлі Посольства Сполучених Штатів, з'явився білборд авторства групи „Twożuwo”. Площина була поділена на дві половини. На одній було зображення молодого хлопця, вбраного в блакитну сорочку. Він лежав на траві, в безруху, замислений. У руці недбало тримав стебло трави. На другій половині білборда був текст: «Коли врешті буде війна». Це твір про нудьгу, про очікування на зміну, на подію, що змінить життя — підкреслювали його творці. Через три дні відбувся замах на World Trade Center.

Обставини справили, що білборд групи „Twożuwo” став три-возно однозначний. Однак — поки не настало 11 вересня — він добре передавав стан останнього 25-ліття. Війна в Польщі здавалася чимось далеким, практично нереальним. Навіть якщо вона тривала у недалекій прецінь Югославії (значно більший відгомін викликали чеченські війни). Не змінила цього почуття польська участь в Іраку чи Афганістані. Звичайно, як показують опитування громадської думки, проведені CBOS у листопаді 2014 року², вже після вибуху конфлікту на сході України можна помітити зростання почуття загрози військовою атакою чи вибухом війни в Європі. Проте, як підкреслює Анджей Рихард у коментарі до цього дослідження, «почуття безпеки в поляків є найвище від початку дослідження цього питання, а отже від 1987 року! 77 відсотків твердить, що Польща є країною, „в якій життя безпечне»»³.

2 Див.: *Ocena stanu bezpieczeństwa państwa. Raport z badania sondażowego przeprowadzonego na zlecenie Biura Bezpieczeństwa Narodowego* (badanie CBOS z listopada 2014 roku), https://www.bbn.gov.pl/ftp/dok/05/ocena_stanu_bezpieczenstwa_panstwa.pdf.

3 Andrzej Rychard, *Ekspertyza na temat interpretacji i wniosków z badania „Ocena stanu bezpieczeństwa państwa. Raport z badania sondażowego przeprowadzonego na zlecenie Biura Bezpieczeństwa Narodowego”*, https://www.bbn.gov.pl/ftp/dok/05/ekspertyza_andrzej_rychard.pdf.

Війна під час миру

«Певна легкість підходу до теми, яка з'являється в митців, напевно виникає з [...] віддалення від війни. Вони не відчують справжньої загрози існуванню, мають тільки привілей критичної праці над військовими міфологіями і амбіціями, які далі мотивують багатьох чоловіків вступати до армії, а політиків, спраглих влади, приймати рішення про заангажування в війну»⁴, — пише Павел Лешкович у книжці, що супроводжує люблінську виставку. І цю дистанцію, почуття, що війна є чимось далеким і по суті нам чужим, минулим, давнім, добре вдалося схопити в роботах, зібраних у Галереї Лабіринт. Проте є один суттєвий виняток. Тема Голокосту, пов'язана чи навіть ототожнювана з війною, переживається особливо інтенсивно (взагалі це питання в польському мистецтві після 1989 року займає особливе місце).

Список митців, які створили праці на тему Голокосту єврейського народу, довгий: Мірослав Балка, Артур Жмієвський, Кристина Пйотровська, Ельжбета Яніцька, Йоанна Райковська, Зоф'я Ліпецька, Войцех Вільчик... На картині Вільгельма Сасналя *Шоа (Ліс)* 2003 року видно намальовані виразними грубими мазками дерева. Вони займають центральне місце, немовби були єдиними свідками темного минулого. Щойно згодом можна помітити віддалені невеликі фігурки людей. Сасналь малює також портрет перекладачки, яка допомагала Клодові Ланцману в його розмовах з поляками, а також серію картин, інспірованих коміксом Арта Шпігелмана *Maus*. Раніше, в 1996 році, з'явився *Леро. Концтабір* Збігнева Лібери, робота, яка свого часу викликала гострі суперечки, присвячена не так Голокосту, як пам'яті про нього та

⁴ Paweł Leszkowicz, *Wojna (!!!) i pokój (?)*. Fascynujący militarystyczny w polskiej sztuce współczesnej, [y:] *Wojna i pokój*, Lublin 2015, с. 9.

інші травматичні події, а також її використанню, баналізуванню, комерціалізації врешті.

Ту саму проблему порушив Лібера в циклі *Позитиви* 2002–2003 років. Автор використовував там відомі світлини, що представляють драматичні події: в'язнів концтабору чи вояків над тілом Че Гевари. Митець обернув давні кадри, але замість трагічних розповідей пропонує оптимістичні. Це велосипедисти, вбрані в кольорові уніформи, а не чужі солдати зносять шлагбаум на кордоні (повторення світлини солдатів вермахту, що форсували польські прикордонні пункти 1 вересня 1939 року). Молоді люди біжать усміхнені (повторення фотографії в'єтнамської дівчинки, що зазнала опіків під час атаки американських військ). Дехто визнав світлини Лібери спробою звільнення від травми, пов'язаної з огляданням першовзірців. Може, якраз навпаки? Першовзірці фотографій стали банальними, буденними. Художник ще раз ставить їх перед очима. Змушує повернутися до давніх подій.

Цікаво, що інші аспекти Другої світової війни не викликають настільки великого зацікавлення польських художників. Хоча ті роки, 1939–1945, особливо Варшавське повстання, в Третій Речі Посполитій опинилося в самому центрі польської історичної пам'яті. Звичайно, на замовлення Музею Варшавського Повстання запроєктовано цикл муралів (з них один — Кароля Радзішевського — визнали надто контрверсійним і не допустили до його реалізації). Проте інших робіт постало небагато. До тих винятків належить видана 2005 року книжка *Що робить зв'язкова* з фотомонтажами Збігнева Лібери і текстом Дарека Фокса. Це негероїчна розповідь про Варшавське повстання, в якому є місце для жінки, для погляду з її перспективи на події 1944 року. Тут мова йде про страх, втому, але також зачарування і навіть пожадання.

Збігнев Лібера запропонував не альтернативу, а доповнення погляду на минуле. Погляд, в якому є місце для героїства, але без

заштампованих уявлень про війну, як почерпнутих з минулого, так і творених у сучасних медіа. Постає навіть, як це підкреслюють творці люблінської виставки, нова ревізіоністська мілітарна іконографія. У *Сні Буша* (2003) Лібера показав солдатів західної коаліції, яких вітають квітами іракські жінки. До світлини, опублікованої на обкладинці тижневика „Przekrój” після входу американських військ до Багдаду, додано редакційний коментар: «Цього насправді не було». У відео *Кара і злочин* 2002 року Катажина Козира показала нелегальні ігри в війну. Чоловіки з обличчями, схованими за гротескними масками *pin-up girls* б'ються, використовуючи справжню зброю: чути вистріли і вибухи. Це небезпечна, але тільки забава.

Митець у час війни

Не тільки поляки користувалися тим, що називають «рентою миру». Почуття зовнішньої безпеки домінувало в усій об'єднаній Європі. Поволі навіть почали забувати, що такий довгий період миру був винятком з правила, «паузою в історії», як це назве Тоні Джадт в своїй книжці *Велика ілюзія?* «Не йдеться про те, що ми невдовзі повинні повернутися до старих поганих практик, — додавав Джадт. — Минулі події, оскільки до них дійшло, залишаються в хроніках і в пам'яті [...]. Але правда також, що люди можуть забувати про те, щоб пам'ятати [...] причини, через які щось інше здавалося таке важливе, стають менш істотні»⁵.

У 2014 році відбулося повернення до тих «старих поганих практик». На виставці в Любліні було показано вибрані праці з циклу *366 обертань* Маріуша Таркавяна. Від 1 листопада 2013 до 1 листопада наступного року художник день-у-день виконував один рисунок. Ілюстрував свою щоденність, подорожі, мистецькі події,

5 Tony Judt, *Wielkie złudzenie? Esej o Europie*, przeł. Andrzej Jankowski, Poznań 2012, s. 157.

але також представляв образи, почерпнуті з телевізійних новин. Постає своєрідна хроніка подій одного року, в якій конфлікти займають особливе місце: сектор Газа, Сирія, Україна...

Хоча люблінська експозиція стосувалася польського мистецтва, проте в ній взяла участь українська художниця Анастасія Міхно. Її відео *Квіти* 2014 року представляє молодих привабливих людей з квітами в вустах. Робота є спробою відповіді на війну, що точиться на сході України.

Ще виразніше зіткнення двох різних перспектив, митців, для яких війна — це лише минуле або медійне повідомлення з далекої країни, і тих, котрі досвідчують її тут і тепер, чудово показала виставка *Уява. Реальність* у Національному Художньому Музеї України в Києві⁶.

Війна на сході України — це був ще один досвід (після Революції Гідності на зламі 2013–2014 років), з яким мусили зміритися українські митці. Від самого початку вони були присутні на київському Майдані. Увесь час фільмували і фотографували, немовби через образ намагаючись ухопити суть цього протесту, який безнастанно вислизав і не давав себе замкнути в одних інтерпретаційних рамках. Христина Бердинських робила портрети учасників протесту і збирала їх розповіді, а потім розміщувала це на Фейсбучі (проект *Maidaners*; потім ті матеріали було видано в формі книжки). Олександр Чекманов у циклі *Войовники* (2014) фотографував учасників протесту в момент, коли вони покинули поле бою. На рисунках Лади Наконечної, які представляють Майдан, можна побачити людей на барикадах, гори шин, засіки... Проте образ ніби частково затирався, зникав. Бачимо лише фрагменти, уламки.

6 *Уява. Реальність*, Київ, Національний Художній Музей України. Виставка діяла від 13 листопада до 13 грудня 2015 року; куратори: Вальдемар Татарчук, Тарас Полатайко.

Постав також *Київський щоденник* Влади Ралко — цикл робіт на папері 2013–2014 років. Дуже особистий, складний, навіть страшний щоденник кількох українських травматичних місяців. Світ, представлений Ралко в тих невеликих рисунках, сповнений страху, насильства, страждання. У броньованих автомобілях сплять ні то дорослі, ні то немовлята, напівроздягнена жінка пірнає в... свіжо зоране поле. Чоловікові, вбраному в військовий мундир, причепили таблицю з тирю. Він уже не має голови. Замість неї вибухає пломінь.

Українсько-єврейський діяч Йосиф Зісельс зауважив, що кожне суспільство шукає адекватних для його ідентичності форм протесту. У випадку України це було сягання, часом досить дослівне, до давніх формул, часом ще з козацьких часів. Подібно й митці шукали і шукають способів розповісти про те, що переживають, маючи свідомість труднощів з цим пов'язаних. «Так, ми знаходимося на полі битви і в цьому полягає проблема, — своєю чергою підкреслює Лада Наконечна в розмові з Зоф'єю Блющ. — Що мистецтво справді може зробити, то це акумулювати, провокувати думки в спосіб, який покаже або виявить невидимі досі речі, процеси, стосунки — ми боїмося бачити, відчувати і діяти. Мистецтво є також важливим документом часу»⁷.

Таких документів часів війни вже трохи з'явилось. Вони були показані в Українському Павільйоні під час Мистецького Бієнале в Венеції в 2015 році, під прикметною назвою *Hope!*⁸. Там опинилася робота *Синонім до слова «чекати»* (2015), авторства Відкритої Групи (Open Group). У Павільйоні було розміщено дев'ять екранів, на яких показували запис з родинних домів молодих

7 *Do czego Europy potrzebny artysta ze Wschodu* [z Ładą Nakoneczną rozmawia Zofia Bluszcz], Kultura Enter, <http://kulturaenter.com/?p=14689>.

8 *Hope!*, 56 Міжнародна Бієнале Мистецтв, Український Павільйон, Венеція; виставка діяла від 9 травня до 22 листопада 2015 року; куратор: Бйорн Гельдгоф (Björn Geldhof).

людей, призваних до війська. Можна було побачити спорожнілі господарства, які чекають на повернення їх мешканців. Пустку, що залишилася після тих, хто воює на сході України. Своєю чергою на виставці *Уява. Реальність* було показано великі чорно-білі фотографії Тараса Полатайка з циклу *Війна. 11 портретів*. Це портрети вояків, поранених, сфотографованих у шпиталі. Обличчя в обличчя. Кожен дивиться просто в очі глядачеві. Є також записи їхніх історій. Це зіндивідуалізована розповідь про війну, дуже особиста, позбавлена пафосу. В Національному Художньому Музеї України було також показано відеоінсталяцію Open Group *Подвір'я* (2015). Це спроба реконструкції будинків, знищених під час Другої світової війни та війни на Донбасі. Вигляд конкретних місць, що належать людям, названим по імені і прізвищу. Митці створили розповідь про війну з точки зору цивільних жертв, а не військових.

Натомість перед Українським Павільйоном у Венеції було представлено великий скляний стелаж *Труднощі профанації* (2015). Нікіта Кадан вмістив у ньому те, що знайшов на теренах східної України, охоплених конфліктом. Це стара пральна машина, груз, обгоріла скринька, в якій ростуть рахітні рослини з прибудинкового городця, якась знищена бляшана таблиця. З тих всіх залишків війни постав своерідний пам'ятник слідів колишнього безпечного звичайного життя. Двозначний монумент, присвячений світу, якого вже немає.

Від редакції

Сьогодні однією з ключових проблем для Польщі є питання безпеки (що може звучати як тавтологізм). Збройний конфлікт на сході України і політика Росії трактуються як загроза також для нашої країни. Україна теж наново творить політику безпеки (в грудні 2014 року відмовилася від позаблокового статусу). Теперішній президент і уряд говорять про українські наміри стати членами НАТО та ЄС. Можливість інтеграції цієї країни з Євросоюзом, особливо з НАТО, викликає серйозні контрверсії серед теперішніх членів цих інституцій. В Україні також досі немає однаковості щодо цих питань.

Змінюється сама дефініція політики безпеки і виклики, що стоять перед державами. Про масштаб нових викликів може свідчити гібридна війна, що триває на сході України. Класичної оборонної і закордонної політики не досить, щоб давати собі раду з подібними конфліктами.

Цим проблемам була присвячена зустріч *Форуму Польща–Україна: політика безпеки*, організована Фондом імені Стефана Баторія 1 жовтня 2015 року в Варшаві. Розмова під час зустрічі стосувалася оборонної і закордонної політики обох країн, а також економічної й інформаційної безпеки.

У книжці вміщено вступні виступи та розлогі фрагменти дискусії під час зустрічі *Форуму*. Крім осіб, чиї виступи увійшли до публікації, в зустрічі брали участь: Богуміла Бердиховська, Кость Бондаренко, Олег Вітягов, Вікторія Войціцька, Ігор Гринів, Гжегож Громадзький, Беата Гурка-Вінтер, Уршуля Дорошевська, Павел Коваль, Станіслав Козей, Лукаш Павловський, Оксана Продан і Юстина Прус-Войцеховська. Додатково до збірника включено виступи під час публічної конференції *Політика безпеки України*, яка відбулася 2 жовтня 2015 року і доповнювала зустрічі *Форуму*.

Дякуємо Богумілі Бердиховській, Войцеху Кононьчуку і Мирославу Чеху за присутню допомогу в приготуванні *Форуму Польща-Україна*, Міжнародному Фонду «Відродження» в Києві — за співпрацю в організації Форуму та виданні публікації, а Міністерству Закордонних Справ РП — за надану нам фінансову підтримку.

Дякуємо теж художникам — Владі Ралко, Маріушу Таркавяну, Маріушу Ліблю і Кшиштофу Сідорці (Twożuwo), а також Вальдемару Татарчукові і Галереї Лабіринт за надання робіт, розміщених у книжці.

Довідки про учасників

Лукаш Адамський (Łukasz Adamski, нар. 1981 року) — історик і політолог, д-р, керівник дослідницьких проєктів Центру Польсько-Російського Діалогу і Порозуміння. У 2006–2011 роках працівник Польського Інституту Міжнародних Справ. Постійний співпрацівник часопису „Nowa Europa Wschodnia”. Публікувався, м.ін., у виданнях: „Gazeta Wyborcza”, „Rzeczpospolita”, „Tygodnik Powszechny” та “Süddeutsche Zeitung”. Автор монографій: *Прогресивний націоналіст. Михайло Грушевський та його погляди на Польщу і поляків (Nacjonalista postępu. Mychajło Hruszewski i jego poglądy na Polskę i Polaków*, 2011), *Думкою і словом. Польсько-російський ідейний дискурс XIX століття (Myśl i słowem. Polsko-rosyjski dyskurs ideowy XIX wieku*, red., ze Sławomirem Dębskim, Warszawa 2014).

Богуміла Бердыховська (Bogumiła Berdychowska, нар. 1963 року) — публіцистка, членкиня редакції кварталника „Więź” («Зв'язок»). Раніше керувала Бюро у Справах Національних Меншин у Міністерстві Культури і Мистецтва, була заступницею директора V Програми Польського Радіо. Публікувалася у виданнях: «Критика» (Київ), „Gazeta Wyborcza”, „Rzeczpospolita” (Варшава), „Tygodnik Powszechny” (Краків), „Kultura” (Париж). Авторка численних публікацій про Україну, м.ін., *Україна. Люди і книжки (Ukraina. Ludzie i książki*, Wrocław 2006), *Бунт покоління: розмови з українськими інтелектуалами (Bunt pokolenia: rozmowy z intelektualistami ukraińskimi*, z Olą Hnatiuk, Lublin 2000).

Вікторія Войціцька (нар. 1974 року) — економіст, політик. Депутат Верховної Ради (Самопоміч), секретар Комісії з питань паливно-енергетичного комплексу, ядерної політики і атомної безпеки. У 2011–2014 роках — фінансовий директор акціонерного товариства «ТисаГаз», CUB Energy Inc.,

VP Finance, перед тим була фінансовим директором Cushman & Wakefield Ukraina та Concorde Capital.

Генрик Вуєц (Henryk Wujec, нар. 1940 року) — політик. У період ПНР діяч опозиції. Співпрацівник Комітету Захисту Робітників, потім член Комітету Громадської Самооборони KOR. Діяч «Солідарності». Член, а від 1988 до 1990 року секретар Громадянського Комітету при голові Незалежної Самоврядної Профспілки «Солідарність» Лехові Валенсі. Учасник нарад «круглого столу». У 1989–2001 роках посол Сейму РП. У 1999–2000 роках віце-міністр сільського господарства. У 2010–2015 роках радник президента РП у суспільних справах. Голова Польсько-Українського Форуму.

Антон Геращенко (нар. 1979 року) — економіст, політичний і суспільний діяч. Депутат Верховної Ради України — фракція Народного Фронту. Радник міністра внутрішніх справ України Арсена Авакова. В 2002–2006 роках депутат міської ради Харкова, потім голова адміністрації Красноградського району Харківської області.

Альона Гетьманчук (нар. 1978 року) — директорка і засновниця київського Інституту Світової Політики. Раніше була головною редакторкою Glavred Media-Group. Веде власний блог на порталі «Українська Правда», публікувалася також у виданнях: “The New York Times”, “The International Herald Tribune”, „Gazeta Wyborcza”, “Kyiv Post” і “Moscow Times”. Останні публікації: *A Call for the EU — Time to Step in* (Kyiv 2014, українською й англійською), *The Reform of the Ppeacekeeping Mission in Transnistria: a Premise for Conflict Settlement* (Kyiv 2014), *Ukraine: Diagnostics of the National (in)Security* (Kyiv 2013), *How to Get Rid of Post-Sovietness* (Kyiv 2012).

Михайло Гончар (нар. 1963 року) — голова Центру Глобальних Студій «Стратегія XXI». Член редколегії видавництва «Чорноморська безпека». До 2014 року директор енергетичних програм аналітичного Центру «Номос» у Севастополі. Був членом Ради Національної Безпеки та працівником Національного Інституту Проблем Міжнародної Безпеки. Працював також у Національному Інституті Стратегічних Досліджень. Автор книг, присвячених питанням енергетичної безпеки і міжнародних відносин, серед яких: *Україна та Росія у системі міжнародних відносин — стратегічна перспектива* (Київ 2008).

Володимир Горбач (нар. 1970 року) — історик, політичний аналітик в Інституті Євroatлантичного Співробітництва (Київ). Політичний радник Strategic Advisory Group. Співпрацював з Міжнародним Фондом

«Відродження», керував аналітичним порталом Euroatlantika.info. Був членом партії Реформи і Порядок, а потім громадянської партії Пора. В 2002–2005 роках був асистентом Миколи Томенка і Бориса Тарасюка. Веде блог на порталі «Українська Правда».

Ігор Гринів (нар. 1961 року) — політик. Депутат Верховної Ради України в 1990–1994, 2002–2012 роках та від 2014 року. Член Блоку Петра Порошенка. Заступник голови адміністрації Президента України. Був також директором Фонду Підтримки Економічних Реформ, Національного Інституту Стратегічних Досліджень, заступником голови партії Реформи і Порядок.

Марцеліна Голембевська (Marcelina Gołębiowska, нар. 1973 року) — експертка з питань енергетики. Аналітик Польського Нафто- і Газовидобутку (PGNiG) та Інституту Собеського. Займається ринками природного газу й енергетичною політикою у газовій сфері в Польщі і країнах Східної Європи (переважно в Росії, Україні, Литві). У 2008–2014 викладала в Головній Торговій Школі. Співпрацювала з київським Фондом «Номос». У 2007 році експерт Національної Програми Foresight Polska 2020.

Ґжеґоґ Громадзький (Grzegorz Gromadzki, нар. 1963 року) — експерт Фондації ім. Стефана Баторія, публіцист. Працював у закордонному відділі видання „Gazeta Wyborcza” і в Осередку Східних Студій у Варшаві. Займається, м.ін., Східною Європою та унійною проблематикою. Автор багатьох публікацій, присвячених Східній Європі, в тому числі книжок *Небезпечна гра. Влада проти суспільства в Росії 2014 року* (*Niebezpieczna gra. Władza wobec społeczeństwa w Rosji 2014*, Warszawa 2014), *Eastern Partnership Revisited. Associated Countries in Focus*, z Bastianem Sendhardttem, Warszawa 2015).

Томаш Ґжеґоґ Гроссе (Tomasz Grzegorz Grosse, нар. 1968 року) — політолог і соціолог, проф., габ. д-р. Професор Варшавського Університету. Керівник Закладу Політик Європейського Союзу в Інституті Європеїстики факультету журналістики і політичних наук Варшавського Університету. Експерт в Інституті Собеського, член Проблемної Групи з Питань Регіональної і Просторової Політики при Комітеті Просторового Освоєння Країни Польської Академії Наук. Спеціалізується на проблематиці регіонального розвитку, європейських студіях й управлінні в публічній адміністрації. Останні публікації: *В обіймах європеїзації. Вибрані приклади з Центральної і Східної Європи* (*W objęciach europeizacji. Wybrane przykłady z Europy Środkowej i Wschodniej*, Warszawa 2012), *У пошуках геоeкономіки в Європі* (*W poszukiwaniu geoeconomii w Europie*, Warszawa 2014).

Адам Ебергардт (Adam Eberhardt, нар. 1975 року) — політолог, д-р, від 2008 року заступник директора Осередку Східних Студій. Працював, м.ін., як голова бюро досліджень й аналізу в Польському Інституті Міжнародних Справ, постійний кореспондент Польської Пресової Агенції у Москві. Член Польсько-Російської Групи зі складних питань, Програмної Ради Польсько-Українського Форуму Партнерства та Наукової Ради Інституту Центрально-Східної Європи в Любліні. Викладач у Collegium Civitas. Автор книг: *Гра позірності. Російсько-білоруські стосунки 1991–2008 (Gra pozorów. Stosunki rosyjsko-białoruskie 1991–2008, Warszawa 2008)*, *Революція, якої не було. П'ятирічний баланс «помаранчевої» України (Rewolucja, której nie było. Bilans pięcioletnia „pomarańczowej” Ukrainy, Warszawa 2009)*.

Пшемислав Журавський vel Граєвський (Przemysław Żurawski vel Grajewski, нар. 1963 року) — політолог, габ. д-р. Викладач відділення міжнародних і політологічних студій Лодзького Університету. Член програмної ради партії Право і Справедливість. У 2005–2006 роках експерт фракції Європейської Народної Партії і Партії Європейські Демократи в Європейському Парламенті у Брюсселі — займався моніторингом східної політики ЄС. Співробітник Європейського Інституту в Лодзі та Осередку Політичної Думки в Кракові. У 2014 році став членом програмної ради партії Право і Справедливість, а в 2015 — членом Національної Ради Розвитку, створеної президентом Анджеєм Дудою. Опублікував, м.ін.: *Геополітика — сила — воля. Змагання з долею Речі Посполитої (Geopolityka — siła — wola. Rzeczypospolitej zmagania z losem, Kraków 2010)*, *Міжнародна безпека. Мілітарний вимір (Bezpieczeństwo międzynarodowe. Wymiar militarny, Warszawa 2012)*, *Гордіня передре падинню. Роздуми про природу процесу розпаду союзів (Duch pyszny poprzedza upadek. Rozważania o naturze procesu rozpadu unii, Kraków 2012)*.

Павел Залевський (Paweł Zalewski, нар. 1964 року) — політик, історик. Від 2013 року співголова Польсько-Українського Форуму Партнерства. У 1991–1993 і 2007–2009 роках посол Сейму РП. У 2005–2007 роках голова Комісії Закордонних Справ. В 2009–2014 депутат Європейського Парламенту і заступник голови Комісії Міжнародної Торгівлі. Ініціатор і голова EU-Ukraine Link Group в Європейському Парламенті. Доповідав про Угоду про асоціацію з Україною від імені Комісії INTA. Діяч, м.ін., Права і Справедливості і заступник голови цієї партії. Тепер член Громадянської Платформи.

Денис Казанський (нар. 1984 року) — блогер і публіцист. Головний редактор «Четвертої влади» (vlada.info). Перед тим журналіст «Донецької Правди» й «Українського Тижня». Публікується на порталі Bloomberg.

Йоанна Конєчна-Саламатін (Joanna Kopieczna-Salamatin, нар. 1966 року) — соціолог, д-р. Ад'юнкт в Інституті Соціології Варшавського Університету. В 1999–2002 роках працівник Осередку Східних Студій. Займається функціонуванням громадянського суспільства і політичною культурою у Східній Європі. Оpubлікувала, м.ін., дослідження: *Польща–Україна. Взаємний образ (Polska–Ukraina. Wzajemny wizerunek, Warszawa 2001)*, *Щораз далі сусіди? Образ Польщі і поляків в Україні (Coraz dalsi sąsiedzi? Wizerunek Polski i Polaków na Ukrainie, Warszawa 2011)*, *Польща–Україна, поляки–українці. Погляд через кордон (Polska–Ukraina, Polacy–Ukraińcy. Spojrzenie przez granicę, z Joanną Fomińską, Jackiem Kucharczykiem i Łukaszem Wenerskim, Warszawa 2013)*.

Войцех Кононьчук (Wojciech Końcicki, нар. 1980 року) — аналітик, займається міжнародними відносинами. Від 2011 року керівник групи Білорусі, України і Молдови в Осередку Східних Студій. У 2005–2007 роках координатор проекту в Фондації ім. Стефана Баторія. Постійно публікується в часописах „Nowa Europa Wschodnia” і „Tygodnik Powszechny”. *Visiting scholar* в Інституті Кеннана у Вашингтоні. Оpubлікував книжку *Олігархи після Майдану: стара система в «новій» Україні (Oligarchowie po Majdanie: stary system na «nowej» Ukrainie, Warszawa 2015)*.

Пйотр Косєвський (Piotr Kosiewski, нар. 1967 року) — історик мистецтва, критик. Працівник Фондації ім. Стефана Баторія — керує програмою дискусій Фондації. Постійний співробітник часописів „Tygodnik Powszechny” і „Szum”. Публікувався, м.ін., у виданнях „Arteon”, „Dziennik”, „Nowa Europa Wschodnia”, „Nowe Książki”, „Odra”, „Rzeczpospolita”, „Znak” та в київській «Критиці». Останні публікації: *Пам'ять і питання ідентичності. Польща. Україна (Pamięć i pytania o tożsamość. Polska. Ukraina, red., z Tomaszem Horbowskim, Warszawa 2013)*, *Польські дилеми. У 80-ту річницю народження і 10-ту річницю смерті Яцека Куроня (Polskie Dylematy. W 80. rocznicę urodzin i 10. rocznicę śmierci Jacka Kuronia, red., Warszawa 2014)*.

Роман Кузьняр (Roman Kuźniar, нар. 1953 року) — політолог, дипломат, проф., габ. д-р. Викладач в Інституті Міжнародних Відносин Варшавського Університету. У 2003–2005 роках директор Дипломатичної Академії МЗС. У 2005–2007 роках директор Польського Інституту Міжнародних Справ. Від 2010 до 2015 року радник Президента РП з міжнародних справ. Автор

публікацій: *Права людини. Право, інституції, міжнародні відносини (Prawa człowieka. Prawo, instytucje, stosunki międzynarodowe, Warszawa 2000)*, *Політика і сила. Стратегічні студії (Polityka i siła. Studia strategiczne, Warszawa 2005)*, *Шлях до свободи. Закордонна політика Третьої Речі Посполитої (Droga do wolności. Polityka zagraniczna III Rzeczypospolitej, Warszawa 2008)*, *Двадцятиліття після холодної війни 1989–2010. міжнародні відносини на зламі XX–XXI століть (Pozimnowojenne dwudziestolecie 1989–2010. Stosunki międzynarodowe na przełomie XX i XXI wieku, Warszawa 2011)*, *Закордонна політика Третьої Речі Посполитої (Polityka zagraniczna III Rzeczypospolitej, Warszawa 2012)*, *Ми, Європа (My, Europa, Warszawa 2013)*.

Євген Магда (нар. 1974 року) — історик, політолог, д-р. Викладач Національного Технічного Університету України «Київський Політехнічний Інститут» та Університету ім. Тараса Шевченка в Києві. Блогер, публіцист видань: glavred.info, obozrevatel.com, interns.org.ua, fraza.ua, glavpost.com, espreso.tv, ua1.com.ua.

Олексій Мацука (нар. 1983 року) — журналіст, головний редактор порталу «Новини Донбасу». У 2014 році організація «Репортери без кордонів» внесла його до списку «100 героїв інформації». Співпрацює з Громадським TV та українською редакцією Радіо «Свобода». У 2014 році отримав International Press Freedom Award від Союзу Канадських Журналістів за Свободу Слова.

Олексій Мельник (нар. 1962 року) — підполковник авіації, філолог. Співдиректор програми закордонної політики і національної безпеки в київському Центрі Разумкова. Співтворець програми закордонної політики і національної безпеки України. У 2005–2008 роках перший радник міністра оборони України.

Бартломей Е. Новак (Bartłomiej E. Nowak) — економіст, д-р. Викладач Академії Фінансів і Бізнесу Vistula. Член-кореспондент Carnegie Council for Ethics in International Affairs в Нью-Йорку. Раніше працював у Центрі Міжнародних Відносин, у 2010–2013 роках на посаді виконавчого директора. У 2004–2007 роках голова кабінету заступника голови Європейського Парламенту. Опублікував, м.ін., *The Future of Global Economic Governance* (Washington 2014), *Потенційні сфери розвитку Спільної Закордонної і Безпекової Політики Європейського Союзу (Potencjalne obszary rozwoju Wspólnej Polityki Zagranicznej i Bezpieczeństwa Unii Europejskiej, Warszawa 2012)*.

Януш Онишкевич (Janusz Onyszkiewicz, нар. 1937 року) — політик. Діяч демократичної опозиції. У 1989–2001 роках посол Сейму РП. Від 2004 до 2009

року депутат Європейського Парламенту (до 2007 року заступник голови ЄП, а потім заступник голови Комісії Закордонних Справ ЄП). У 1992–1993 та 1997–2000 роках міністр національної оборони РП. У 2006–2009 роках голова Демократичної Партії. Гімалаїст. Голова Польського Альпіністського Союзу.

Оксана Продан (нар. 1974 року) — політик, правник, підприємець, суспільний діяч. Депутат Верховної Ради України (Блок Петра Порошенка). Член Комісії Податкової і Митної Політики Верховної Ради. Директорка Центру Захисту Підприємців у Чернівцях. Голова Всеукраїнського Об'єднання Малоого і Середнього Бізнесу «Фортеця». У 2008–2010 роках керувала Радою Підприємців при Кабінеті Міністрів України, а потім Комітетом Захисту Підприємців при опозиційному уряді. Була однією з ініціаторок Податкового Майдану.

Михайло Самусь — аналітик у сфері безпеки й оборони. Від 2015 року заступник директора Центру Дослідження Армії, Конверсії і Роззброєння в Києві. У 2009–2015 роках керував європейським офісом Центру та Defense Express в Празі. Був головним редактором «Вісника експортного контролю». Публікується у виданнях: “Defense Express”, «Коментарі» і «Дзеркало Тижня». Співпрацював з Радіо «Свобода» та Espresso TV.

Александр Смоляр (Aleksander Smolar, нар. 1940 року) — політолог, публіцист. Голова Ради Фондації ім. Стефана Баторія. Член Європейської Ради Закордонних Справ (ECFR). Заступник голови Наукової Ради Інституту Наук про Людину у Відні. У 1971–1989 роках перебував в політичній еміграції. В 1974 році став співзасновником і головним редактором політичного кватальника „Aneks”. У 1989–1990 роках радник політичних справ прем'єра Тадеуша Мазовецького. Від 1992 до 1993 року радник з питань закордонної політики прем'єр Ганни Сухоцької. Опублікував, м.ін., *Табу і невинність* (*Tabu i niewinność*, Kraków 2010).

Кшиштоф Становський (Krzysztof Stanowski, нар. 1959 року) — історик, голова ради Фондації Міжнародної Солідарності. Від 2001 до 2007 року голова Фондації «Освіта для Демократії». У 2007–2010 роках заступник міністра освіти. У 2010–2012 роках заступник міністра закордонних справ РП. У 2014 році став співзасновником і членом Громадянського Комітету Солідарності з Україною.

Міхал Сутовський (Michał Sutowski, нар. 1985 року) — політолог, публіцист. Секретар редакції видання „Krytyka Polityczna”, член колективу

одноименного видавництва. Координатор Інституту Прогресивних Студій. Публікувався у виданнях: „Gazeta Wyborcza”, „Krytyka Polityczna” і „Rzeczpospolita”. Перекладач з англійської і німецької (м.ін., здійснив польський переклад праць: Manuel Castells, *The Information Society and the Welfare State: The Finnish Model*. Oxford UP, Oxford 2002 (co-author, Pekka Himanen) та Harald Welzer, *Klimakriege: wofür im 21. Jahrhundert getötet wird*. Frankfurt am Main: S. Fischer, 2008). Редактор політичних видань Яцека Куроня і Станіслава Бжозовського.

Борис Тарасюк (нар. 1949 року) — політик і дипломат. Депутат Верховної Ради України. У 1975–2000 роках працівник дипломатичних служб України. У 1998–2000 роках міністр закордонних справ України. Директор і засновник Інституту Євроатлантичного Співробітництва, голова парламентської Ради Європейської Інтеграції. Почесний директор і професор Інституту Суспільних Наук і Міжнародних Відносин у Міжрегіональній Академії Управління Персоналом.

Казімеж Міхал Уяздовський (Kazimierz Michał Ujazdowski, нар. 1964 року) — правник, політик, публіцист, габ. д-р. Депутат Європейського Парламенту. Працівник кафедри політично-правничих доктрин Лодзького Університету. У 1991–1993 і 1997–2014 роках посол Сейму РП. У 2004–2005 роках віце-маршалок Сейму. У 2000–2001 і 2005–2007 роках міністр культури і національної спадщини. Опублікував, м.ін., *Живучість консерватизму. Політичні ідеї Адольфа Бохенського* (*Żywotność konserwatyzmu. Idee polityczne Adolfa Bocheńskiego*, Warszawa 2005), *Перш ніж з'явилася Культура. Антологія текстів Адольфа Марії Бохенського, присвячених польській східній політиці* (*Zanim powstała Kultura. Antologia tekstów Adolfa Marii Bocheńskiego poświęconych polskiej polityce wschodniej*, red., Lublin 2006), *Баталія за інституції* (*Batalia o instytucje*, Kraków 2008), *Генеza й ідентичність Конституції V Французької Республіки. Доктринально-юридичне дослідження* (*Geneza i tożsamość Konstytucji V Republiki Francuskiej. Studium doktrynalno-prawne*, Kraków 2013), *Амбітна політика. Вибрана публіцистика 1990–2013* (*Polityka ambitna. Wybór publicystyki 1990–2013*, Kraków 2014).

Володимир Фесенко (нар. 1958 року) — політолог. Директор Центру Прикладних Політичних Досліджень «Пента» в Києві. У 1993–1999 роках координатор програми «Громадянське суспільство» в харківському відділенні Міжнародного Фонду «Відродження». У 1999–2001 роках викладач відділу соціології Харківського Національного Університету. Член Громадянської

Ради при міністрі закордонних справ України. Веде популярний блог на порталі «Українська Правда».

Влодзімеж Цімошевич (Włodzimierz Cimoszewicz, нар. 1950 року) — політик, правник, д-р. У 1993–1995 роках міністр юстиції. У 1996–1997 прем'єр РП. Від 2001 до 2005 року міністр закордонних справ. У 2005 році маршалок Сейму РП. У 2007–2015 роках сенатор РП і голова Комісії Закордонних Справ Сенату РП. Викладач Осередку Закордонної Політики на юридичному факультеті Білостоцького Університету.

Анджей Шептицький (Andrzej Szepiński, нар. 1977 року) — політолог, габ. д-р. Викладач Інституту Міжнародних Відносин Варшавського Університету. У 2005–2009 роках головний спеціаліст і аналітик у Польському Інституті Міжнародних Справ. Заступник голови ради Об'єднання Східної Європи. Постійний співробітник видання „Nowa Europa Wschodnia”. Опублікував, м.ін.: *Спадщина концепції генерала де Голя в європейській політиці сучасної Франції (Dziedzictwo koncepcji generała de Gaulle'a w europejskiej polityce współczesnej Francji, Warszawa 2004)*, *Україна в стосунку до Росії. Дослідження залежності (Ukraina wobec Rosji. Studium zależności, Warszawa 2013)*, *Підпорядкування — недорозвиток — відчуження: постколоніалізм і міжнародні відносини (Podporządkowanie — niedorozwój — wyobcowanie: postkolonializm a stosunki międzynarodowe, z Marcinem Florianem Gawryckim, Warszawa 2011)*.

Богдан Яременко (нар. 1971 року) — дипломат, філолог, професор, суспільний діяч. У 2010–2014 роках консул у Стамбулі, у 2006–2008 роках консул в Единбурзі. Був також заступником директора департаменту закордонних справ у Секретаріаті Президента України. У 2010–2013 роках представник України в Організації Чорноморського Економічного Співробітництва. Від 2014 року член благодійної фундації «Майдан Закордонних Справ».

Покажчик прізвищ

- Аваков Арсен 168
Адамський Лукаш 53, 62, 167
Андрєєв Сергєй 107
Апухтін Александр 59
Асад Башар аль, президент 24, 25, 34
- Балка Мірослав 159
Бандера Степан 13, 17, 58, 63, 78
Бжозовський Станіслав 174
Бекман Макс 157
Бердинських Христина 162
Бердиховська Богуміла 85, 91, 166, 167
Блюш Зоф'я 163
Бондаренко Кость 166
Бохенський Адольф Марія (Bocheński Adolf Maria) 174
Брідлав Філіп М., ген. 116
Буш Джордж, президент 161
- Валенса Лех, президент 168
Валіцький Анджей 54
Вільчик Войцех 159
Вітягов Олег 166
Войціцька Вікторія 119, 125, 166, 167
- Володимир Великий, князь 58
Врублевський Анджей 157
Вуєц Генрик 39, 168
- Гальтієрі Леопольдо, президент 29
Геращенко Антон 48, 74, 168
Гетьманчук Альона 16, 88, 91, 168
Гоя Франсіско 157
Гончар Михайло 21, 72, 125, 135, 168
Горбач Володимир 49, 52, 168
Горбулін Володимир 93
Гринів Ігор 114, 166, 169
Грушевський Михайло (Hruszewski Mychajło) 167
Гузар Любомир, кардинал 118
Гурко Іосіф, ген. 59
- Габрієль Зігмар (Gabriel Sigmar) 25
Гельдгоф Бйорн (Geldhof Björn) 163
Герасімов Валерій, ген. 97, 116
Голембевська Марцеліна (Gołębiewska Marcelina) 72, 169
Голь Шарль де (Gaulle Charles de), президент 175

- Громадзький Гжегож (Gromadzki Grzegorz) 113, 122, 166, 169
- Гроссе Томаш Гжегож (Grosse Tomasz Grzegorz) 13, 169
- Гурка-Вінтер Беата 166
- д'Арк Жанна, свята 63
- Джадт Тоні (Judt Toni) 161
- Дзіньпін Сі, президент 50
- Дікс Отто 157
- Дорошевська Уршуля 166
- Дрезнер Деніель В. (Drezner Daniel W.) 81
- Дугін Александр 36
- Дуда Анджей, президент 15, 16, 20, 26, 35, 36, 50, 98, 170
- Ебергардт Адам (Eberhardt Adam) 11, 25, 170
- Епплабаум Енн 118
- Єльцин Борис, президент 80, 81
- Жириновський Владімір 107
- Жмієвський Артур 159
- Журавський vel Граєвський Пшемислав (Żurawski vel Grajewski Przemysław) 27, 59, 64, 103, 170
- Залевський Павел (Zalewski Paweł) 23, 170
- Зісельс Йосиф 163
- Ісакович-Залеський Тадеуш, о. 54
- Йоганніс Клаус, президент 50
- Кадан Нікіта 164
- Казанський Денис 70, 171
- Кало Жак 157
- Качинський Лех, президент 19, 40
- Кітлінський Томаш 157
- Клаузевітц Карл фон (Clausewitz Carl von) 114
- Клінтон Білл, президент 80
- Коваль Павел 166
- Козей Станіслав 166
- Козира Катажина 161
- Коломойський Ігор 133
- Коморовський Броніслав, президент 13, 39, 57
- Конечна-Саламатін Йоанна (Koneczna-Salamatin Joanna) 21, 141, 142, 144, 151, 171
- Кононьчук Войцех (Konończuk Wojciech) 55, 129, 166
- Копач Ева 49
- Косевський Пйотр (Kosiewski Piotr) 112, 157, 171
- Кузьняр Роман (Kuźniar Roman) 10, 32, 171
- Куронь Яцек (Kuroń Jacek) 171, 174
- Кучма Леонід, президент 60
- Лавров Сергій 41
- Лаговський Броніслав 54
- Ланцман Клод 159
- Лешкович Павел (Leszkowicz Paweł) 157, 159
- Лібель Маріуш 166
- Лібера Збігнев 159–161
- Лінковська Магдалена 157
- Ліпецька Зоф'я 159
- Магда Євген 15, 58, 95, 172
- Мазовецький Тадеуш 173

- Мейджор Джон 80
Маккрістел Стенлі, ген. (McChrystal Stanley) 121
Мацука Олексій 67, 172
Мельник Олексій 66, 172
Менцвель Анджей 142
Меркель Ангела 25, 40
Міхнік Адам 182
Міхно Анастасія 162
Молотов В'ячеслав 28
Морел П'єр 93
- Наконечна Лада 162, 163
Новак Бартломеї Е. (Nowak Bartłomiej E.) 56, 172
- Обама Барак, президент 24, 27, 29, 76, 104
Онишкевич Януш (Onyszkiewicz Janusz) 17, 35, 64, 75, 172
Орбан Віктор 75
- Павловський Лукаш 166
Пікассо Пабло 157
Пйотровська Кристина 159
Полатайко Тарас 140, 162, 164
Порошенко Петро, президент 49, 87, 92, 94, 133, 169, 173
Продан Оксана 123, 166, 173
Прус-Войцеховська Юстина 166
Путін Владімір, президент 9, 10, 24, 27, 34–36, 40, 48–50, 58, 62, 68–70, 78–81
- Радзішевський Кароль 160
Райковська Йоанна 159
Ралко Влада 44, 163, 166
Рихард Анджей 158
Ріббентроп Йоахім фон 28
- Рябчук Микола (Riabczuk Mykoła) 147
- Саакашвілі Міхеїл, президент 94
Самусь Михайло 36, 173
Сасналь Вільгельм 159
Сідорка Кшиштоф 166
Сікорський Радослав 41, 57, 77
Смоляр Александер (Smolar Aleksander) 9, 11, 32, 75, 81, 173
Снайдер Тімоті (Snyder Timothy) 15, 119, 120
Сталін Йосиф 67
Становський Кшиштоф (Stanowski Krzysztof) 52, 173
Сутовський Міхал (Sutowski Michał) 70, 173
Сухоцька Ганна 173
- Тарасюк Борис 35, 78, 99, 169, 174
Таркавян Маріуш 84, 161, 166
Татарчук Вальдемар 162, 166
Тетчер Маргарет 29
Тимошенко Юлія 96
Томенко Микола 169
Топалов Алексей 126
Турчинов Олександр 49
Туск Дональд 49, 77
- Уяздовський Казімеж Міхал (Ujazdowski Kazimierz Michał) 41, 174
- Фабіус Лоран 77
Фесенко Володимир 45, 68, 91, 174
Фокс Дарек 160
- Хмельницький Богдан, гетьман 143
- Цімошевич Влодзімеж 32, 40, 175

- Че Гевара 160
 Чекманов Олександр 162
 Чех Мирослав 166
 Чорновіл В'ячеслав 36
- Шептицький Анджей (Szeptycki Andrzej) 19, 175
 Шпігельман Арт 159
 Штайнмаєр Франк-Вальтер 77
 Шухевич Роман, ген. 58
- Ющенко Віктор, президент 33, 60, 96, 115
- Яніцька Ельжбета 159
 Янукович Віктор, президент 60, 88, 95, 96, 115, 130
 Яременко Богдан 37, 52, 75, 175
 Ярощук Олександр 118
 Яценюк Арсеній 49, 133
- Bocheński Adolf Maria див. Бохенський Адольф Марія
 Castells Manuel 174
 Dębski Sławomir 167
 Fischer S. 174
 Fomina Joanna 21, 144, 151, 171
 Gaulle Charles de див. Голь Шарль де
 Himanen Pekka 174
 Hnatiuk Ola 167
 Horbowski Tomasz 171
 Hruszewski Mychajło див. Грушевський Михайло
 Jankowski Andrzej 161
 Jasińska-Kania Aleksandra 145
 Konieczna-Salamatin Joanna див. Конечна-Саламатін Йоанна
 Sendhardt Bastian 169
 Welzer Harald 174

Фундація ім. Стефана Баторія, м.ін., видала:

Нове обличчя Росії? (*Nowa twarz Rosji?*), 2012: публікація присвячена Росії після подій 2011–2012 років — парламентських і президентських виборів та великих демонстрацій на вулицях Москви й інших міст. У збірнику містяться виступи російських гостей та великі фрагменти дискусії під час конференції, організованої Фундацією Баторія в 2012 році. В ній взяли участь Маша Гессен, Сергій Давідіс, Константин фон Егерт, Владіслав Іноземцев, Александр Кинев, Єкатеріна Кузнецова, Ніколай Петров, Ілья Пономарьов та Ольга Романова.

Пам'ять і питання ідентичності. Польща. Україна (*Pamięć i pytania o tożsamość. Polska. Ukraina*), 2013: публікація заторкує польський та український досвіди в сфері історичної політики і політики пам'яті впродовж останніх двох десятиліть, роль, яку вона відіграє у внутрішній та зовнішній політиці, українські дискусії про минуле та вплив пам'яті на відносини України з сусідами. У збірник включено матеріали трьох зустрічей, організованих Фундацією ім. Стефана Баторія в 2013 році: *Форум Польща–Україна: Політика пам'яті*, конференції *Пам'ять про ХХ століття і сучасність*. *Українські дискусії про минуле та дебатів Волинь і поєднання*. Оpubліковано, м.ін., виступи Богуміли Бердиховської, Костя Бондаренка, В'ячеслава Брюховецького, Тараса Возняка, Олі Гнатюк, Ярослава Грицака, Лукаша Камінського, Георгія Касьянова, Миколи Княжицького, Володимира Кулика, Мирослава Мариновича, Анджея Менцвеля, Гжеґожа Мотики, Анджея Новака, Андрія Портнова, Адама Данієля Ротфельда, Миколи Рябчука, Александра Смоляра, Максима Стріхи, Роберта Траби, Анджея Фрішке і Мирослава Чеха.

Польські дилеми. У 80-ту річницю народження і 10-ту річницю смерті Яцека Куроня (*Polskie Dylematy. W 80. rocznicę urodzin i 10. rocznicę śmierci Jacka Kuronia*), 2015: публікація присвячена стратегіям дій опозиції в ПНР до 1989 року — ролі ревізіоністів і протестам березня 1968 року, формуванню демократичної опозиції, «Солідарності» і самоорганізації суспільства поза владними структурами, а також змінам після 1989 року і ставленню до Третьої Речі Посполитої покоління, яке стало дорослим після 1989 року. У збірник включено тексти, написані на основі виступів під час конференції *Польські дилеми*, організованої Фондацією ім. Стефана Баторія, виданнями „Gazeta Wyborcza” і „Krytyka Polityczna”, авторства Кароліни Вігури, Єжи Гауснера, Юліуша Гардавського, Даріуша Гавіна, Шимона Гутковського, Кінгі Дунін, Домініки Козловської, Пйотра Ляковського, Міхала Лучевського, Анджея Менцвеля, Адама Міхніка, Кароля Модзелевського, Анджея Новака, Януша Рейковського, Александра Смоляра, Міхала Сутовського, Йоанни Токарської-Бакір, Ельжбети Ціжевської і Мирослава Чеха.

Fundacja im. Stefana Batorego

Sapieżyńska 10a

00-215 Warszawa

tel. (48-22) 536 02 00

fax (48-22) 536 02 20

batory@batory.org.pl

www.batory.org.pl

Публікація присвячена оборонній і закордонній політиці Польщі та України, а також економічній, енергетичній і інформаційній безпеці. В книжці опубліковано вибрані матеріали зустрічі *Форум Польща–Україна: політика безпеки* та конференції *Політика безпеки України*, організованих Фондацією ім. Стефана Баторія.

ISBN: 978-83-62338-68-9